

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav pro dějiny umění

Diplomová práce

Bc. Eliška Podholová Varyšová

**Meziválečné výstavní kolonie Werkbundu v Evropě
jako památka**

Interwar exhibition Werkbund estates as a monument

Ráda bych poděkovala za trpělivost s vedením této práce PhDr Richardu Biegelovi, Ph.D. a za vstřícnost dámám z Městského archivu ve Stuttgartu, Mgr. Andree Ptáčkové z NPÚ Brno a především vedoucímu kanceláře Gennossenschaft Neubühl, Bruno Suhnerovi.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Abstrakt

Tato práce řeší historii, vývoj a památkovou ochranu a obnovu výstavních kolonií Werkbundu v Evropě. Konkrétně se jedná o šest sídlišť postavených mezi lety 1927-1932 ve Stuttgartu, Brně, Wroclawi, Zurichu, Vídni a Praze v rámci výstav moderního bydlení. Cílem je srovnat vývoj v jednotlivých městech a především jejich dochovanost a způsob památkové ochrany a obnovy.

První kapitola se věnuje vzniku kolonií a jejich odlišnostem. V další části řeším osudy a stavební proměny během války a prvních poválečných let až po prohlášení první kolonie památkou. Třetí kapitola objasňuje vývoj v 60. až 80. letech, začátky památkové ochrany a první celkové renovace sídlišť. Poslední kapitola se zaměřuje na současnost sídlišť, dnešní přístup k obnově funkcionalistické architektury a jeho úskalí.

Ve všech kapitolách se podařilo porovnat vývoj a ukázat specifika jednotlivých souborů, díky čemuž bylo upřesněno, proč je třeba kolonie chránit, v jakém rozsahu jsou dnes památkově chráněné, nakolik jsou dochované a jaké problémy s sebou přináší stavební obnova. Díky odlišnému stavu a přístupu v jednotlivých zemích se tak povedlo shromáždit cenné inspirační zdroje pro ochranu a zachování sídlišť na našem území, která jsou podle srovnání nejohroženější.

Přínosem práce je komplexní srovnání všech šesti souborů především po stránce památkové ochrany a obnovy. V takovémto rozsahu ještě kolonie nebyly představeny, ani srovnány. Velice důležité jsou také závěry pro zachování pražské kolonie.

Abstract

This work addresses the history, development and conservation of the Werkbund exhibition estates in Europe. Specifically, these are six housing estates built between 1927-1932 in Stuttgart, Brno, Wroclaw, Zurich, Vienna and Prague as part of exhibitions of modern living. The aim is to compare the development in individual cities and above all their preservation and the way of conservation and restoration.

The first chapter deals with the formation of colonies and their differences. In the next part we deal with the fate and the structural changes during the war and the first post-war years until the first colony was declared a monument. The third chapter explains the developments in the 1960s and early 1980s, the beginnings of monument conservation and the first comprehensive renovation of the housing estates. The last chapter focuses on today's housing estates, today's approach to the restoration of functionalist architecture and its pitfalls.

In all chapters, we managed to compare the development and to show the specifics of the individual files, which made it possible to specify why the colonies need to be protected, the extent to which they are preserved today, how much they are preserved, and what problems the building regeneration brings.

Due to the different status and approach in individual countries, valuable sources of inspiration for the protection and preservation of settlements in our country have been gathered, which are the most threatened by comparison.

The contribution of the thesis is a comprehensive comparison of all six estates, especially in terms of conservation and restoration. To such extent, the colonies were not introduced or even compared. The conclusions for the preservation of the Prague colony are also very important.

klíčová slova

meziválečná avantgarda, funkcionalismus, památková péče, Werkbund, Svaz československého díla, výstavní kolonie, výstava bydlení

key words

interwar avantgarde, functionalism, historic preservation, Werkbund, Czechoslovak Werkbund, exhibition housing estate, building exhibition

Obsah

Úvod.....	9
1. Historie vzniku výstavních kolonií Werkbundu.....	11
1.1 Výstavba sociálně orientovaných sídlišť v meziválečné Evropě a řešení bytové otázky ve 20. a 30. letech 20. století.....	12
1.2 Vilová architektura meziválečné avantgardy.....	21
1.3 Werkbund v Evropě.....	24
1.4 Výstavní kolonie.....	30
1.4.1 Weissenhofsiedlung Stuttgart 1927.....	35
1.4.2 Nový dům Brno 1928	45
1.4.3 WUWA Breslau/Wroclaw 1929.....	51
1.4.4 Neubühl Zürich 1931.....	57
1.4.5 Werkbundsiedlung Vídeň 1932.....	65
1.4.6 Osada Baba Praha 1932.....	71
1.5 Z exponátu obytnou čtvrtí.....	76
1.6 Shrnutí.....	77
2. Válka a nástup komunismu 1939-1958.....	79
2.1 Za války.....	79
2.2 První poválečná léta a hledání stability.....	84
3. Osudy kolonií v 60. až 80. letech.....	90
3.1 Počátky památkové ochrany.....	91
3.2 Pojetí prvních památkových obnov.....	95
3.3 Konstrukční a technické aspekty obnovy.....	98
3.4.1 Weissenhofsiedlung Stuttgart.....	103
3.4.2 Nový dům Brno.....	108
3.4.3 WUWA Wroclaw.....	109
3.4.4 Neubühl Zürich.....	111
3.4.5 Werkbundsiedlung Vídeň.....	113
3.4.6 Osada Baba Praha.....	116
3.5 Shrnutí.....	119
4. Současnost kolonií.....	121

4.1 Problematika památkové ochrany kolonií	122
4.2.1 Weissenhofsiedlung Stuttgart.....	128
4.2.2 Nový dům Brno.....	134
4.2.3 WUWA Wroclaw.....	138
4.2.4 Neubühl Zurich.....	142
4.2.5 Werkbundsiedlung Vídeň.....	143
4.2.6 Osada Baba Praha.....	145
4.3 Shrnutí.....	151
5. Závěr.....	153
6. Seznam použité literatury a pramenů.....	158
7. Seznam vyobrazení.....	171

Seznam zkratek

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

USA – United states of America

RFG – Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit im Bau- und Wohnungswesen

CIAM – Les Congres Internationaux d'Architecture Moderne

GEHAG – Gemeinnützige Heimstätten-, Bau- und Spar AG

DWB – Deutscher Werkbund

ÖWB – Österreichischer Werkbund

SWB – Schweizerischer Werkbund

SČSD – Svaz čs. díla – Svaz československého díla

OEUVRE – L'OEUVRE

WOBA – Wohngennossenschaft Basel

WUWA – Wohnung und Werkraum Ausstellung

VSK – Výstava soudobé kultury

ČSR – Československá republika

ČSSR – Československá socialistická republika

ČR – Česká republika

WOBAG – Wohnbedarf AG

GESIBA – Gemeinwirtschaftliche Siedlungs- und Baustoffanstalt

Spojené UP závody – Spojené uměleckoprůmyslové závody

MA 19/27 – Magistratabteilung

ICOMOS – International Council on Monuments and Sites

UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

DOCOMOMO – Documentation and conservation of building, sites and neighbourhoods of modern movement

NPÚ – Národní památkový ústav

OPP MHMP – Odbor památkové péče Magistrátu hlavního města Prahy

WISEG – Wiener Substanzerhaltungsgesellschaft & Co KG

PÚPP – Pražský ústav památkové péče

Úvod

Architektonické památky 20. století jsou stále památkami poměrně mladými. Narozdíl od staveb z druhé poloviny 20. století je meziválečná architektonická avantgarda již většinou společností uznána za památkově hodnotnou. Přesto jde stále o památky nové a při jejich údržbě a obnově památková péče ještě často tápe. U jednotlivých monumentů meziválečné avantgardy již bylo provedeno dost vzorných rekonstrukcí, aby se bylo kam obrátit pro inspiraci a metodiku – jak jsou na tom však architektonické soubory, celky čítající třeba několik desítek staveb? Jsou chráněny a obnovovány jednotlivě nebo jako celek? Jaké problémy s sebou jejich ochrana nese?

Práce sleduje právě posledně zmíněnou problematiku, tedy dochování, ochranu a obnovu několika architektonických souborů z doby meziválečné. Konkrétně se jedná o výstavní bytové kolonie iniciované Werkbundem v několika evropských zemích na přelomu 20. a 30. let 20. století. Jsou to stavby vesměs vysoké architektonické kvality, často zaštitěné slavným jménem autora, jejich primární hodnota však tkví v celku – jde o manifesty nového bydlení v době bytové krize, kolonie sloužily jako výstavní vzorek nových pořádků v obydlí moderního člověka, jako ukázka nového životního stylu, funkčního, praktického, ale i zářícího novou estetikou, přesto však nešlo o stavby dočasné, nýbrž o trvalé stavby, ve kterých měli první odvážlivci na vlastní kůži vyzkoušet výdobytky moderní architektury. Werkbund neboli Svaz díla působící ve velmi podobné formě v několika evropských zemích inicioval šest těchto výstavních sídlišť – ve Stuttgartu, Brně, Wroclawi, Zürichu, Vídni a Praze v rozmezí let 1927-1932.¹

Text je rozdělen na čtyři oddíly – dobu vzniku, válečné intermezzo a nástup komunismu, poválečné období a současnost.

Pro pochopení a správné vyhodnocení současného stavu, hodnoty a nutnosti památkové ochrany je nezbytné začít u vzniku kolonií a jejich cesty skrz 90 let existence až do současnosti. Z tohoto důvodu je první část práce věnována historii jednotlivých výstavních sídlišť, ale i otázce bydlení, obytné architektury mezi válkami, pro náležité zasazení do kontextu a zodpovězení otázky, proč výstavní kolonie chránit. Druhá část se věnuje válečnému období, jaké škody, přestavby a změny přinesla samotná válka a následné rozdělení Evropy koloniím, jak se měnilo vnímání staveb v prvních letech po válce, až do zlomového roku 1958, kdy byla první z kolonií prohlášena památkou a zároveň se i do východní Evropy začal šířit internacionální styl vedoucí k jisté rehabilitaci meziválečné avantgardy. Třetí část se zabývá dalšími osudy kolonií od 60. do 80. let, kdy ve většině měst pokračovaly po válce započaté stavební úpravy, které rychle měnily vzhled

¹ Deutscher Werkbund, Bau und Wohnung. Die Bauten der Weissenhof-Siedlung in Stuttgart, errichtet 1927 nach Vorschlägen des Deutschen Werkbunds im Auftrag der Stadt Stuttgart und im Rahmen der Werkbundaustellung *Die Wohnung*, Stuttgart 1927, Faksimiledruck, 2. vydání, Stuttgart 2011 - Zdeněk Rossmann – Bedřich Václavěk (eds.), Výstava moderního bydlení Nový dům, katalog výstavy, Brno 1928 - *Schlesische Monatshefte*, Sondernummer – Wohnung und Werkraum, 1929, roč. 6, č. 7 - Die Werkbundsiedlung Neubühl in Zürich-Wollishofen, in: *Das Werk*, 1931, č. 9, s. 257 - Josef Frank (ed.), Die internationale Werkbundsiedlung Wien 1932, Wien 1932 - Pavel Janák (ed.), Výstava bydlení – Stavba osady Baba Praha 1932, Praha 1932.

kolonií. Zároveň se však meziválečná architektura pozvolna stávala předmětem bádání a opětovného obdivu nejen odborné veřejnosti a tragický stav podnítil snahu o ochranu a záchranu výstavních souborů. V jednotlivých městech se začalo pohlížet na sídliště jako na památkově hodnotné celky, což následně vyvrcholilo památkovou ochranou domů a rozsáhlými renovacemi v některých městech. Poslední část se zabývá současností – lépe řečeno posledními 30 lety. Rozsáhlé obnovy 80. let otevřely nové problémy týkající se stavebních konstrukcí a jejich správné obnovy, stavebně technických problémů meziválečných domů a volali tak nejen po důsledné ochraně kolonií, ale také po vhodné metodice renovací. V posledních 30 letech je právě problematika dostatečné památkové ochrany, využití, rekonstrukcí, ale i adaptací pro nové obyvatele, kterým původní dispozice nevyhovují, zcela zásadní pro zachování výstavních kolonií.

V jakém stavu domy jsou a jak je nejlépe renovovat, rekonstruovat a využívat? Jak jsou chráněny a je jejich památková ochrana dostatečná? O kolonie je dnes velký zájem, a to jak mezi odborníky, o čemž vypovídá množství statí a odborných publikací, tak mezi laiky. Ale domy nejsou primárně atrakce, ale obydlí, domovy svých současných nájemců či majitelů. Jakou roli hraje v historii souborů vlastnictví?

Srovnáním jednotlivých kolonií mohu nejprve objevit jejich odlišnosti a podobnosti, ale čím víc se budeme blížit přítomnosti, tím více srovnání ukáže přístupy v jednotlivých zemích a nastíní tak možnosti, jak se souborem architektonicky cenných a mnoha případech památkově chráněných objektů tohoto typu nakládat.

1. Historie vzniku výstavních kolonií Werkbundu

Pro uchopení výstavních kolonií je zcela zásadní jejich historie a doba jejich vzniku. Nejprve je třeba se věnovat nastínění kontextu vzniku těchto sídlišť. Ač sídliště Werkbundu byla nakonec zrealizována jako obytné čtvrti pro bohatší střední vrstvu, což jim také bylo vyčítáno, idea jejich vzniku úzce souvisí s celoevropským hledáním řešení bytové krize.² Přístup architektů a vedení velkých měst k výstavbě sociálního bydlení vedl k mnoha změnám na poli obytné architektury obecně. Právě na tyto projekty a realizace navazovali a reagovali architekti kolem Werkbundu, kteří posléze představili svou ideu bydlení ve formě výstavních sídlišť. Jednotlivé domy byly často myšleny jako prototyp pro sériovou výstavbu, dispozice obytných místností se i přes svou prezentaci ve formě rodinného domu daly použít jako typ bytu v domě nájemním. Mnohdy velkorysé vily v sobě tak nesou zárodky řešení pro rozsáhlou bytovou a sociální výstavbu, některé samozřejmě nastiňují pouze individuální bydlení bohatších stavebníků. Vedle sociální výstavby však bylo pro umělecké ztvárnění výstavních kolonií zásadní i řešení individuálního bydlení vyšší vrstvy, protože právě tato klientela poskytovala progresivním architektům příležitost realizovat své nápady na bydlení moderního člověka. Rodinný dům či vila byla nejtypičtějším příkladem meziválečných architektonických zakázek, kde si architekti mohli vyzkoušet nové principy a teorie v praxi a to posléze ovlivnilo o řešení výstavních návrhů.

Za vznikem výstavních kolonií stál Werkbund, který byl v první polovině 20. století velmi silným sdružením ovlivňujícím umělecký průmysl a také architekturu. Výstavy jednotlivých odnoží původního německého Werkbundu často obsahovaly modely interiérů 1:1 či pavilony a stavby určené pouze pro výstavu, právě to posléze vedlo k realizaci celých výstavních obytných souborů. Vznik a aktivita německého Werkbundu posléze inspirovala vznik podobných organizací v dalších zemích Evropy, které se vzájemně ovlivňovaly a inspirovaly výstavami a další činností, např. i vzorovými sídlišti. Všech šest výstavních kolonií si mezi sebou předávalo ideu i konkrétní nápady, každá však byla zaměřená na trochu jiný úhel pohledu na problematiku soudobého bydlení. Nejednalo se tedy o jednotný koncept, díky čemuž mají kolonie mnoho odlišností. Zároveň nebyly výstavní sídliště Werkbundu jedinými výstavami soudobého bydlení v Evropě.

Po nastínění kontextu bude představen vznik jednotlivých sídlišť, od plánování přes realizaci a popis, až k situaci po dokončení. Původní idea doznala v průběhu plánování i realizace mnoho dílčích změn a tak se nakonec části záměrů nepodařilo dosáhnout. Domy, stavěné jako výstavní exponáty poté prošly první zkouškou, když musely obstát v reálném provozu. Nešlo zde pouze o novou estetiku, ale především reformu životního stylu a domácnosti, nové dispozice, lépe vyhovující modernímu člověku, nové technologie zrychlující a zlevňující stavební proces. I díky výstavním koloniím Werkbundu se principy, materiály a prvky dispozic a interiérů původně určených pro sociálně slabší vrstvy, či vzniklých během snahy o optimální řešení bytové krize, podařilo aplikovat v obytné

² Deutscher Werkbund (pozn.1) – Rossmann – Václavek (pozn.1) – Schlesische Monatshefte (pozn.1) – Frank (pozn.1) – Janák (pozn.1).

architektuře pro střední a vyšší vrstvu a výtvarné principy původně určené pro exkluzivní výstavbu se naopak dostaly do návrhů a realizací rozsáhlejších bytových projektů.

1.1 Výstavba sociálně orientovaných sídlišť v meziválečné Evropě a řešení bytové otázky ve 20. a 30. letech 20. století

Od počátku 20. století se pozornost architektury začala upírat na problém bydlení a to od hlediska urbanistického, přes konkrétní řešení činžovních či rodinných domů, až po samotné uspořádání bytu jakožto obytné jednotky. Problém bydlení nebyl přitom pro architekturu ani stavební podnikatele nikterak nový, již od 19. století, kdy rychle se rozvíjející industrializace podnítila proudění dělníků z venkova do měst a ve městech došlo k radikálnímu nárůstu obyvatelstva, tehdy se začalo s plánování dělnických kolonií, malých domků pro minimální bydlení či naopak rozpřepážkování velkých nájemních domů na skromné byty či stavbou velkých nájemních bloků. Počátky řešení dělnického a obecně zdravějšího bydlení najdeme v Anglii 19. století, kde postupovala industrializace nejrychleji, na příkladu dělnického města New Lanark Roberta Owena a čtvrtí stavěných akciovými společnostmi na základě tzv. five percent philanthropy³ (tento princip se kolem poloviny století rozšířil i do Berlína a Vídně), či pozdější vize zahradního města Ebenezer Howarda, která podstatně ovlivnila i obytnou architekturu 20. století, a také přímo výstavbu nových čtvrtí. Po celé Evropě byly zakládány společnosti zahradních měst⁴ (Garden City Association 1899, Deutsche Gartenstadtgesellschaft 1902). Zahradní města se už ubírala cestou bydlení pro širší vrstvy, nejen minimálního bydlení pro dělníky a tak se architekti začali zabývat bydlením jako takovým. Dalším významným příspěvkem k urbanismu nového města bylo průmyslové město pro 35000 obyvatel francouzského architekta Tonyho Garniera (napsáno 1901-04, publikováno 1917),⁵ ostatně majitelé továren se stavění dělnických kolonií chytli již v 19. století, protože to byl mimojiné způsob jak zefektivnit práci dělníků a zároveň kontrolovat jejich život i bydlení. Především v Německu byl dalším podnětem a prostředníkem stavby nových sídlišť v první polovině 20. století boom zakládání stavebních družstev (Baugenossenschaft, v Rakousko-Uhersku od 1873, kdy začal platit Zákon o svépomocných spolcích, který umožňoval činnost družstev⁶), která ve své výstavbě často sledovala nejnovější trendy architektury a uspořádání prostoru.

³ šlo o akciové společnosti, kde se akcionáři vzdali části dividendy ve prospěch stavby levných činžovních domů, např. Birkenhead v Liverpoolu. Lukáš Beran, Dělnické domky jako téma architektury 19. století, in: Matuš Dulla et al, *Kapitoly z historie bydlení*, Praha 2014, s. 138.

⁴ Otakar Nový, *Česká architektonická avantgarda*, Praha 2015, s.85-87.

⁵ Idem, s. 87-90.

⁶ Beran (pozn.3), s. 141.

Po první světové válce se začala bytová krize řešit centrálně, v mnoha případech stavebními programy velkých měst. Bylo třeba postavit v co nejkratším čase co největší množství bytů a architekti kromě urbanistického rozvrhu – rozvolňování blokové zástavby do zástavby řádkové v zeleni, se začali zabývat i novou architektonickou podobou, plochými střechami, novými stavebními technologiemi, materiály i urychlením stavby. Poválečný standard bydlení pracujících vrstev totiž představoval stísněné tmavé prostory, často v zadních dvorních křídlech se špatným přirozeným osvětlením, špatnou větratelností či suterénními prostory, byty samozřejmě neměly tekoucí vodu, lidé se chodili mýt do městských lázní, nedostatečné byly i rozvody kanalizace, hygienická situace byla tedy tragická, což napomáhalo šíření nemocí. Po válce například udeřila epidemie tuberkulózy, které nevětrané a neosluněné byty nahrávaly do karet. Dalším problémem bylo topení kamny na dřevo či uhlí, ve špatně větratelných místnostech se usazovalo množství zplodin, v nově stavěných nájemních domech často bylo topení řešeno centrálně (ústřední vytápění). Novým heslem architektů se tedy stalo „světlo a vzduch“, což určovalo další plánování měst i bytů.⁷ Změnou zástavby z bloků s úzkými dvory na velké otevřené bloky či řady domů v zeleni se také změnilo vnímání fasády – rozdíl mezi uliční, výstavnou fasádou a dvorní, užitnou, skrytou fasádou pominul a všechny strany byly stejně exponované. U modernistických sídlišť, stavěných v řadách a ne v blocích se také výrazně změnila městská ulice. Domy rozeseť v zeleni totiž povětšinou nenavazovaly přímo na chodník, komerční partery byly vypuštěny ve prospěch bytů, často byl projektován pouze jeden obchod na konci ulice či bloku v nároží, ulice také výrazně ovlivnila veřejná a osobní doprava. Městská struktura se tedy výrazně rozpouštěla do zeleně a vznikaly monofunkční čtvrti, určené pouze k bydlení.⁸

Orientaci architektů a urbanistů na sociální bydlení výrazně ovlivnila i levicové smýšlení, které v Evropě začalo sílit, a inspirace v SSSR.⁹ Mnoho kolektivním bydlením se zabývajících architektů mezi válkami cestovalo do Sovětského svazu obdivovat úspěchy nové socialistické společnosti a aplikaci nového životního uspořádání do architektury, urbanismu a umění. Následovány byly především projekty koldomů, kolektivních bytových domů se společnými jídelnami, prádelnami, komunitními prostory i jeslemi pro děti. Díky politickému uspořádání se tam architektům na konci 20. let podařilo několik koldomů postavit (např. M. Ginsburg, I. Milinis, komunální dům Narkomfin v Moskvě, 1928-30),¹⁰ zatímco v ostatních zemích se často zůstávalo pouze u okleštěné, ne tak radikální verze tohoto typu bydlení. Dalším inspiračním zdrojem byla i konstruktivistická estetika sovětské avantgardy.

⁷ Petr Vorlík, V objetí techniky, in: Dulla et al (pozn.3), s. 151.

⁸ Idem, s. 153.

⁹ Karel Teige, Sovětská kultura, Praha 1928 – Idem, Vývoj sovětské architektury, Praha 1936 – kontinuální propagace sovětské architektury v časopisu *ABC Beiträge zum Bauen*, Zürich 1924-28.

Právě tehdejší podmínky bydlení vedly k rozsáhlé bytové výstavbě ve 20. letech. Jako pionýrská města sociálního bydlení můžeme uvést Frankfurt nad Mohanem, Vídeň, Rotterdam či Berlín, kde pod taktovkou hlavního městského architekta vznikala rozsáhlá moderní sídliště, v případě Vídně veliké činžovní domy s vnitřními dvory. Roli samozřejmě hrála i ekonomická situace, která se v první půlce 20. let stabilizovala a umožnila tak hospodářský a stavební rozmach, zlatá dvacátá léta nakonec ukončil krach burzy 1929 a začátek hospodářské krize. Mezi lety 1919-1928 však bylo v Německu postaveno na 160000 bytů.¹¹ Vznikalo množství stavebních družstev a společností a roku 1926 byla založena výzkumná společnost pro ekonomické stavění, tzv. RFG – Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit im Bau- und Wohnungswesen (1927-1931),¹² která zkoumala nové možnosti racionalizace výstavby a jejího financování, tedy možnosti zlepšení a zlevnění stavby, a posléze udávala tón v optimálním řešení velikosti bytů i jednotlivých místností, půdorysného uspořádání či nových technologií a materiálů. Členy společnosti bylo také mnoho architektů, např. Walter Gropius, Ernst May, Bruno a Max Taut. Skrz Ernsta Maye sloužil pro výzkum optimalizace stavby i projekt výstavby Nového Frankfurtu (Neues Frankfurt).¹³

Kromě nových společností, družstev městské výstavby, pokrokových uměleckých škol (Bauhaus),¹⁴ také vznikalo množství architektonických skupin propagujících novou architekturu a tedy i nové řešení bytové otázky, např. berlínský Der Ring, roku 1928 byl založen CIAM (Les Congres Internationaux d'Architecture Moderne),¹⁵ sdružující evropské avantgardní architekty a umělce formou pravidelně pořádaných kongresů na konkrétní téma (např. Die Wohnung für das Existenzminimum, Frankfurt am Main 1929),¹⁶ vliv v architektuře měla také holandská avantgardní skupina De Stijl, ač spíše estetický než v řešení

¹⁰ Selim O. Chan-Magomedow, Probleme der Umgestaltung der Lebensweise (Die Entwicklung neuer Wohnunstyphen), in: idem, *Pioniere der sowjetischen Architektur. Der Weg zur neuen sowjetischen Architektur in der zwanziger und zu Beginn der dreissiger Jahre*, Dresden 1983, s. 342-398.

¹¹ Jadwiga Urbanik, Einführung, in: idem (ed.), *Der Weg zur Moderne. Werkbund-Siedlungen 1927-1932*, Wroclaw 2016, s. 19.

¹² Jadwiga Urbanik, WUWA 1929-2009. The Werkbund exhibition in Wroclaw, Wroclaw 2010, s.25 - Sigurd Fleckner, Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit im Bau- und Wohnungswesen 1927 – 1931. Entwicklung und Scheitern, Aachen 1993.

¹³ Dietrich W. Dreyse, May-Siedlungen. Architekturführer durch acht Siedlungen des Neuen Frankfurt 1926-1930. Frankfurt am Main, třetí aktualizované vydání 2000 – Idem (ed.), *Das Neue Frankfurt. Fünf Jahre Wohnungsbau in Frankfurt a. M., faksimiledruck roč. IV, 1930, č.2/3 a 4/5*, Frankfurt 2011.

¹⁴ Magdalena Droste, Bauhaus 1919-1933, Köln 2013.

¹⁵ Eric Mumford, *The CIAM Discourse on Urbanism - 1928-1960*, Cambridge Mass. and London 2000 - Sigfried Giedion, *Space, Time and Architecture. The Growth of a New Tradition*, 5. vydání, Cambridge 2009.

bytových dispozic, další skupinou byla hnutí kolem architektonických časopisů, např. švýcarský ABC Beiträge zum Bauen (1924-28)¹⁷ – šlo o radikálně konstruktivistický pro-sovětský magazín vydávaný skupinou architektů různých národností v Basileji, konkrétně Hansem Schmidtem, Martem Stamem, El Lissitzkym a Hannesem Meyerem, pozdějším druhým ředitelem Bauhausu.

Bytová otázka a řešení bytové krize sebou nesla několik důležitých aspektů, kromě estetiky, funkčnosti a praktičnosti samotné nové architektury, ideální orientaci prostoru a uspořádání, případně zařízení samotných bytových jednotek, ať už bytů v bytových domech nebo samostatných či řadových domků, tu byla samozřejmě i otázka urbanismu. Často vznikala celá nová sídliště, a to ať už bytových domů či rodinných domků, volba mezi těmito dvěma médii byla také široce diskutována, objevilo se tedy velké množství různých uspořádání. U větších sídlišť byly často kombinovány různé typy domů. Dalším aspektem byla občanská vybavenost sídlišť, vznikaly celé nové čtvrti a se změnami ve společnosti po válce přicházely i jiné nároky obyvatel. Velký vliv na uspořádání bytů i sídlišť, tedy i potřeba konkrétní vybavenosti, souvisela s emancipací ženy.¹⁸ Nová architektura zde tedy řešila i sociální úlohu, bylo třeba přizpůsobit domácnost pracující ženě, která si nemůže dovolit být stále uvázaná k plotně či dětem. Na základě těchto požadavků se začalo prudce měnit uspořádání kuchyně a dalších hospodářských prostor bytu – a to i v bytech pro střední třídu, kde bylo do té doby běžné mít služku. Reforma kuchyně se odvíjela již od počátku století po vzoru amerického taylorismu, který se zabýval práce racionálním propojením kuchyňských prací s prostorem a jeho uspořádáním, ale také s přizpůsobením konkrétní hospodyně a jejím tělesným proporcím (ideální výška mycího stolu atd.).¹⁹ Vývojem minimální funkcionalistické kuchyně po vzoru frankfurtské kuchyně či stuttgartské a mnichovské kuchyně (několik podobných modelů představovaných v interiérových expozicích na výstavách) došlo ke vzniku kuchyně jako pracovní laboratoře moderní ženy, která pozbyla svou původní zčásti obytnou a sdružovací funkci, hlavní obytný prostor pro rodinu se přesunul do obývacího, a kuchyně měla sloužit pouze pro přípravu jídla v malém prostoru, který ušetřil ženě pobíhání od jednoho pultu k druhému díky racionálně sestavenému pracovnímu místu, dřezu a skříněmi, místo nutnosti chodit přes celou kuchyni stačilo, aby se žena pouze otočila. Pracovní kuchyně se i přes kritiku, že odděluje ženu od ostatních členů rodiny, protože kuchyně není propojena s obytnou místností a vejde se do ní pohodlně jen jeden člověk, staly velmi oblíbenými a uchytily se v modifikované formě i v poválečné architektuře při stavbě panelových sídlišť.²⁰

¹⁶ Mumford 2000 (pozn.15) – Giedion 2009 (pozn.15).

¹⁷ ABC-Beiträge zum Bauen (pozn.9).

¹⁸ Hubert Guzik, Cesta první – Ženská hnutí, in: idem, *Čtyři cesty ke koldomu. Kolektivní bydlení – utopie české architektury 1900-1989*, Praha 2014, s. 13-34.

¹⁹ Hubert Guzik, Co zbylo z minimální kuchyně?, in: Dulla et al (pozn.3), s. 183-198.

²⁰ Idem.

Nové nároky na uspořádání, oslunění a větratelnost prostor měly i školy či nemocnice a sanatoria, mezi válkami byla velice rozšířena tuberkulóza, pro kterou byla stavěna speciální sanatoria – svůj bytový dům ostatně potřebám tuberkulózních obyvatel přizpůsobil i Peter Behrens u bytového domu na Weissenhofu.²¹ U bytové výstavby se tedy řešilo především slunce, světlo a vzduch, vytápění celého bytu či centrálně celého bytového domu či dokonce čtvrti, rozvody vody a elektřiny. Mnoho sídlištních projektů sdružovalo byty jak v bytových domech, tak v domech řadových, některé se oproti tomu zaměřovali buď na jedno nebo na druhé. Specifickým odvětvím pak byly domy kolektivní, u kterých největších úspěchů dosáhli architekti v SSSR, nicméně projekty na toto téma hýbali celou Evropou, především levicově smýšlejícími architekty. U kolektivního domu totiž kromě předpokladu vhodně navrženého půdorysu obsahujícímu všechny funkce, šlo také o sociální téma a tedy o určitým způsobem nastavenou a fungující společnost. Nicméně množství sídlišť či obytných bloků zaměřených na nejbližší obyvatelstvo obsahovalo jisté prvky kolektivního využití prostoru formou společných prádelen, umýváren apod. Projekt koldomu však zacházel mnohem dále, do nového uspořádání nejen bytu a domácnosti, ale i rodiny a mezilidských vztahů. Přesto se občas i mimo SSSR objevila realizace např. hotelového domu, vycházejícího z ideje sdílení.²²

Jedním z majáků moderní sociální bytové výstavby se stalo město Frankfurt nad Mohanem, kde ve dvacátých letech došlo k rozsáhlé městské výstavbě sídlišť. V čele výstavby stál člen městské stavební rady architekt Ernst May, jehož jméno je s pojmem Neues Frankfurt,²³ tedy Nový Frankfurt, pevně spjato, dnes se sídlišťm dokonce říká May-Siedlungen. V rámci projektu bylo mezi lety 1926-30 postaveno 12000 bytů,²⁴ Maye přizval roku 1925 k výstavbě tehdejší sociálnědemokratický primátor města Ludwig Landmann a May kolem sebe později vytvořil skupinu mladých architektů a designérů, kteří se podíleli na výstavbě a snaže o reformu sídlišťní a bytové výstavby. Jejich úspěchem bylo kromě množství postavených bytů také snaha o industrializaci stavby, konkrétně používání hotových panelů při stavbě obytných domů, tedy výrazné urychlení stavebního procesu, a také několik interiérových reforem, např. slavná Frankfurtská kuchyně původem vídeňské architektky Margarete Schütte-Lihotsky,²⁵ případně zavedení ústředního topení a tekoucí vody. Cílem bytové výstavby bylo do pěti let ubytovat asi 10% obyvatel Frankfurtu, což mělo vyřešit

²¹ Deutscher Werkbund (pozn.1), 17-24.

²² Petr Vorlík, Byt a dům v rukách (sociálních) inženýrů, in: Dulla et al (pozn.3), s. 167-182 – Hubert Guzik, Cesta druhá – Architektonická avantgarda, in: idem (pozn.18), s. 35-74.

²³ Dreyse 2000 (pozn.13) – Dreyse 2011 (pozn.13) - Christoph Mohr - Michael Müller, Funktionalität und Moderne. Das neue Frankfurt und seine Bauten, Frankfurt 1984 - Ernst May und das Neue Frankfurt 1925-1930, Deutsches Architektur Museum, Stuttgart 1986.

²⁴ Dreyse 2000 (pozn.13), s. 4.

²⁵ Dreyse 2011 (pozn.13) – Dulla 2014 (pozn.19), s. 189.

nebo alespoň zmírnit bytovou krizi ve městě. Zároveň však šlo o urbanistický tah k uvolnění přeplněného centra města, nová sídliště měla vznikat na okraji města, bylo nutné rozplánovat využití jednotlivých území města, přizpůsobit se současné zástavbě, průmyslovým areálům, nová sídliště, tvořící nesouvislý prstenec kolem centra, potřebovala zároveň kompletní občanskou vybavenost – obchody, promenády, školy a sportoviště, parky, kulturní vyžití a také městskou dopravu, kterou zajistily tramvaje spojující sídliště s centrem města a také rychlostní komunikace.²⁶ V rámci výstavby a plánování byl vydáván měsíčník *Das Neue Frankfurt*,²⁷ který měl šířit ideu a pokrokovost akce. Zároveň byli zapojeni i obyvatelé formou dílen pro nezaměstnané, zakládání domovní rady, družstevní pěstování zeleniny a stravování v lidových či školních jídelnách. Nový Frankfurt tedy byl sice především stavebním programem, kde jednotlivá sídliště byla stavěna formou družstev, ale byl také pokládán velký důraz na vytváření nové komunity, nové společnosti v nových čtvrtích. Bydlení bylo podle předchozích průzkumů potřeb pracujících zaměřeno především na malé rodiny jako alternativa k problematickému soužití několika generací, bydlení v nájemních kasárnách či kontrole a disciplíně v dělnických koloniích. Bydlení mělo přinést vyšší standard i nezávislost. Již půdorys bytu přinášel dělníkům a pracujícím nové možnosti. Místo obytné kuchyně kuchyně malá, přísně organizovaná jako čistě pracovní místo a posuvnými dveřmi propojená s hlavním obytným pokojem, který se nově stal centrem domácnosti. Také měl mít každý obyvatel domácnosti svůj vlastní, byť malý, pokoj na spaní a odpočinek. Ložnice měly být otočeny k východu, tedy rannímu slunci, zatímco obývací k západu, tedy večernímu slunci. Bohužel ač byly úmysly nejlepší, nakonec přece jen řadové domky přesáhly finanční možnosti dělnictva, původně zamýšlený nájem max. ve výši 25% měsíčního příjmu dosáhly na 37% příjmu a tak byly pro dělnické rodiny jen velice těžko dostupné.²⁸ Město se snažilo o racionalizaci a urychlení stavby, v čemž hlavní roli hrála frankfurtská továrna na betonové panely, které mohly být na stavební parcele přímo montovány. Šlo o předchůdce v 60. letech zdokonaleného systému panelového stavění. Jeden řadový dům tak mohl být smontován za 1,5 dne, celkem bylo tímto způsobem postaveno na 1600 bytů.²⁹ Vedle této racionalizace stavebního procesu došlo k normování co největšího počtu stavebních dílů, jako oken, dveří, překladů či zařízení, a dále k typizaci půdorysů, jeden byt pro čtyřčlennou rodinu měl 40-43m², třípokojový byt byl 75m² velký (což odpovídá i výsledkům výzkumů RFG).³⁰ Především u malých bytů se jejich velikost vázala na co nejúspornější vestavěné zařízení, vyklápěcí skříně, posuvné dveře atd. Výstavba byla

²⁶ Dreyse 2000 (pozn.13), s. 3.

²⁷ Dreyse 2011 (pozn.13).

²⁸ Dreyse 2000 (pozn.13), s. 4.

²⁹ Dreyse 2000 (pozn.13), s. 4 – Mohr – Müller 1984 (pozn.23).

³⁰ Dreyse 2000 (pozn.13) - Fleckner 1993 (pozn.12).

financována z větší části městem (25% Hochbauamt, 30% městské společnosti)³¹ a zbytek byl placen družstvy a soukromými stavebními společnostmi. Sídliště přitom kombinovaly nájemní a soukromé bydlení, bytové a řadové domy. Ač se na návrzích jednotlivých sídlišť (Praunheim, Römerstadt, Hellerhof, Westhausen, Niederrad a další) podílelo množství architektů, podařilo se udržet podobnou architektonickou formu. Základem je kubická hmota, ploché střechy, dlouhé linie ulic, pásová okna, minerální barevnost fasád a zelený rámeček pro všechny sídliště, urbanisticky jsou areály velice velkoryse navrženy, s velkými volnými zelenými plochami, dlouhými osami a opakujícími se liniemi ulic. Sídliště tedy nesou všechny znaky Neues Bauen, častá jsou i zaoblená nároží či křivky ulic (obzvláště Römerstadt).

V Berlíně bylo mezi lety 1913-1932³² postaveno poměrně velké množství sídlišť, jak před válkou, tak po založení velkého Berlína roku 1920, pro příklad si uvedme 6 modernistických sídlišť (Gardenstadt Falkenberg, Siedlung Schillerpark, Großsiedlung Britz, Wohnstadt Carl Legien, Weiße Stadt, Großsiedlung Siemensstadt), spojených se jménem stavebního rady Martina Wagnera.³³ Ten stál za rozsáhlou bytovou výstavbou v hávu moderní architektury (od 1918 stavební rada obce Schöneberg, pozdější součásti velkého Berlína, pak se podílel na několika sídlištích s Bruno Tautem jako vedoucí městské stavební společnosti GEHAG – Gemeinnützige Heimstätten-, Bau- und Spar AG založeno 1924, než dospěl k pozici vrchního berlínského stavebního rady v letech 1926-33),³⁴ výstavbu organizoval a zasazoval se jako politik o reformu bydlení a prosadil nový urbanistický koncept Berlína. Také jeho předchůdce Ludwig Hoffman (ve funkci 1896-1924)³⁵ se o stavební bytovou produkci v Berlíně velmi zasadil. Nové obytné čtvrti vznikaly jak na okraji města, tak ve volných místech stávající zástavby – šlo tedy jak o expanzi města do okolní krajiny, tak o zahuštění jeho stávající plochy. Stavba sídlišť pak byla zajištěna stavebními družstvy, spolky a společnostmi podporovanými městem a státem a soukromými stavebními společnostmi. Během poválečné krize v letech 1919-23 bylo postaveno asi 9000 bytů, mezi lety 1924-30 v největším stavebním rozkvětu meziválečného Berlína vzniklo 135000 bytových jednotek.³⁶ Bytová reforma v Berlíně měla přinést zdravé a příjemné bydlení pro široké spektrum obyvatelstva z různých sociálních vrstev, změny proběhly jak v uspořádání bytových domů – nově bez vnitřních

³¹ Dreyse 2000 (pozn.13).

³² Jörg Haspel - Annemarie Jaeggi (eds.), Siedlungen der berliner Moderne. Unesco-Welterbe, Berlin-München 2012 - Norbert Huse (ed.), Siedlungen der zwanziger Jahre – heute. Vier Berliner Grosssiedlungen 1924-1984, Berlin 1984 - Norbert Huse, „Neues Bauen“ 1918 bis 1933. Moderne architektur in der Weimarer Republik, München 1975.

³³ *idem*.

³⁴ Haspel – Jaeggi 2012 (pozn.32), s. 15.

³⁵ *Idem*.

³⁶ Haspel – Jaeggi 2012 (pozn.32) – Huse 1984 (pozn.32).

dvorů a bočních či zadních křídel, která by bránila oslunění a větrání, tak v uspořádání bytů doplněných balkony, pracovní kuchyní, nově i koupelnami. Sídliště byla navržena velkoryse, i co se týče zelených ploch, vybavenosti, dětských hřišť apod., čímž vytvořila vítanou alternativu k tzv. Mietskasernen, tedy nájemním kasárnám pro sociálně slabší vrstvy, mohutným čtyř- až pětipatrovým blokům s úzkými vnitřními dvory a zadními neosluněnými trakty bez koupelny, ve kterých bydlela před válkou většina pracující vrstvy. Na mnoha sídlištích pracoval jako architekt a urbanista Bruno Taut, konkrétně na Gardenstadt Falkenberg (1913-16), Schillerpark (1924-30), Großsiedlung Britz (1925-30), Wohnstadt Carl Legien (1928-30), na dalších se podíleli jiní architekti – Weiße Stadt (1929-31) navrhli O.R.Salvisberg, B.Ahrends a W.Büning, Siemesstadt (1929-31), známý též jako Ring-Siedlung, navrhli architekti skupiny Ring Bartning, Forbat, Gropius, Haering, Henning a Scharoun.³⁷ Ne všechna tato sídliště ovšem odpovídají architektonicky ideálům mezinárodní avantgardy, alespoň po estetické stránce – Falkenberg je ještě zcela zahradní město se řadovými domy s vysokými sedlovými střechami a romantickým venkovským nádechem, Schillerpark je zase velice ovlivněn holandskou cihlovou architekturou, nicméně všechny areály se svým rozvržením odpoutávají od uzavřených bloků s tmavými vnitřními dvory a trakty a nastolují otevřené plány velkoměsta v zeleni. Sídliště Schillerpark, Siemensstadt, Carl Legien a Weisse Stadt již pracují s bytovými domy pro chudší pracující třídu a ne s řadovými domky v soukromých zahradách. Také společnost GEHAG pořádala výstavy ke svým sídlištím, určené k hledání nájemníků či majitelů a samozřejmě propagaci firmy a jejích aktivit.³⁸ Sídliště byla velmi brzy oceňována jako architektonicky hodnotná, už v 60. a 70. letech byla některá zařazena na inventární seznam Bauwerke und Kunstdekmäler von Berlin.³⁹

Po první světové válce, rozpadu monarchie a vzniku republiky se začalo i město Vídeň zabývat bytovou krizí a vytvořilo rozsáhlý stavební program v poněkud odlišné formě od ostatních evropských měst.⁴⁰ Hlavní těžiště leželo ve stavbě monumentálních bytových bloků se sociálními byty, velkými dvory (např. Karl-Marx-Hof), mnoha patry, které urbanisticky dodržovaly historické dispozice města a jistou malebnost, tradici Camillo Sitteho i Otto Wagnera. Během let 1923-32 se podařilo postavit 63000 bytů pod vedením městského stavebního rady Karla Ehna (1926-30),⁴¹ co se týče skutečného sociálního dopadu a dostupnosti pro dělnické obyvatelstvo města, patřil vídeňský koncept k nejúspěšnějším – sociální

³⁷ Haspel – Jaeggi 2012 (pozn.32), s. 10.

³⁸ Die Gehag-Wohnung Ausstellung 1931. Haspel – Jaeggi 2012 (pozn.32), s. 17.

³⁹ Idem, s. 6 – Huse 1984 (pozn.32).

⁴⁰ Otto Kapfinger, Anspruch und Ausgang. Zur Projekt- und Baugeschichte der Internationale Werkbundsiedlung Wien 1932, in: Andreas Nieshaus – Eva-Maria Orosz (eds.), *Werkbundsiedlung Wien 1932. Ein Manifest des neues Wohnens*, Wien 2013, s.36-63.

⁴¹ Haspel – Jaeggi 2012 (pozn.32), s. 23.

politika města mu také přinesla přízvisko Rudá Vídeň.⁴² Samozřejmě potřeba udržet nájmy v blocích nízko, níže než ostatní zmíněná města, musely být byty malé, ne více než 50m², v blocích často umístěné vedle sebe, takže chyběla možnosti větrání napříč dispozicí, většina bytů neměla koupelny. Koneckonců jako modernější a reformnější alternativa vzniklo ve Vídni několik sídlišť autorů z okruhu Josefa Franka, většinou však byly dražší, s méně byty a s vyššími nájmy.⁴³

Jistou představu o bydlení nejchudší vrstvy obyvatelstva na začátku dvacátého století nabízí součást expozice muzea činžovního domu Het Schip v Amsterdamu, kde je jako bydlení pro početnou rodinu s dětmi zařízen nákladní kontejner, bez okna, bez vody, bez kanalizace. Amsterdam koneckonců byl jedním z velkoměst, které řešilo bytovou krizi rozsáhlou výstavbou již před první světovou válkou, povětšinou pod křídly tzv. Amsterdamské školy,⁴⁴ jejichž cihelná, plastická, ale velice modernistická estetika se v první čtvrtině 20. století šířila po celé Evropě. Nicméně po válce se již v Amsterdamu konzervativně drželi plánu arch. Berlageho z roku 1915, v cihelném stylu amsterdamské školy se tam tak stavělo až do 30. let. Kolem války vzniklo několik obytných komplexů v cihelném hávu – Eigen Haard, hlavní sídlo stejnojmenné stavební společnosti, která měla se zasazovala o stavbu lepšího bydlení pro pracující třídu (Michel de Klerk 1913-15), dělnický blok Het Schip (Michel de Klerk 1917-20) či Dageraad (P.L.Kramer 1921-22).⁴⁵ Ve 20. a 30. letech se pak pomalu začala i v Amstredamu prosazovat funkcionalistická architektura, ač ještě často oděná do cihel, hnutí Het Nieuwe Bouwen (Neues Bauen).⁴⁶ V kontrastu k Amsterdamu je další velké holandské město, Rotterdam, kde naopak po roce 1918 začala vznikat sídliště na okraji města podle urbanistických a architektonických plánů J.J.P. Ouda, čelního představitele funkcionalismu – či Neues Bauen v Holandsku, výrazně ovlivněného hnutím De Stijl, ve kterém několik let působil, a tvorbou otce holandské moderní architektury H.P.Berlageho a Amsterdamské školy, ale i purismem Le Corbusiera.⁴⁷ Oud působil v čele stavebního oddělení rotterdamského magistrátu mezi lety 1918-33⁴⁸ a za tu dobu zde postavil několik sociálně zaměřených sídlišť – Spangen (1918-19), Tusschendijken (1920), Oud-Mathenesse (1922), Hoek van Holland (1924) a

⁴² Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 36-63.

⁴³ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 36-63.

⁴⁴ Guus Kemme – Gaston Bekkers (eds.), Amsterdam architecture. A guide, Bussum 2010, s. 129-157 - Museum Het Ship, Workers' palace The Ship by Michel de Klerk, Amsterdam 2012 - Wim de Wit, The Amsterdam School. Dutch Experssionist architecture 1915-1930, New York-London 1983.

⁴⁵ Kemme – Bekkers 2010 (pozn.44).

⁴⁶ Idem – Museum Het Ship 2012 (pozn.44) – Wit 1983 (pozn.44).

⁴⁷ Haspel – Jaeggi 2012 (pozn.32), s. 22-23.

⁴⁸ Jürgen Joedicke, Für eine lebendige Baukunst, Stuttgart 1965, s. 130-132.

Kiefhoek (1925-27).⁴⁹ Oud se zabýval jak většími bytovými komplexy několikapatrových domů s pásy balkonů (Spangen, Tuschendijken), tak sídlišť kombinovaných z bytových a řadových domů (Oud-Mathenesse), u pozdějších dvou sídlišť navrhl řadové domky s vlastní zahrádkou (Kiefhoek, Hoek van Holland), tato sídliště se táhnou v dlouhých nízkých blocích řadových domků, doplněných obchodem, barevnými okenními rámy v primární barevnosti De Stijlu a zaoblenými nárožními. Bílé funkcionalistické fasády s pásovými okny často kombinoval se žlutými cihlovými detaily soklu či zahradních zídek. Jednotlivé bytové jednotky se řídily prospektem existenčního minima a bohužel se kvůli nízkému rozpočtu muselo upustit od koupelen – v sídlišti byla centrální budova s teplou vodou a prádelnou (Kiefhoek).

K úspěšnému šíření povědomí o nově postavených sídlištích i o nových materiálech, půdorysech, trendech ve vybavení i architektonické formě sloužilo také zainteresování architektů do architektonických a uměleckých skupin, publikování v časopisech a prezentování formou výstav. Mnoho umělců různého zaměření bylo sdruženo pod Werkbund, o kterém bude řeč dále.

1.2 Vilová architektura meziválečné avantgardy

Souběžně s řešením sociálního bydlení se nová architektura uplatňovala také v obytné výstavbě soukromého sektoru. Zámožní továrníci a podnikatelé, ale po první světové válce i představitelé vyšší střední třídy, si od avantgardistů objednávali rodinná sídla, která měla prezentovat jejich příslušnost k moderní metropolitní společnosti a životnímu stylu. V případě vilové architektury měli autoři často mnohem volnější ruku i rozpočet, než tomu bylo u bytové architektury a vznikala tak velkorysá díla v duchu propojení světla, vzduchu a zeleně. Vila či rodinný dům se tak stala nejtypičtějším úkolem⁵⁰ pro architektky a tvořila většinu jejich realizované tvorby.

Architekti přitom ve vilové architektuře často používaly stejné prvky jako v architektuře bytové a to především v rozdělení dispozic, i ve vilách lze vidět využití minimální pracovní kuchyně či ložnic ve formě oddělených spacích kabin. Nicméně omezování hospodářských prostor kvůli osvobození ženy od domácích prací nebylo tak časté jako v bytové architektuře – chyběla možnost společné vybavenosti jako v koldomech či na sídlištích a zároveň si stavebníci často stále vydržovali služebnictvo, do velkých prostor se tak musely umístit i pokoje pro personál. Pokrokové tak bylo především otevření interiéru do zahrady, propojení obytných místností do kontinua, velká míra prosklení, terasy a sluneční lázně na střeších a fasády bez dekoru.

⁴⁹ Joedicke 1965 (pozn.48) – Paul Groenendijk – Piet Vollaard, Rotterdam Architecture City, Rotterdam 2015, s. 114-118 - Ed. Taverne - Cor Wagenaar et al(eds.), J. J. P. Oud Poetic Functionalist 1890-1963. Complete Works, Rotterdam 2001.

⁵⁰ Norbert Michels (ed.), Architektur und Kunst. Das Meisterhaus Kandinsky-Klee in Dessau, Leipzig 2000, s. 13.

Nové domy většinou vznikaly ve stávajících vilových čtvrtích, architektura tak mohla podnítit k další výstavbě v moderním duchu, ale na urbanismus čtvrti povětšinou neměla žádný vliv. Stavebníci se nechávali přesvědčit i k použití nových konstrukcí a materiálů, především skeletů (železobetonových, ocelových či dřevěných), technických vymožeností do domácnosti či nových materiálů na podlahy (např. xylolit) apod., oblíbené byly také kovové konstrukce posuvných či harmonikových oken. Použití prefabrikovaných dílů a panelů však zůstávalo zatím především ve stavbě sídlišť, kde bylo potřeba stavbu zrychlit a zlevnit.

Vila jako stavební typ zároveň představovala jakýsi mistrovský kus v tvorbě architekta. Pravděpodobně nejvlivnějším tvůrcem na poli vilové architektury byl švýcarský architekt Le Corbusier⁵¹ pracující v Paříži především pro zámožnou francouzskou klientelu. Jeho spis *Vers une architecture* z roku 1923⁵² zásadně ovlivnil modernistickou architektonickou scénu, vytyčil zde slavných 5 bodů moderní architektury a také motto „dům jako stroj na bydlení“. Tyto principy pak aplikoval na svou vilovou tvorbu, která pro něj byla ve 20. letech stěžejní – k větším realizacím se dostal až ve 30. letech a posléze v poválečném období. Vily většinou dělil na typ Citrohan (poprvé publikovaná 1919, později rozpracován)⁵³ a Domino (1915).⁵⁴ Zatímco typ Domino představuje především konstrukční strukturu sloupů a stropních desek se zcela volným půdorysem i průčelím, mohou se v něm tak opakovat nebo obměňovat různé dispoziční typy podle potřeby, Citrohan je typ uzavřenější, zpravidla otevřen na jednu stranu přes dvě patra převýšeným oknem s maisonetovou dispozicí uvnitř – tedy s prostorem přes dvě patra doplněným galerií, vycházející nejvíce z ateliérových dispozic, Citrohan byl zároveň typem „stroje na bydlení“, jehož název ne náhodou připomínal automobil Citroën – měl upozornit na sériovost typu a jeho příbuznost stroji.⁵⁵ Oba typy architekt rozvíjel na mnoho způsobů nicméně právě jeho projekty dvou domů na výstavní kolonii Weissenhof zastupují tyto dva prototypy obytných domů.⁵⁶

Zatímco Le Corbusier ovlivnil velkou část architektonické veřejnosti svým puristickým přístupem a propojení obytného domu s funkcí, ale i estetikou moderního stroje či automobilu, souběžně zde existovala i linie architektury organičtější a plastičtější – pod organickou architekturou se dá však zařadit mnoho

⁵¹ Max Risselada (ed.), *Raumplan versus Plan Libre*. Adolf Loos – Le Corbusier, Praha 2012 - Jean-Louis Cohen, *Le Corbusier (1887-1965)*. Die Lyrik der Architektur im Maschinenzeitalter, Köln 2015 - Anton Henze, *Le Corbusier*, Berlin 1957 - Richard Weston, *Formulating the Future*, in: idem, *Modernism*, London 1996, s. 90-139.

⁵² Le Corbusier, *Vers une architecture*, 1923, v angl. vydání *Towards the new architecture*, 1927. Le Corbusier, *Za novou architekturu*, Praha 2005.

⁵³ Risselada 2012 (pozn.51), s. 122 – Cohen 2015 (pozn.51) - Weston 1996 (pozn.51).

⁵⁴ Risselada 2012 (pozn.51), s. 122.

⁵⁵ Idem, s. 120 – Cohen 2015 (pozn.51).

⁵⁶ Ibidem, s. 86-87.

velice odlišných pojetí, od proudu reprezentovaného s terénem spjatými domy američana Franka Lloyda Wrighta, který ač o generaci starší výrazně ovlivňoval evropské architekty, kteří navštívily Spojené státy, svými prerijními domy,⁵⁷ přes německý expresionismus vyjádřený sochařsky pojatou hmotou architektury Ericha Mendelsohna,⁵⁸ až po organický funkcionalismus, doplňující pásy oken, terasy a funkčně řešený interiér o oblé křivky tvarující celou stavbu, jako např. v tvorbě Hanse Scharouna a jeho okruhu.⁵⁹ Tyto organické principy se velice často více vázaly na konkrétní místo, nešlo o prefabrikovaný typ, který se mohl ve stejné podobě objevit kdekoliv. Zástupcem tohoto pojetí je jak Wrightova vila Fallingwater (1935-39),⁶⁰ která nepoužívá organické křivky, ale svým rozložením i materiálem doslava vrůstá do pozemku nad vodopádem, tak Scharounova vila Schmincke v Löbau⁶¹ připomínající zaoceánský parník, transparentní obytný prostor se zaoblenými rohy stropných desek a zakřiveným půdorysem. Scharoun své organické cítění vetknul do svých projektů vily na Weissenhofu, taktéž se zaoblenými nárožními, a hotelového domu ve Wroclawi, který tvoří dvě protisoběžující křivky.

Další velice vlivnou postavou byl architekt Adolf Loos⁶² tvořící exkluzivní, praktickou, ale v interiéru často okázalou architekturu pro vyšší střední vrstvu. Jeho pojetí obytného prostoru se postupně dostávalo až k tzv. Raumplanu, ideji budovy seskládané z místností výškově odlišených podle své funkce a reprezentativního významu. Jednotlivé pokoje jsou tak v sevřeném kubusu stavby poskládané často každá v jiné výšce, propojené schodišti různě otevřenými či uzavřenými v závislosti na potřebě průhledu. Tento prospekt Loos použil v nejrozvinutějším konceptu v pražské Müllerově vile,⁶³ ale rovněž v menším měřítku v řadovém domku ve vídeňské výstavní kolonii, kde je hlavní obytný prostor doplněn schodištěm s galerií v patře. Narozdíl od prostorového konceptu

⁵⁷ Bruce Pfeiffer, Frank Lloyd Wright, Praha 2005 – Weston 1996 (pozn.51), s. 53-54.

⁵⁸ Regina Stephan, Erich Mendelsohn (1887-1953), in: Jaroslav Němec – Martin Strakoš et al (eds.), *Erich Mendelsohn. Dynamika a funkce – Vize kosmopolitního architekta*, Ostrava 2009, s. 13-47.

⁵⁹ Pfeiffer 2005 (pozn.57) – Vladimír Šlapeta, K počátkům organické architektury, in: *Umění a řemesla XV*, 1978, č. 3, s.38-45 – Eberhard Syring – Jörg C. Kirschenmann, Hans Scharoun (1893-1972), Köln 2004.

⁶⁰ Pfeiffer 2005 (pozn.57) – Weston 1996 (pozn.51), s. 196.

⁶¹ Dům Schmincke, in: *Archiweb*, <https://www.archiweb.cz/b/dum-schmincke>, vyhledáno 25.5.2018 – Stiftung Haus Schmincke, http://www.stiftung-hausschmincke.eu/de/Haus_Schmincke/Architektur/, vyhledáno 25.5.2018.

⁶² Risselada 2012 (pozn.51) - Roberto Schezen, Adolf Loos. Architecture 1903-1932, New York 2009.

⁶³ Risselada 2012 (pozn.51), s. 108-111- Karel Ksandr (ed.), Müllerova vila, Praha 2000.

Le Corbusierova netvoří stavbu uvolněním konstrukce pro volný interiér i fasádu a prosklení, ale seskládává ji z jednotlivých prostorů, které se tu a tam protínají v až divadelně promyšlených průhledech. Zároveň rád používá nákladné materiály, obklady, či starší typy nábytku, které jsou již co do pohodlí prověřené. Přestože Loos své doby šokoval panskou Vídeň, jeho tvorba byla do velké míry východiskem vídeňského funkcionalismu, tzv. Druhé vídeňské moderny, což se propadlo právě do výstavní kolonie Werkbundu.

Ideální formě, exkluzivním materiálům a transparentnosti celé stavby se věnoval Mies van der Rohe.⁶⁴ Jak dokládá jeho pavilon na Mezinárodní výstavě v Barceloně z roku 1929, vila Tugendhat v Brně (1930), ale i pozdější Farnsworth House (1945-50), usiloval o naprosto čistou, jednoduchou formu s konstrukcí osvobozující vnější i vnitřní členění (s oblibou používal ocelový skelet), díky čemuž mohl nechat budovu zcela transparentní (nebo alespoň z velké části) a kontinuální prostor uvnitř dělil pouze lehkými příčkami, často z exkluzivních materiálů (onyxová stěna a půlkruhová příčka z makassarského ebenu ve vile Tugendhat či travertin a onyxová zeď v barcelonském pavilonu).⁶⁵

Tento krátký přehled dokládá, jak různorodá byla modernistická architektonická scéna i v pojetí vilové architektury. Právě u zakázek pro bohatší vrstvu si architekti mohli dovolit používat experimentálnější konstrukce, ale i nákladnější materiály, přesto se stejně jako v bytové výstavbě čím dál více objevují malé pracovní kuchyně nebo spací „kajuty“ pro každého člena domácnosti, ale především kontinuální obytný prostor dělený pouze lehkými nebo i posuvnými příčkami, vestavěný nábytek, průběžná okna či prosklené stěny, oddělení konstrukce od členění interiéru i exteriéru. Většina architektů projektujících výstavní kolonie za sebou měla zkušenost se stavbou rodinného domu, mohli tak na výstavních koloniích představit již promyšlenější model obytného řešení.

1.3 Werkbund v Evropě⁶⁶

Na rozvoji moderního bydlení z hlediska architektury i vnitřního zařízení, měl velký podíl Werkbund. Jako první byl založen Werkbund německý (Deutscher Werkbund – německý svaz díla, DWB) a to roku 1907 s cílem sjednotit umění, řemeslo a průmysl. Po úspěchu uměleckořemeslné výstavy v Drážďanech roku

⁶⁴ Claire Zimmermann, Mies van der Rohe (1886-1969). Struktura prostoru, Praha 2007 – Charles Jencks, The Problem of Mies, in: idem, Modern Movements in Architecture, Oxford 1977, s.95-108.

⁶⁵ lidem – Iveta Černá – Dagmar Černoušková (eds.), Mies v Brně. Vila Tugendhat, Brno 2012.

⁶⁶ Lucius Burckhardt (ed.), Der Werkbund in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Form ohne Ornament, Stuttgart 1978 – Astrid Gmeiner – Gottfried Pirhofer, Der Österreichische Werkbund. Alternative zur klassischen Moderne in Architektur, Raum- und Produktgestaltung, Salzburg, Wien 1985 - Veronika Pecová, Organizace výtvarné práce v duchu moderní doby – Svaz československého díla, bakalářská práce, FF MU Brno 2010.

1906⁶⁷ totiž již bylo jasné, že budoucnost uměleckého řemesla je spjata s průmyslem a je tedy nezbytné efektivně propojit umění, řemeslo a právě průmysl. Šlo o vytvoření funkčního technického a estetického celku, průmyslově vyráběného a tedy cenově dostupného širokému publiku, přesto umělecky hodnotného a vysoce kvalitního i provedením. Spojení průmyslníků s umělci, teoretiky i obchodníky následně vedlo nejen ke spolupráci na výrobě konkrétních produktů, ale především o širokou osvětu formou vydávání plakátů, brožur, publikací a pořádání rozsáhlých výstav, kde byly právě produkty s minimem dekoru a ornamentu pro moderního člověka prezentovány. Werkbund byl tak spolutvůrcem a propagátorem nové věcné estetiky a formy a získal si širokou oblibu a tím pádem i vliv. Následovalo zakládání podobných Svazů po vzoru německého Werkbundu v dalších zemích Evropy – Rakousku (Österreichischer Werkbund 1912), Švýcarsku (Schweizerischer Werkbund 1913), budoucím Československu (Svaz českého díla 1914, po válce Svaz československého díla) apod. Právě další Werkbundy spolupracovaly na propagaci mezinárodního stylu architektury a designu, a to tiskem, výstavami, přednáškami, jednotlivé osobnosti nové architektury tak putovaly s přednáškami po celé Evropě.

Všechny odnože Werkbundu pořádaly své výstavy, vydávaly publikace, časopisy (např. *Die Form*, *Výtvarná práce*...) a informační materiály, dále pořádaly soutěže – jejich hlavní náplní tedy byla osvěta a organizace výroby, tedy spolupráce mezi výtvarníky a průmyslníky/výrobci, nikoli výroba samotná. Werkbund nebyl výrobním družstvem, čímž se zásadně lišil od uměleckořemeslných družstev zakládaných a působících na idee anglického hnutí Arts and crafts (v Čechách např. Artěl, ve Vídni Wiener Werkstätte, v Německu vzniklo také několikero podniků „Werkstätten“, později vlastně výrobu tohoto typu zajišťoval i Bauhaus). Těžištěm zájmu Werkbundu bylo po válce stejně jako v architektuře bydlení, urbanismus, bytové zařízení.

Výstavy Německého Werkbundu, jakožto Werkbundu původního, byly velkolepými událostmi, na které se sjely i zástupci Svazů z okolních zemí – 1914 to byla výstava v Kolíně na Rýnem (právě kvůli účasti na této výstavě byl založen Svaz českého díla), 1924 *Die Form* v Berlíně, 1927 *Die Wohnung* ve Stuttgartu, první výstava představující i reálné trvalé sídliště, dále 1929 výstava *Wohnung und Werkraum* v Breslau (dnešní Vratislav), 1930 výstava v Paříži.⁶⁸ Tuto řadu prezentací Německého Werkbundu přerušil nástup národních socialistů k moci roku 1933 a ukončení činnosti Werkbundu roku 1938. Po válce byla činnost opět obnovena (od 1949). Německý Werkbund také vydával velice vlivný časopis *Die Form*.

Součástí výstav bylo vedle prezentace nejmodernějšího designu všech odvětví – nábytek, nádobí, textilie, ale i moderní umění, malby a sochy, také modelové interiéry. Právě na základě těchto živoucích expozic ukazujících ne jednotlivé kousky, kterými si návštěvník/moderní člověk může dovybavit interiér, ale celek, jak by měl moderně, racionálně, funkčně zařízený interiér vypadat, se posléze

⁶⁷ Pecová – 2010 (pozn.66), s 9.

⁶⁸ Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 72, 85.

zrodil i nápad vytvořit celé modelové sídliště. Přitom výstavní pavilony ukazující nejmodernější trendy v architektuře se objevovaly již na mezinárodních výstavách v Paříži či Londýně na konci 19. století, také v Kolíně roku 1914 bylo představeno několik drobnějších staveb, např. skleněný krystalický pavilon Bruno Tauta.⁶⁹

Právě kolínskou výstavou také vyvrcholila zásadní debata v DWB, totiž zda jít cestou standardizace a typizace, jejímž zastáncem byl jeden ze zakladatelů H. Muthesius, nebo uměleckého individualismu, což prosazoval H. Van de Velde a s ním B. Taut či W. Gropius.⁷⁰ Právě příklon k Muthesiově standardizaci tak napomohl dalšímu směru vývoje designu ale i architektury v Německu, tedy rozvoji místy až přísně technickému hnutí Neues Bauen. Nicméně i po válce a v průběhu celých 20. let je především mezi architekty vidět jakousi organickou, individualistickou skupinu oproti technickou a novými metodami stavby se zabývajícím architekty. Zajímavé jsou i proměny u jednotlivých architektů, dobrým příkladem je právě zmíněný W. Gropius,⁷¹ který po válce založil uměleckořemeslnou školu Bauhaus, kde v prvních letech byl pokládán velký důraz právě na individualitu umělce, tedy to, co Gropius v DWB před válkou nevybojoval. Potřeba je ovšem zmínit i fakt, že po prohrané válce se Werkbund v prvních letech opět více přiklonil k řemeslu, stejně jako Gropius Bauhausem. Kolem roku 1923 se však situace u Gropia a na Bauhausu, ale i ve Werkbundu obrací právě směrem k průmyslu (1923 první výstava Bauhausu ve Výmaru)⁷² a Gropius sám se velmi intenzivně začíná zabývat novými technologiemi stavění,⁷³ především montovanými domy, jistou standardizací a typizací v architektuře především u výstavby sídlišť, dokladem je sídliště Dessau Törten,⁷⁴ Dammerstock v Karlsruhe⁷⁵ či jeho montované domy na první výstavní kolonii Weissenhof ve Stuttgartu.⁷⁶ Ve dvacátých letech se tedy průmyslovou, sériovou výstavbu či výrobu s individuálním uměleckým přístupem snaží skloubit i umělci, kteří se ještě před válkou stavěli spíše proti ní.

⁶⁹ Burckhardt 1978 (pozn.66), s.49-56.

⁷⁰ Julius Posener, *Zwischen Kunst und Industrie: Der Deutsche Werkbund*, in: Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 7-15 – Karin Kirsch, *Der Deutsche Werkbund*, in: idem, *Die Weissenhofsiedlung. Werkbund-Ausstellung „Die Wohnung“ - Stuttgart 1927*, druhé vydání, Stuttgart 1999, s.15-17.

⁷¹ Michels 2000 (pozn.50), s.9-34 - Hartmut Probst – Christian Schädlich (eds.), *Walter Gropius. Band 1 – Der Architekt und Theoretiker*, Berlin 1985.

⁷² Droste 2013 (pozn.14), s. 105-109.

⁷³ Michels 2000 (pozn.50), s. 9-34 – *Deutscher Werkbund 1927* (pozn.1), s. 58-67.

⁷⁴ Droste 2013 (pozn.14), s. 132-134.

⁷⁵ *Ausstellung Karlsruhe Dammerstock-Siedlung. Die Gebrachswohnung*, katalog výstavy, Karlsruhe 1929.

⁷⁶ *Deutscher Werkbund 1927* (pozn.1).

Jak bylo řečeno, také ostatní Svazy pořádaly vlastní, většinou menší výstavy designu - např. SČSD uspořádal roku 1921 výstavu československého designu v Umprum muzeu v Praze,⁷⁷ výstava československého designu byla pak uspořádána ještě několikrát během 20. let, následovala 1930 výstava moderních interiérů, 1932 výstava bydlení, podobný vývoj byl i u ostatních Svazů, zároveň pořádaly expozice na zahraničních mezinárodních výstavách, tedy reprezentaci státu. Svazy měly většinou několik aktivních místních skupin, v Československu šlo vedle ústřední pražské skupiny vedené po obnovení Svaz roku 1920 Gočárem a Janákem také o brněnskou odbočku, která byla ve dvacátých letech mnohem více nakloněna rodícímu se mezinárodnímu stylu a ideově zařadila soukromými podnikateli realizovanou výstavu Nový dům roku 1928.⁷⁸ Také DWB (Deutscher Werkbund), mnohem větší a komplexnější organizace než československý svaz, měl na území své působnosti několik odboček, mezi velmi aktivní patřila dvě, které stojí za německými výstavními koloniemi, tedy Württemberská pracovní skupina (založena 1920)⁷⁹ a Slezská sekce z Wroclawi (Schlesischer Landesverband des Deutschen Werkbundes, založeno 1925 mladými slezskými architekty).⁸⁰ Švýcarský Werkbund (SWB) dodnes působí v osmi místních skupinách, zakládající přitom byla skupina curyšská,⁸¹ rakouský Werkbund (ÖWB)⁸² procházel až do dvacátých let krizí, kdy v hlavním městě nehrál prakticky žádnou roli, než se jeho obnovení ujal právě ve Vídni Josef Frank, čímž nicméně vytvořil samostatnou odnož Werkbund Wien, později došlo ke sjednocení.

Werkbund tedy nebyla jakási homogenní skupina vládnoucí jednotným názorem, která se rozsemnila do okolních zemí a měla centrální vedení. V Německu, své domovské zemi, měl Werkbund k této představě nejbližší, působil pod mnohohlavým předsednictvem, které vše schvalovalo, ale pro dobré fungování byly místní organizace nezbytné. Mezi jednotlivými zeměmi pak fungovala spolupráce jako spoluúčast na výstavách, hostitelství sjezdu sousedního Svazu (Vídeň a DWB) a výjezdy jednotlivých členů Svazů do zahraničí na přednášky, případně publikování akcí v zahraničí, ale každá organizace byla naprosto nezávislá na ostatních. Právě díky inspiraci při zakládání Werkbundu v Rakousku a Švýcarsku a samozřejmě zásluhou společného jazyka, jsou názvy svazu shodné, u Československa jde vlastně o doslovný překlad, obdobná je i

⁷⁷ Pecová 2010 (pozn.66), s. 20.

⁷⁸ Jindřich Chatrný – Dagmar Černoušková – Pavel Borský (eds.), Nový dům Brno /New House Brno/ 1928, Brno 2018, s.46-69.

⁷⁹ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 15-17, 20.

⁸⁰ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 114.

⁸¹ Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 114-116.

⁸² Idem, s. 102-113 – Wilfried Posch, Köln-Paris-Wien. Der Österreichische Werkbund und seine Ausstellungen, in: Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 18-27.

organizace aktivit a cíle, nicméně nejde strukturálně o odnože hlavního německého svazu. Zároveň především v Německu měl Werkbund velmi rozsáhlý vliv, protože mnoho průmyslníků a obchodníků bylo přímo v jeho řadách, v porovnání s např. SČSD to bylo velice zásadní, protože v československém svazu byla převaha architektů, designérů, umělců (především v pozdějších letech).

Svaz českého díla byl založen ještě za Rakousko-Uherska a to na přelomu let 1913/14⁸³ jako ryze česká paralela k německému a rakouskému svazu – švýcarský u nás nebyl příliš reflektovaný, i později byl v Československu vlivnější švýcarský časopis ABC než přímo Werkbund. Samozřejmě založení českého svazu byl tah, který umožnil samostatné české zastoupení na výstavě DWB v Kolíně nad Rýnem, ač v rámci rakouské expozice, Josefem Hoffmannem navrženém Rakouském domě. Možnost vystavovat český design samostatně vymohl ve Vídni díky svým konexím Jan Kotěra, ale právě založení českého Werkbundu bylo pro účast nezbytné. To zároveň ukazuje, že pro účast na výstavách Werkbundu bylo nutné tvořit byť jen ideově sesterskou organizaci, a to i v budoucích letech. V předválečném období se tedy činnost českého svazu omezila pouze na organizaci expozice v Kolíně, následně byla válkou činnost přerušena. K obnovení došlo až v nové republice, roku 1920 pod názvem Svaz československého díla, který začal posléze vydávat vlastní periodikum Výtvarná práce (1921-26) a poté Výtvarné snahy (1927-30).⁸⁴ Zatímco v DWB se již po válce začala prosazovat jednoduchá racionální estetika Neues Baues, podobně jako ve Francii purismus a v Holandsku vliv skupiny De Stijl, v SČSD se v první polovině 20. let pod dojmem tvorby hlavních funkcionářů Janáka a Gočára prosazoval národní styl a dozvuky kubismu. Nicméně mladá generace se již nechávala ovlivnit právě západními funkcionalistickými a puristickými proudy, a tak velmi rychle kolem poloviny 20. let nastal i v SČSD mezi generačně staršími architektky přerod a příklon k funkcionalismu. Ve 20. letech také vzniklo několik místních odboček SČSD – Chrudim a Brno (1924), Železný Brod a Hradec Králové (1925) a Bratislava (1927).⁸⁵ Roku 1928 se SČSD účastnilo velké akce Výstava soudobé kultury v Brně k desátému výročí založení republiky. Kromě kolonie Nový dům, kterou ideově zaštitila brněnská odbočka Svazu, připravil Svaz pod vedením pražské sekce rozsáhlou prezentaci československého umění, designu a architektury, ke které patřilo i několik vzorových domů – bytový dům Josefa Havlíčka či rodinný dům Oldřicha Starého.⁸⁶ Z činnosti brněnské sekce SČSD je třeba vyzdvihnout kromě rozvoje tzv. bílého funkcionalismu v Brně také např. výstavu Civilisovaná žena (1929). Pražská sekce kromě výstav uměleckého průmyslu ve 20. letech uspořádala po výstavní kolonii Baba (1932) také výstavu

⁸³ Pecová 2010 (pozn.66), s. 12.

⁸⁴ Pecová 2010 (pozn.66), s. 15-19.

⁸⁵ Idem.

⁸⁶ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 46-69 - Josef Štěpánek, Výstava soudobé kultury v Brně, in: *Stavitel*, roč.IX, 1928, s. 133-159 - Karel Herain, Katalog oddělení Svazu čs. Díla. Výstava soudobé kultury v Brně, květen-říjen 1928, Praha 1928.

Byt (1933) a ve 30. letech stavěla sídlo svazu, dům SČSD podle návrhu Oldřicha Starého na Národní třídě v Praze (1934-36).⁸⁷ SČSD působil i během války, nicméně roku 1948 byl sloučen s dalšími organizacemi pod Ústředí lidové a umělecké tvorby.

Také v ÖWB se dlouho držela rezidua klasické vídeňské moderny a ve vídeňském funkcionalismu se povětšinou držel spíše umělecký individualismus než přísná standardizace a typizace, což vyústilo ve tvorbu tzv. Druhé vídeňské moderny, tedy specifického místního funkcionalismu ovlivněného Loosem a vedeného Josefem Frankem.⁸⁸ Rakouský Werkbund byl založen nedlouho před českým, roku 1912. Po první světové válce se rakouský Werkbund rozštěpil a hrál roli pouze v regionech, nikoli však v hlavním městě. Zde se svaz dostává opět do popředí roku 1925, kdy Josef Frank, ústřední postava vídeňské moderny po odchodu Adolfa Loose do zahraničí, vzkřísil vídeňský Werkbund (Werkbund Wien), založený při rozštěpení ÖWB na začátku 20. let.⁸⁹ Po úspěšné stuttgartské výstavě DWB, které se účastnil právě i Frank, se pak rakouský werkbund opět sjednotil, vídeňská sekce se připojila k celostátnímu hnutí pod vedením také vídeňana Hermanna Neubachera.

Obdobně jako DWB, také švýcarský Werkbund (Schweizerischer Werkbund – SWB) působí dodnes. Byl založen v Zurichu roku 1913, posléze jeden ze zakládajících členů, Charles L'Eplattenier, založil sesterskou organizaci v západošvýcarském Yverdonu L'OEUVRE (Dílo - OEV) a obě skupiny fungovaly paralelně.⁹⁰ Dalším zakládajícím členem byl ředitel Kunstgewerbeschule a Kunstgewerbemusea v Zurichu Alfred Altherr, uměleckoprůmyslové muzeum přitom ve 20. letech pořádalo dvakrát výstavu Das neue Heim.⁹¹ Roku 1914 SWB začal vydávat časopis Das Werk společně se Svazem švýcarských architektů (Bund Schweizer Architekten) a vzniklo několik místních poboček (Aargau, Basilej, Bern, Graubunden, Innerschweiz, Ostschweiz, Romandie a ústřední Zurich),⁹² které v mnohém fungují zcela autonomně (podobně jako kantony). Také v SWB se vedla až do konce 2. světové války diskuze mezi typizací (SWB) a zastánci uměleckého individualismu (OEV), stejně tak zastánci modernismu a

⁸⁷ Tomáš Šenberger – Vladimír Šlapeta – Petr Urlich, *Osada Baba. Plány a modely*, Praha 2000, s. 28-48.

⁸⁸ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 90-95 – Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 102-113.

⁸⁹ lidem.

⁹⁰ Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 114-116.

⁹¹ Ueli Marbach – Arthur Rüegg, *Werkbundsiedlung Neubühl in Zürich-Wollishofen 1928-1932. Ihre Entstehung und Erneuerung*, Zürich 1990, s. 9-15.

⁹² Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 114-116.

tradicionalismu (Heimatschutz a Heimatstil). Po nástupu nacistů v Německu se mnoho představitelů a zastánců idejí Werkbundu uchýlilo právě do Švýcarska.⁹³

Werkbund působil ve všech zemích i napříč Evropou jako důležitý iniciátor výstav, propagátor moderní architektury a designu a díky širokému spektru svých členů vytvořily svazy sítí kontaktů, přes které se šířily výtvarné myšlenky mezi zeměmi. Právě toto předávání idejí přispělo ke vzniku několika výstavních kolonií, o kterých bude dále řeč.

1.4 Výstavní kolonie

Snaha najít novou formu bydlení se v rámci řešení bytové krize nejvíce projevila v Německu. Od 20. let bylo ve větších městech budováno velké množství sídlišť, povětšinou už modernistických – s plochými střechami bytových či řadových domů, se zrevidovanou podobou dispozice bytu – výstavba měla sloužit především pro sociálně slabší, byty byly tedy povětšinou menší, odpadala potřeba pokojů pro služby a dělení bytu na obslužné a reprezentační prostory. Ke slovu se dostala tzv. racionalizace půdorysu, tedy přizpůsobení dispozice reálnému provozu a životu v ní. Ideálem mnoha levicově smýšlejících architektů či teoretiků a samozřejmě také feministek bylo osvobození ženy od domácích prací, aby mohla produktivně pracovat (nejlépe v továrně), pro nájemní domy to tak znamenalo společné prádelny a další služby, až k revoluci celé společnosti sahaly některé projekty kolektivních domů.

Architekti ovšem kromě praktických hledisek samozřejmě hledali i novou estetiku, nový způsob bydlení, nová architektura totiž měla předznamenat nový životní styl moderního člověka a to jak funkcionalistickou architekturou bez zbytečných ozdob, ale s velkými či pásovými okny, zajišťujícími dostatek světla, terasami pro slunění i tělocvik, nábytkem z ohýbaného dřeva či kovu. Do tohoto proudu se už od konce první světové války zařadil i německý Werkbund a v rámci svých tradičních výstav představil nový typ výstavy – skutečnou obytnou kolonii, ne dočasnou atrapu, ale opravdové domy, které po skončení výstavy měli sloužit jako součást bytového parku města. Cílem bylo představit ideu architektů o novém bydlení⁹⁴ – ne zcela ucelenou, spíše různé typy domů a bytů, z různých nových materiálů, které měli výstavbu zlevnit a zrychlit, s variacemi nových dispozic, novým řešením kuchyní pro pracující ženy, novým typem obytného prostoru. Architekti volali po správném oslunění a větrání prostor – tento hygienický standard byl jedním z hlavních nedostatků dosavadního bydlení chudších vrstev – ideální orientaci obydlí, ale ruku v ruce s tím šla právě nová estetika architektury – strohé světlé kubické tvary s plochými střechami, terasami, pásovými okny.

⁹³ Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 114-116 – heslo Schweizerischer Werkbund, in: Historisches Lexikon der Schweiz, <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D15205.php>, vyhledáno 14. 4. 2018.

⁹⁴ Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1) – Janák 1932 (pozn.1) – Frank 1932 (pozn.1).

Použití výstavních architektonických modelů, interiérů či dočasných výstavních staveb nebylo nic nezvyklého, ostatně výstavní pavilony ukazující soudobé architektonické trendy, modely staveb v životní velikosti, či dokonce modely dělnických domků různých typů⁹⁵ byly prezentovány už v průběhu 19. století na Světových výstavách v Paříži či Londýně. Nicméně právě s výstavou Werkbundu ve Stuttgartu se rozmohl trend stavění celých výstavních sídlišť, které měly po skončení sloužit svému účelu – tedy bydlení. Již se nejednalo pouze o modely, ale o reálný kus městské zástavby.

Model užitý poprvé ve Stuttgartu si kromě nezbytné kritiky, především z řad konzervativnějších architektů a obyvatel, našel i následovníky po celé Evropě a na přelomu 20. a 30. let tak svazy umělců, inspirované původním německým Werkbundem, uspořádaly další výstavy tohoto typu – reálně obyvatelné kolonie moderního bydlení. Po Stuttgartu vznikla další v Brně, Wroclawi, Zurichu, Vídni a nakonec v Praze.⁹⁶ Ačkoli tyto kolonie neřešily bytovou krizi, nevytvořily tolik potřebného sociálního bydlení jako sídliště stavěná v Berlíně či Frankfurtu, typově šlo spíše o řešení vilového bydlení vyšší střední třídy, významně ovlivnily obytnou architekturu meziválečného období, nastolily nový estetický trend u nás zvaný funkcionalismus, obecně nazývaný spíše jako International Style, v Německu Neues Bauen, a rozšířily také nové materiálové a konstrukční možnosti architektury.

Prezentaci formou výstavy⁹⁷ ostatně využily i některá sídliště nestavěná Werkbundem – mezi nejznámější patří kolonie Dammerstock Karlsruhe 1929 projektovaná Walterem Gropiem či kolonie Eglisee ve švýcarské Basileji (stavební družstvo WOBA 1930).⁹⁸ Obě kolonie obsáhly několik typů řadových i bytových domů. Dammerstock představil roku 1929⁹⁹ 23 typů domů (bytové i rodinné) s 223 byty a byl projektován pod uměleckým vedením W. Gropia, se zaměřením na sociální a rodinné bydlení. Sídlíště je u hlavní ulice, odstíněné zeleným parkovým pásem, vytyčeno několikapatrovými bytovými domy, od krajního domu přitom do pravého úhlu vybíhá pás obslužných objektů (prádelny atd.) podél druhé rušné ulice, které jsou doplněny průjezdy do ulic kolonie. Řadová zástavba pak pokračuje v rovných ulicích pravoúhle, přičemž od bytových domů ke konci kolonie se domky snižují. Jde tedy o velmi jednoduché řadové uspořádání. Díky Gropiovu vedení je často Dammerstock označován za sídliště Bauhausu díky účasti architektů z Gropiova okruhu na Bauhausu, představitelé

⁹⁵ Beran 2014 (pozn.3).

⁹⁶ Urbanik 2016 (pozn.11).

⁹⁷ Anna TEUT, Wohnungs- und Siedlungsausstellungen der 20er Jahre. Annäherung an einen Typus, in: Daidalos. Berlin Architectural Journal 2, 1981.

⁹⁸ Idem.

⁹⁹ Ausstellung Karlsruhe 1929 (pozn.75).

Bauhausu přitom vyprojektovali již sídliště Törten v Dessau,¹⁰⁰ nedaleko budovy Bauhausu, a také několik profesorských dvojdomů blízko školy.¹⁰¹ Sídlíště Törten bylo postaveno městem v letech 1926-28,¹⁰² pro Bauhaus šlo o příspěvek k diskuzi o levné sériové výstavbě a vzniklo tak přes 300 typizovaných řadových domů s vlastní zahradou a budova konzumu s obytnou věží. Projekt stejně jako pozdější Dammestock vedl Walter Gropius. Zajímavým srovnání v Dessau jsou nepochybně i domy profesorů, které oproti Törtenu představovaly velkorysejší bydlení pro vyšší střední třídu.

Jednotlivá sídliště Werkbundu se lišila jak organizací, tak financováním a architektonickým či urbanistickým pojetím. Zatímco v některých případech byla kolonie připravována přímo některou sekcí Werkbundu, jinde šlo o podnik skupiny architektů s podporou Werkbundu či developerů s pouze formálním zaštitěním.¹⁰³ Podobně to bylo i s financováním, v některých případech byla stavba financována přímo z městského rozpočtu, jinde skrz městské stavební společnosti nebo formou hypotéky, kterou si vzalo stavební družstvo nebo stavebník – forma financování stavby přitom úzce souvisí s vlastnictvím sídliště a tedy pozdějšími osudy domů – ve Stuttgartu či Vídni je dodnes většina domů v majetku města či státu, protože byly městem postaveny, jinde jsou domy v soukromých rukou protože tak už byly původně stavěny nebo byly určeny rovnou k prodeji, ne pronájmu, v jediném případě jde o majetek stavebního družstva, které kolonii postavilo.

Rozdíl u jednotlivých výstavních sídlišť Werkbundu je také v rozsahu výstav doprovázejících kolonie. Zatímco stuttgartská výstava byla doprovázená rozsáhlou halovou expozicí v centru města,¹⁰⁴ ostatní výstavy měly často pouze prezentace v rámci domů. Rozsah stuttgartské výstavy zopakovala pouze WUWA ve Wroclawi.¹⁰⁵ V Brně roku 1928 sice také šlo o velkou Výstavu soudobé kultury, ale kolonie Nový dům k ní byla připojena až v průběhu příprav a vlastně vznikala zcela samostatně bez větší součinnosti v VSK.¹⁰⁶ U výstav v Zurichu, Vídni a Praze byla doprovodná výstava pouze formou expozic plánů, zařízení a nábytku v domech kolonie či pouze zařízení jednotlivých domů.

¹⁰⁰ Droste 2013 (pozn.14), s. 105-109.

¹⁰¹ Michels 2000 (pozn.50).

¹⁰² Droste 2013 (pozn.14), s. 105-109.

¹⁰³ Viz kapitoly k jednotlivým koloniím.

¹⁰⁴ Karin Kirsch, Die Werkbund-Ausstellung, in: Kirsch 1999 (pozn.70), s.20-42.

¹⁰⁵ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 119-148 – Jan Nesiba, Výstava „Byt a dílna“ ve Vratislavi, in: *Stavitel*, 1929, roč. X, s. 96-115.

¹⁰⁶ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 43-69.

Podobně rozdílný je i přístup k urbanistickému rozvržení a architektonickému ztvárnění sídlišť. Položení pozemku vzhledem k městu je povětšinou dáno dobovými možnostmi a dostupností té které parcely, nelze mluvit o volbě lokality jako jakýmkoli způsobem „strategické“. Všechny urbanistické plány už kvůli převaze rodinných domů rezignují na blokovou zástavbu, což odpovídá tehdejšími požadavkům na osvětlení, a volí spíše cestu zahradního města či města v zeleni, v některých případech přísně geometrické, řádkové uspořádání, jinde s ohledem na terén a okolí uspořádání organičtější.¹⁰⁷ Vzhled jednotlivých domů pak odpovídá i obsazení architektů, u mezinárodních výstav lze pozorovat větší variabilitu a estetické zabarvení podle země původu nebo tvůrčí inklinace – lze jasně rozpoznat tradicionalističtější (a většinou i starší) architektury z Německa, Rakouska či z Čech, vycházející spíše principů z moderny předválečné (Peter Behrens, druhá vídeňská moderna, ne tak progresivní forma starších českých architektů), vědečtější (přísně praktické a strohé domy W.Gropia) versus organičtější přístup v rámci Německa (křivky příček, zaoblené rohy, větší důraz na sepětí s místem, především u wroclawských architektů) a puristické, velkoryse umělecké sklony architektů ovlivněných Le Corbusierem (kromě Le Corbusiera samotného, A. Lurcat, H. Kučerová-Záveská apod.). U kolonií postavených pouze místními architektury je vidět větší homogenita, ač estetické rozdíly mezi generacemi starších a mladších architektů jsou jasně patrné.

Jednotlivá sídliště se liší i v případě použitých nových konstrukcí a materiálů. Přestože všechny chtěly poukázat na moderní způsoby stavění, o výstavě nových konstrukcí se dá mluvit pouze v případě Weissenhofu a WUWA, kde se kromě samotné realizace rozmanitých druhů konstrukcí¹⁰⁸ objevila i rozsáhlá stavební expozice. Ostatní kolonie byly konzervativnější, všechny k tomu však měly své důvody. Výstavy se snažily propagovat především skeletovou konstrukci, která architektovi umožnila volně uspořádat půdorys, bez závislosti na nosných zdech, použít prosklené stěny či pásová okna a zrealizovat obvodové i vnitřní příčky z nových typů tvárnic či dokonce prefabrikovaných desek a panelů.¹⁰⁹ Skeletovou konstrukci v obytné architektuře prosazoval Le Corbusier již roku 1914 ve svém projektu struktury domu Dom-ino,¹¹⁰ ve 20. a 30. letech byly skeletové konstrukce, především železobetonové rámové,¹¹¹ již rozšířenější, ale k plošnému běžnému použití při výstavbě rodinných domů a sídlišť se teprve propracovávaly. Právě na možnostech skeletové rámové konstrukce bylo založeno Le Corbusierových 5 bodů moderní architektury, ale i modernističtí architekti, kteří nevyznávali jeho zásady, využívali volnost půdorysných řešení a velkou míru

¹⁰⁷ Viz kapitoly k jednotlivým koloniím.

¹⁰⁸ Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1) – Nesiba 1929 (pozn.105).

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Risselada 2012 (pozn.51).

¹¹¹ Václav Jandáček, Materiály a výrobky pro stavby v období funkcionalismu, in: Idem – Vladimír Šlapeta, Stavební kniha. Český funkcionalismus, Brno 2004, s. 107-116.

prosklení. Ke stavbě skeletu byl většinou využíván železobeton, začaly však být propagovány i ocelové konstrukce (Mies van der Rohe) a také dřevo (např. budova školy v rámci WUWA). Ne všechny výstavní kolonie přistoupily ke skeletové stavbě a zvolily tradičnější metodu zděných nosných stěn v kombinaci s železobetonovými překlady a stropy. Nové materiály byly používány i na výplňové zdivo. Místo tradičních cihel se výroba rozšířila o nové typy tvárnic z různých směsových materiálů (duté cihly – tvárnice s několika prázdnými komorami, porézní betonové bloky, použití příměsí (písek, pems) do betonu pro zvýšení poréznosti a tedy izolace apod.),¹¹² které nejenže ztenčily obvodové stěny z původních cca 45-50 cm na 20-35 cm, měly mít lepší tepelně-izolační vlastnosti, být lehčí a přinést zlevnění a zrychlení stavby. Nové konstrukce a materiály totiž kromě nových architektonických možností přinášely především zlevnění a zrychlení výstavby, což bylo v době výstavby velkého množství bytů nezbytné. Hledání zlevnění a zrychlení stavby tak přirozeně vedlo k typizaci stavebních dílů a jejich pevným normám a také k prefabrikaci. Na výstavách tak byly představeny i domy, kde byl skelet obložen místo výplňového zdiva panely. Vnější stěny z betonových tvárnic pak byly izolovány pomocí desek z lisovaného korku, vláknocementu či dřevotřísky (Heraklit, Lignat, Tekton).¹¹³ Právě tato z dnešního pohledu nedostatečná izolace má pozdější následky v podobě tepelných úniků či kondenzace v interiéru. Snaha o zlevnění vedla až k experimentům s „polosuchými“ či „suchými“ stavbami, které na Weissenhofu představil především Walter Gropius.¹¹⁴ Šlo o stavbu z materiálů natolik prefabrikovaných, že na staveništi je stačilo pouze sesadit či smontovat dohromady s minimálním použitím spojovacích „morkých“. Všechny kolonie naopak představily obytné domy s plochými střechami, což také vyžadovalo nové konstrukční řešení, v té době ještě nepoužívané plošně. Ploché střechy se rychle rozmohly téměř u všech staveb modernistické architektury. Právě absence sklonu střechy (či minimální sklon) přinášela problémy s odtokem vody a vlhkostí. Konstrukčně šlo o jednoplášťové střechy složené z hydroizolační prstvy asfaltových pásů s lepenkovou vložkou a asfaltovými nátěry (Ruberoid, Pappoleina, Tropical, Rexitekt),¹¹⁵ tepelně izolační vrstvy z asfaltokorkových desek nebo lehčeného betonu a škváry, na nosné konstrukci pak byla často ještě lepenka. Pokud byla střecha používána jako terasa, pochozí vrstvu tvořily většinou betonové dlaždice.

Všech šest sídlišť tedy vycházelo ze stejné ideje, cíle a zadání se liší jen nepatrně (zaměření více na individuální nebo kolektivní bydlení), ale především kvůli okolnostem organizace a financování se nakonec výsledky velice liší.

¹¹² Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1).

¹¹³ Nesiba 1929 (pozn.105).

¹¹⁴ Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1).

¹¹⁵ Jadwiga Urbanik – Agnieszka Tomaszewicz, Flat roof – Advantage or disadvantage of Modern Movement buildings, in: F. Peña – M. Chávez (eds.), *9th International Conference on Structural Analysis of Historical Constructions*, Mexico City 2014.

1.4.1 Weissenhofsiedlung Stuttgart 1927

První meziválečná výstavní kolonie, která inspirovala všechny ostatní, se uskutečnila v německém Stuttgartu v létě roku 1927.¹¹⁶ Tzv. Weissenhofsiedlung je specifická, kromě svého prvenství, také tím, že představuje širokou škálu typů bydlení, od vilového, přes řadové až po nájemní bytové domy a to od architektů z několika zemí, většina dalších výstav byla zaměřena pouze na domácí tvůrce, přináší tak tvorbu mnoha zvučných jmen, od Miese van der Rohe přes Le Corbusiera po Petera Behrense či Marta Stama. Zároveň jde také o akci v rámci velké halové výstavy o soudobém bydlení, představené typy domů byly tedy doprovázeny širokým přehledem materiálů, vnitřního vybavení i výstavy evropské architektury. I přes nepostradatelnou kritiku především z řad tradicionalističtějších architektů, politiků a návštěvníků, však výstava hluboce ovlivnila další vývoj architektury v Evropě, což ostatně dokazuje i obliba tohoto formátu vystavování obytné architektury v dalších letech, všechny další výstavní sídliště iniciované Werkbundem vycházejí z Weissenhofu.

Roku 1927 představil německý Werkbund v rámci výstavy Die Wohnung ve Stuttgartu první z výstavních bytových kolonií, podle návrhů, na kterém byla postavena, je známá jako Weissenhofsiedlung. Součástí kolonie bylo 33 domů od 17 evropských (především německých) architektů, na vnitřním zařízení se podílelo ještě větší množství autorů včetně některých zahraničních architektů, kteří se posléze podíleli na výstavních koloniích v jiných státech. Celou akci připravila Württemberská pracovní skupina,¹¹⁷ jedna z neaktivnějších složek DWB (Deutscher Werkbund), vznik tohoto fenoménu právě ve Stuttgartu tedy není náhoda, stejná skupina uspořádala roku 1924 na téže místě výstavu Die Form,¹¹⁸ během níž se zrodila myšlenka malé vzorové obytné čtvrti, souboru domů různých typů, kde by ukázali své názory a představy o nové architektuře, ideálním a praktickém bydlení, použití moderních materiálů a konstrukcí. Cílem tedy bylo vybudování nových čistých obytných forem, variabilních půdorysů a vytvoření smysluplné skladby prostoru, kolonie měla ukázat veřejnosti současné možnosti obytné architektury a tím dovést moderního člověka k poznání, jak a v čem chce žít.¹¹⁹ Domy neměly být dočasné, „výstavní atrapy“, jak uvádí v průvodním textu katalogu Werner Gräff,¹²⁰ ale trvalé stavby, které měly po skončení výstavy sloužit obývání.

¹¹⁶ Kirsch 1999 (pozn.70) – Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1) - Jürgen Joedicke, Weissenhofsiedlung Stuttgart, 3. vydání, Stuttgart 2000 - E. Blunck, Die Wohnung. Werkbund-Ausstellung in Stuttgart 1927, in: *Deutsche Bauzeitung*, 1927, roč. 61., č. 59, s. 489-491 - Adolf Benš, Výstava bydlení ve Stuttgartě, in: *Stavitel*, 1927, roč. VIII, s. 121-134.

¹¹⁷ Württembergerische Arbeitsgemeinschaft des DWB, založena r. 1920

¹¹⁸ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 15, 20 – Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 72-84.

¹¹⁹ Werner Gräff, Zur Stuttgarter Weissenhofsiedlung, in: *Der Deutsche Werkbund 1927* (pozn.1), s. 8-9.

¹²⁰ Idem.

Výstava Die Wohnung byla rozdělena do dvou částí – halových expozic v centru města (Gewerbehalle a zámecký park) a pak samotné kolonie na okraji. Halová část měla představit přehled stavebních materiálů, technických zařízení, nábytku, bytového vybavení (podlahové krytiny, tapety atd.), ale také modely mezinárodních soudobých staveb, sochu a malbu v architektuře či expozici zaměřenou na racionalizovanou minimální domácnost,¹²¹ kolonie tedy pak představovala převedení všeho vystaveného do reality.

Samotná příprava jak výstavy, tak kolonie trvala od roku 1925 do roku 1927.¹²² Přestože akci iniciovala a zaštiťovala Württemberská sekce DWB, k uměleckému vedení byl přizván berlínský architekt, místopředseda DWB Ludwig Mies van der Rohe, a na přípravě plánů pro kolonii s ním spolupracovalo množství berlínských architektů z okruhu skupiny Ring (např. Hugo Häring), zatímco na halové výstavě usilovně pracovala Miesova partnerka, architektka Lily Reich.¹²³ Domácí (myšleno stuttgartské) zájmy hájili především praktické části zajišťující sekretář Württemberské skupiny Gustav Stötz a technický/stavební vedoucí kolonie architekt Richard Döcker. Vedle Stotze byl hnacím motorem výstavy také předseda DWB Peter Bruckmann, který díky svým kontaktům na primátora Stuttgartu Karla Lautenschlagera a stavebního radu Daniela Siglocha zprostředkoval spolupráci s městem, zároveň to byl také on, spolu se Stotzem, kdo k výstavě přivedl Miese van der Rohe, tehdejšího místopředsedu DWB.

Právě díky spolupráci s městem se výstavba kolonie mohla uskutečnit, a to především po finanční stránce. Stejně jako mnoho dalších měst chystal Stuttgart ve 20. letech rozsáhlou bytovou výstavbu, především pro sociálně slabší, a uvolňovalo na ni velké finanční prostředky. Roku 1925 prošel záměr výstavní kolonie schválením na každoročním sjezdu Werkbundu, k plánování byl přizván Mies van der Rohe, a téhož roku se také dostal do plánů bytové výstavby města.¹²⁴ Kromě vítané podpory finanční i úřední však spolupráce s městem přinesla organizátorům akce také množství omezení. Veškeré plány byly projednávány nejprve na zastupitelstvu, po schválení pak na stavebním odboru magistrátu (Bauabteilung) a v poslední fázi před výstavbou na stavebním úřadu (Städtische Hochbauamt),¹²⁵ umělecké i novátorské technické otázky a rozhodnutí v přípravách kolonie tak byly vystaveny množství připomínek od méně odvážných a konzervativnějších radních. Závislost podniku na zastupitelstvu komplikovaly také volby nového zastupitelstva. Stejným problémem byl rozpočet kolonie, který s přípravami a konkrétními návrhy stoupal a magistrát tlačil na autory, aby akci

¹²¹ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 20 – Amtlicher Katalog, Werkbund-Ausstellung „Die Wohnung“ 23.Juli-9.Okt. Stuttgart 1927, Stuttgart 1927.

¹²² Idem – Joedicke 2000 (pozn.116).

¹²³ Ibidem, s. 31-40.

¹²⁴ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 44.

¹²⁵ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 44-52.

zlevnily. Rozpočet měl být přibližně 1500000 říšských marek na 60 bytových jednotek kolonie.¹²⁶ Stále se navyšující cena kolonie byla v průběhu příprav podrobena kritice části zastupitelstva, podle výpočtů předložených levicovými stranami vyšel jeden byt/dům na Weissenhofu přibližně na 20-25000 marek oproti 7000 markám na jiných stuttgartských sídlištích, které byly skutečně stavěny pro sociálně slabší.¹²⁷ Kolonie byla tedy nakonec bydlení pro střední a vyšší střední třídu.¹²⁸ Původní vize obyvatel, pro které byly domy určeny, se v průběhu příprav měnila stejně jako náklady a seznam architektů, z původního bydlení pro dělníky a řadové úředníky a zaměstnance se představa transformovala na obyvatele jakožto velkoměstského, blíže třídně či zaměstnáním neurčeného, člověka.¹²⁹ Množství domů se samozřejmě dalo použít jako prototypy pro sériovou výstavbu, při které by se náklady výrazně zlevnily, u jiných se uspořádání bytů dalo stejně dobře využít jak u rodinných domů, ve kterých bylo prezentováno, tak v bytových domech.¹³⁰ Werkbund musel nicméně pro kolonii hledat finance ještě jinde než jen u města, jak se náklady zvedaly, byly postupně podávány žádosti o příspěvek na ministerstvo a také k Reichforschungsgesellschaft, zlevňování požadované městem se tedy zřejmě nedařilo. Kromě městských domů však byly nakonec v rámci výstavy představeny i dvě soukromé zakázky, domy od Victora Bourgeoise a Adolfa G. Schnecka, situované mimo urbanistický celek kolonie. Celkem bylo nakonec představeno 33 domů, z nichž některé byly spojeny do domů řadových či do jednoho bloku (např. Miesův nájemní blok se skládá ze 4 bytových domů atd.).

Uměleckým vedoucím výstavy, jak již bylo řečeno, byl roku 1925 jmenován berlínský architekt a místopředseda Werkbundu, Ludwig Mies van der Rohe. Jeho přizvání k podniku domluvili pánové Bruckmann a Stotz a nepochybně tím chtěli pro akci získat progresivního mladého architekta, Mies se však následně musel potýkat s nepochopením již prvního návrhu a s jistým odporem ve Württemberské pracovní skupině – především konzervativnější sekce kolem stuttgartského profesora Paula Bonatze se bránila jak modernímu rázu zamýšlené kolonie, tak nedomácímu šéfovi akce. Zmíněný první návrh kolonie představoval uměleckou hmotovou ideu uspořádání, pro zastupitelstvo i část domácí skupiny architektů však nebyl ničím víc než cizorodou abstraktní směsí hmot a dočkal se tvrdé kritiky.

Původně měla být výstava zahájena již roku 1926, na podzim 1925 však již bylo jasné, že se akce nestihne připravit, a byla posunuta na následující rok 1927. Přípravy kvapem pokračovaly a na podzim roku 1925 se objevily první seznamy

¹²⁶ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 46-47.

¹²⁷ Idem, s. 52

¹²⁸ Denkschrift und Programm der Ausstellung, prosinec 1926, přetištěno in: Kirsch 1999 (pozn.70), s.22.

¹²⁹ Idem.

¹³⁰ Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1).

architektů – stejně jako u ostatních výstav se ještě mnohokrát změnil,¹³¹ jednotlivým listům architektů se nejpodrobněji věnovala Karin Kirsch ve své knize o Weissenhofu.¹³² Celkem existuje asi 9 seznamů architektů, kteří se postupně měnili a střídali. Od prvních seznamů ve skupině figuroval (kromě Miese a Döckera) Peter Behrens, jeden či oba bratři Tautové, Walter Gropius, J.J.P. Oud, Josef Frank, Le Corbusier či Mart Stam. Postupně naopak odpadli H. Häring, Paul Bonatz, Tessenow či Theo Doesburg. Zvažováno bylo i mnoho dalších, např. Adolf Loos či Erich Mendelsohn.¹³³ Jako hlavní technický vedoucí výstavy a stavbyvedoucí je vybrán stuttgartský architekt Richard Döcker, žák tradicionalisty Paula Bonatze a společník Schmitthennera, člen Württemberské pracovní skupiny (přesněji řečeno jejího tradicionalistického „levého křídla“, ač byl modernističtější).¹³⁴ Pro dobro výstavy se rozhodl po sporech Miese s Paulem Bonatzem neúčastnit na kontra-projektech ve formě alternativní tradicionalističtější kolonie (ač jeho lehké zasahování do Miesova plánování s obhajobou některých Bonatzových názorů bylo počátkem pozdějších neshod mezi těmito dvěma architekty) a po boku Miese van der Rohe jako uměleckého vedoucího se účastnil jednání s městem. Další významnou osobností byl Gustav Stotz, vedoucí kanceláře Württemberské pracovní skupiny, který byl jakýmsi hnacím motorem celé výstavy.¹³⁵ Konečný seznam architektů byl doplněn až na počátku roku 1927 - J.J.P. Oud a Mart Stam z Rotterdamu, Le Corbusier a Pierre Jeanneret z Paříže, Josef Frank z Vídně, Peter Behrens, Hans Poelzig, Mies van der Rohe, Ludwig Hilberseimer a Bruno a Max Tautové z Berlína, Walter Gropius z Dessau, Adolf Rading a Hans Scharoun z Breslau/Wroclawi, Richard Döcker a Adolf G. Schneck ze Stuttgartu a Victor Bourgeois z Bruselu.¹³⁶ Mezinárodní zastoupení architektů zajistilo velkou různorodost moderního pojetí soudobého bydlení – zatímco Oud a Stam představili řadové domy s velice racionálními a konstruktivistickými prvky, Mies van der Rohe a Behrens vystavěli největší domy kolonie a to Miesův nájemní blok čtyř bytových domů a Behrensův terasový bytový dům, Le Corbusier/ P. Jeanneret a J. Frank navrhli dvojdomy, ostatní domy jsou samostatné rodinné, přičemž např. Gropius zvolil experimentální montovaný dům.¹³⁷

¹³¹ První sestavil Gustav Stotz a druhý Mies van der Rohe spolu s Hugo Häringem. Karin Kirsch, *Auswahl der Architekten*, in: Kirsch 1999 (pozn.70), s. 53-58.

¹³² Kirsch 1999 (pozn.70).

¹³³ Všechny seznamy vypočteny v Kirsch 1999 (pozn.70), s. 53-58.

¹³⁴ *Idem.*

¹³⁵ *Ibidem*, s. 24.

¹³⁶ *Deutscher Werkbund 1927* (pozn.1), s. 9 – *Amtlicher Katalog 1927* (pozn.122).

¹³⁷ *Deutscher Werkbund 1927* (pozn.1), s. 9 – *Amtlicher Katalog 1927* (pozn.122).

Zajímavou první reakcí na chystanou výstavu je kritika architekta Paula Bonatze¹³⁸ (a Paula Schmitthenera), představitele tradicionalistické architektury, stuttgartského profesora architektury – jeho tradicionalistický až nacionalistický styl je známý pod pojmem „stuttgartská škola“. Bonatz i Schmitthenner byli šleny Württemberské pracovní skupiny a zpočátku se tedy počítalo s jejich přímou účastí na kolonii. Nicméně kvůli tradicionalistickému zaměření Bonatze se brzy po sestavení tohoto seznamu začalo zdát, že sám odstoupí a bude nahrazen jiným stuttgartským architektem (např. Döckerem). Když byl Bonatz přizván Werkbundem ke konzultaci Miesova konceptu, ostře ho veřejně zkritizoval v několika novinových článcích¹³⁹ - Bonatz asi původně předpokládal, že kolonie nebude nutně modernistická. Po prvních zveřejněných Miesových plánech začal Bonatz jeho vizi veřejně kritizovat (moderna jako předměstí Jeruzaléma, nepraktická netradiční architektura, prodražení projektu kvůli jeho výmyslům atd.),¹⁴⁰ Miesův návrh zhodnotil jako nevěcný, diletantský a příliš umělecký. Je potřeba si uvědomit, že kritika Miesova návrhu jak u stuttgartské školy, tak i na zastupitelstvu částečně pramenila z toho, že Mies byl ve Stuttgartu dosti neznámý, jeho návrh byl značně nekonvenční a celkově zde visela otázka jakési domácí hrdosti – proč velkou stuttgartskou výstavu nebude připravovat stuttgartský architekt, ale jakýsi modernista z Berlína (Miese přivedli Stotz se zástupci města Bruckmannem a Siglochem)?¹⁴¹ U Bonatze jakožto místní autority, profesora stuttgartské techniky, šlo i o osobní hrdost, očekával, že jako první půjdou za ním, pod Miesovým vedením pak odmítl i jen spolupracovat. Bonatz dále Miesovi vytýkal málo přístupu světla a vzduchu, volného prostoru u jednotlivých domů, Schmitthenner zase neměstskost rozvrhu. Kvůli veřejnému charakteru kritiky si musela nakonec Württemberská pracovní skupina vybrat stranu, na kterou se přiklonit ve své rozpolcenosti, a tak se postavili proti domácí frakci Paula Bonatze a podpořili umělecké vedení Miesovo. To mělo samozřejmě za následek odstoupení stuttgartské školy od celé akce a její usilovné kritizování a plánování vlastní kontravýstavy (později realizovaná kolonie Kochenhofsiedlung).¹⁴² Bonatz sice zůstal v čele Württemberské pracovní skupiny, ale ostatní konzervativní členy nahradili Döcker, Schneck a další a ti se tedy za pracovní skupinu podíleli na přípravě výstavy. Mies byl jako umělecký vedoucí potvrzen následně jak zastupitelstvem, tak vedením DWB. Po tomto ujasnění situace vypracoval Mies exaktní plán kolonie i s modelem (první model byl koneckonců jen vyjádřením tvůrčího principu, což zjevně kritici nepochopili). Nový plán z července 1926

¹³⁸ Dokonce figuroval i v prvním seznamu architektů kolonie. Kirsch 1999 (pozn.70), s.53-58.

¹³⁹ Idem, s. 43-52, 206-207 – např. Paul Bonatz, in: *Schwäbische Merkur*, Stuttgart, 5.5.1926.

¹⁴⁰ Idem.

¹⁴¹ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 48.

¹⁴² Kirsch 1999 (pozn.70), s. 48-49 - <http://kochenhofsiedlung.de/> , vyhledáno 10. 3. 2015 – Verein Deutsches Holz, Die 25 Einfamilienhäuser der Holz­siedlung am Kochenhof. Errichtet in zeitgemässen Holzbauweisen als Ausstellung Deutsches Holz für Hausbau und Wohnung Stuttgart 1933, Stuttgart 1933.

obsahoval už i typy bydlení (podle počtu místností/velikosti rodin), obsahuje už i nájemní blok čtyř domů na horním konci, který později projektoval právě Mies.¹⁴³ Jednotlivé bloky/parcely začal Mies rozdělovat architektům v září 1926 – na podzim 1926 tedy došlo k vycizelování seznamu účastníků akce, definitivní seznam je ze začátku roku 1927.¹⁴⁴ Samotná tvorba projektů, jejich schvalování a následná stavba tedy proběhla ve velice svižném tempu.

V prosinci 1926 byly vydány informační letáky k výstavě – kde je psáno především o problematice malých bytů, které nakonec nebyly prakticky realizovány, což se také setkalo s pozdější kritikou sociálněji smýšlejících kolegů (Die Rote Fahne).¹⁴⁵ Leták každopádně u malých bytů kladl důraz na přesné půdorysné rozvržení, aby se využilo místo co nejefektivněji, což bylo koneckonců u postavených domů realizováno také, ač ve větším měřítku. Je v něm zdůrazněna nutnost vestavěného nábytku i kuchyňského zařízení s důrazem na zjednodušení domácích prací a tedy osvobození ženy a hospodárnost. S touto novou organizací bydlení je třeba změnit i technické základy stavby, tedy konstrukci a materiály, k čemuž se váže industrializace a normování, aby se dal stavební proces zefektivnit, tedy zrychlit a zlevnit. Vyzdviženy jsou v letáku také montované suché stavby – které pak na výstavě představil svými realizacemi Walter Gropius. U nájemních domů jsou důležitá kolektivní zařízení a prostory. Leták tedy hlásá, že výstava bude systematickým pokusem najít řešení pro nové bydlení, položit základy pro moderní sériové stavby, ale bez potlačení individuality člověka – výstava představí různé varianty. Leták obsahuje také seznam architektů.¹⁴⁶

Stavba kolonie trvala od března do července 1927,¹⁴⁷ Weissenhof vznikl ve stejném stavebním spěchu jako další kolonie, např. pražská Baba či brněnský Nový dům. Těsně před zahájením stavby byla ještě diskutována účast Le Corbusiera na výstavě, nejvíce zrazovaly asi vysoké náklady na stavbu jeho projektů. Nicméně nakonec byl napevno přizván a stavbou jeho domů byl pověřen Alfred Roth, který se významně podílel na jejich konečné podobě,¹⁴⁸ protože Le Corbusier se za celou dobu výstavby ve Stuttgartu neobjevil a mnoho stavebních úprav bylo Rothem rozhodováno na místě – přestože často žádal Le Corbusiera o konzultaci či schválení, málokdy se podařilo doručit jeho odpověď včas a Roth

¹⁴³ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 51.

¹⁴⁴ Idem, s. 52.

¹⁴⁵ květen 1927, ibidem, s. 21.

¹⁴⁶ Denkschrift 1926, In: ibidem, s. 22.

¹⁴⁷ Ibidem – Joedicke 2000 (pozn.116).

¹⁴⁸ Claudia Mohn, Historische Bauforschung, in: Georg Adlberg (ed.), *Baudenkmale der Moderne. Le Corbusier/Pierre Jeanneret. Doppelhaus in der Weissenhofsiedlung Stuttgart. Die Geschichte einer Instandsetzung*, Stuttgart 2006, s. 44-73.

musel rozhodovat sám.¹⁴⁹ Kvůli protažení stavebních prací byl začátek výstavy odsunut na 23.července.¹⁵⁰ V průběhu výstavby proběhlo několik sporů mezi technickým vedoucím akce, Richardem Döckerem, a vedoucím uměleckých, Miesem van der Rohe, což vrcholí tím, že se Döcker zřekne odpovědnosti za to, jak dopadne Miesův nájemní blok, jakási dominanta sídliště, který se kvůli Miesovým průtahům a technickým a statickým komplikacím nestíhal dokončit.¹⁵¹

Brány výstavy se otevřely 23. 7. 1927 a akce trvala po dvojnásobném prodloužení až do 31.10. téhož roku (halová část byla ukončena dříve).¹⁵² Některé domy se dočkaly plného dokončení až na začátku září, například Miesův nájemní blok, kterému chyběla fasáda. Nedokončenost kolonie při otevření výstavy bylo později vyčítáno pořadatelům na sjezdu Werkbundu i zasedání Ringu v Berlíně. Kromě informačního letáku byl k výstavě vydán tzv. Amtlicher Katalog,¹⁵³ obsahující programové příspěvky Miese van der Rohe a předsedy DWB Petera Bruckmanna, dále pak informace o všech vystavujících, architektech, domech i výstavě plánů a modelů mezinárodní moderny.¹⁵⁴ Publikace k výstavní kolonii Bau und Wohnung byla vydána až v prosinci 1927. Kromě úvodního slova Miese van der Rohe obsahuje uvedení kolonie od Wenera Gräffa a katalog jednotlivých domů s fotografiemi a půdorysy, které doprovází vždy text konkrétního architekta o jeho pojetí domů v kolonii – někteří zde představují obsáhlejší pojednání o moderní architektuře, někteří spíše popis domu s vysvětlivkami. Typografickou úpravu si vzal na starost Willi Baumeister.¹⁵⁵ Jako další doprovodný materiál byla vydána publikace Innenräume, průvodce v několika jazycích a sešity k domům od Le Corbusiera.¹⁵⁶ V září výstavu doprovázel cyklus přednášek o současné architektuře (přednášeli např. van Eesteren, van de Velde, Moser, Gropius). Po skončení výstavy se město rozhodlo domy neprodávat, ponechat si je ve svém vlastnictví a pronajímat.

Jak již bylo zmíněno, kolonie se nachází na návrší na okraji města. Jde o pozemky v mírném svahu směrem k městu, ze kterých je exkluzivní výhled na historické centrum města a do celého údolí. Podobně prominentní umístění měla z ostatních kolonií snad jen pražská Baba se svým výhledem na Pražský hrad,

¹⁴⁹ Adlberg 2006 (pozn.148).

¹⁵⁰ Kirsch 1999 (pozn.70), s.52 – Joedicke 2000 (pozn.116).

¹⁵¹ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 52.

¹⁵² Idem, s. 210-213.

¹⁵³ Amtlicher Katalog 1927 (pozn.122).

¹⁵⁴ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 25.

¹⁵⁵ Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1).

¹⁵⁶ Kirsch 1999 (pozn.70), s.51.

případně zurišský Neubühl s výhledem přes jezero. Původně Werkbund volil mezi dvěma pozemky, prakticky vedle sebe ležícími, Weissenhofem a Schönblickem (dnes nazván Schönblick obytný komplex hned vedle kolonie), nicméně již první plán zástavby Úřadu pro rozšíření města (Stadterweiterungsamt) z léta roku 1925¹⁵⁷ počítal s dnešním umístěním kolonie a prakticky se stejným rozvržením ulic, které vycházejí z vrstevnic a tvaru ostrohu nad městem. Od října převzal plánování kolonie oficiálně Mies, který na něm pracoval již od srpna s Hugo Häringem, a vznikl druhý plán, v němž je rozvržení ulic téměř totožné, Mies s Häringem rozvrhli skupiny domů podle dispozičních typů. Podle modelu představujícího Miesův první návrh řešení kolonie a uveřejněného v publikaci vydané k výstavě¹⁵⁸ počítal Mies van der Rohe od počátku s vyššími a rozlehlejšími stavbami, tedy bytovými a nájemními domy, na horním (západním) okraji kolonie, nejvýše na kopci, čímž kolonii oddělil od dalších parcel navazujících tímto směrem, další domy, dvojdomy, řadové domy jsou vějířovitě rozvrženy na svahu směrem k městu.

Co se týče bilancí úspěšnosti kolonie, sice nebylo dosaženo cíle levného bydlení, ale Stuttgart se jako město zviditelnil a očekávaná návštěva přespolních a cizinců byla přesažena, město tedy bylo nakonec spokojeno. O úspěchu výstavy svědčí i fakt, že byla po jejím skončení hned plánována další kolonie, tentokrát nevýstavní na Kochenhofu – její osud se posléze spojil s Schmitthennerovými pokusy o anti-Weissenhof, modernistická kolonie měla vzniknout roku 1932 jako dřevěná výstavní kolonie v rámci výstavy o dřevu a stavebnictví DWB.¹⁵⁹ Nakonec se však k moci dostali národní socialisté a výstavbu kolonie převzal Schmitthenner. Kochenhofsiedlung byla dokončena roku 1933 jako kolonie tradicionalistické stuttgartské školy.¹⁶⁰ Nicméně zpět do roku 1927, výstava samozřejmě sklidila i kritiku a to od již zmíněné stuttgartské školy i dalších, známá je koláž, kde je Weissenhof ztvárněn jako arabská vesnice s beduíny – ukazuje na cizorodost a „neněmeckost“ funkcionalistické architektury, jak to vnímali tehdejší pozorovatelé, národní socialisté označili dokonce tvůrce kolonie za „Baubolschevisten“.¹⁶¹ Modernistická architektura se tedy setkala s kritikou přílišné revolučnosti (estetické), která mění vše staré a tradiční. Kromě nevyhovující estetické formy se však Weissenhof setkal i s kritikou především ze strany komunistů a socialistů, že přes veškeré aklamace nemyslí na dělníky a pracující, konečný výsledek kolonie byl především pro střední a vyšší vrstvu

¹⁵⁷ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 45.

¹⁵⁸ Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1), s. 6.

¹⁵⁹ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 43-52, 206-208 - <http://kochenhofsiedlung.de/>, vyhledáno 10. 3. 2015 (pozn.142) - Verein Deutsches Holz 1933 (pozn.142).

¹⁶⁰ <http://kochenhofsiedlung.de/>, vyhledáno 10. 3. 2015 (pozn.142) – Verein Deutsches Holz 1933 (pozn.142).

¹⁶¹ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 206-208.

obyvatelstva, díky tomu si architekti zasloužili další přízvisko, tentokrát „Salon-Marxisten“.¹⁶² Podobnou kritiku získaly později i další kolonie.

Kromě kolonie byla na výstavě Die Wohnung představena také halová expozice a to v centru města na několika místech. Ve výstavních halách na náměstí u Neues Schloss byla představena výstava plánů a modelů nového stavebního umění (Neue Baukunst), která obsahovala příklady soudobé modernistické architektury z Evropy a Ameriky, v katalogu je uvedeno na 531 architektonických návrhů.¹⁶³ Kurátorem výstavy byl architekt Ludwig Hilberseimer, autor jednoho z domů kolonie. Podle kritiky švýcarského časopisu Das Werk však expozice představila především fotografie a skoro žádné půdorysy.¹⁶⁴ Mimo jiné výstava představila bruselské sídliště La Cité Moderne od Victora Bourgeoise (1921-22), sídliště Pessac u Boredeaux od Le Corbusiera či Oudovy projekty sídlišť Hoek van Holland a Oud-Mathenesse v Rotterdamu (1922-24).¹⁶⁵ Projekty sociální výstavby dodal také stavební úřad Frankfurtu nad Mohanem, vedený Ernstem Mayem. Kromě sídlišť byly zastoupeny obytné i nájemní domy, továrny i administrativní budovy. Z plánové výstavy se posléze stala putovní výstava, která díky aktivitě G. Stotze navštívila 17 měst. Další částí výstavy byla expozice v Gewerbehalle a ochozu městských zahrad (Stadtgartenumgang), kde bylo představeno vnitřní a technické vybavení domů – nábytek, zařizovací předměty, okna a dveře, svítidla, ohřevné a vytápěcí systémy, sanita a spotřebiče, různé modely moderní kuchyně (frankfurtská od Margarete Schütte-Lihotsky, eschebachská od Erny Meyer, model kuchyně rychlovlaku atd.),¹⁶⁶ podlahové krytiny (především linolea). Konceptu expozice se ujala architektka Lilly Reich z Berlína (po konzultacích s Miesem), výstavu pojala jako jednotně rozdělené a ztvárněné prostory se společnou typografií, produkty vystavila po skupinách, kde neměly firmy oddělené kóje, působilo to tedy méně jako veletrh a bylo pro návštěvníka přehlednější.¹⁶⁷

Součástí výstavy bylo i tzv. experimentální území na Weissenhofu (Experimentiergelände),¹⁶⁸ umístěné naproti Miesovu bytovému domu na samotném návrší. Zde byly prezentovány ukázky stavebních technik a materiálů – například systém obkladových desek pro vnější i vnitřní příčky domů (místo zdění), porézní izolační tvárnice - systém Xylotekt, Fonitram, Thermos atd., dále

¹⁶² Kirsch 1999 (pozn.70), s. 44.

¹⁶³ Amtlicher katalog 1927 (pozn.122).

¹⁶⁴ Kirch 1999 (pozn.70), s. 27-28.

¹⁶⁵ Idem.

¹⁶⁶ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 31-40 – Amtlicher Katalog 1927 (pozn.122).

¹⁶⁷ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 31.

¹⁶⁸ Idem, s. 41.

podlahové a střešní pláty. Ernst May z Frankfurtu nad Mohanem zde představil typ tzv. Fertighaus, tedy montovaný panelový dům, dále byly k vidění i různé víkendové domy. Všechny stavby byly dočasného charakteru, k přesné podobě území se dochovalo jen málo materiálů.¹⁶⁹

Samotná výstavní kolonie čítala 33 domů, některé sdružené do jednoho bloku či vícebytové, od 17 architektů, interiéry přitom upravovalo na 55 architektů. Díky volnému zadání a vedení Miese van der Rohe, které mu bylo vyčítáno kritiky už v průběhu příprav, řešil každý z architektů trochu jiný problém podle svých preferencí – stavební metodu a technické problémy stavby, sociální problematiku, barevnost bytu, zdravotní aspekty vhodného bydlení (zaměření P. Behrense na boj s tuberkulózou).¹⁷⁰ Domy na Weissenhofu se dají rozdělit do několika skupin – na domy bytové, řadové a jednorodinné, v rámci těch je ještě třeba vydělit montované a pro sériovou výrobu určené domy, které posouvají tehdejší představu rychle dostupného bydlení na další úroveň. V některých případech samozřejmě stojí domy na pomezí – některé z jednorodinných domů byly od počátku myšleny jako prototyp použitelný jak samostatně, tak řadově.

Vedle velkého množství různorodých samostatně stojících rodinných domů, včetně materiálově nejpokrokovějších variací od Waltera Gropia, který zkoumal montované tzv. suché či polosuché stavby (tedy domy stavěné na základové desce z prefabrikovaných dílů pokud možno bez nutnosti jakýchkoli mokrých procesů jako rozmíchávání malty či lití povrchů, ač Gropius v této fázi ještě představil teprve domy „polosuché“, tedy prefabrikované, ale ještě ne zcela nezávislé na mokřím pospojování),¹⁷¹ jsou nejzajímavějšími domy kolonie nepochybně bytový dům Miese van der Rohe tyčící se v mohutné desce nad kolonií, terasový dům Petra Behrense kladoucí důraz na zdravé bydlení, umělecky nejuvolněnější maisonetový dům a dvojdům Le Corbusierův (spolu s Pierrem Jeanneretem a Alfredem Rothem) a pak řadové domy holandských architektů Marta Stama a J.J.P.Ouda. Ostatně také tyto domy mohly být největší inspirací při výstavbě moderních sídlišť, Oud již podobné domy použil v Rotterdamu, kde působil jako hnací motor stavby sídlišť, Le Corbusier zrovna pracoval na sídlišti továrníka Frugése v Pessac u Bordeaux (Cité Frugés).¹⁷²

Vliv kolonie na Weissenhofu, navzdory kritice, že nedosáhl požadovaného levného bydlení, byl enormní. Výstava odstartovala celou řadu dalších sídlišť, jak Werkbundu, tak i výstavní zpřístupnění řady více či méně experimentálních sídlišť

¹⁶⁹ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 41.

¹⁷⁰ Peter Behrens, Terrassen am Hause, in: Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1), s. 16-25.

¹⁷¹ Walter Gropius, Wege zur Fabrikatorischen Hausherstellung, in: Deutscher Werkbund 1927 (pozn.1), s.58-67.

¹⁷² Cohen 2015 (pozn.51), s. 28-29 - Cité Frugés, Pessac, France, 1924, web Foundation Le Corbusier, <http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=4705&sysLanguage=en-en&itemPos=16&itemCount=79&sysParentId=64&sysParentName=>, vyhledáno 28.6.2018.

(Basel, Linz, Karlsruhe, Berlin atd.). Zároveň vzniklo nové médium pro šíření aktuálních architektonických tendencí – vedle tisku či putovních výstav se právě modely 1:1 včetně urbanistického uspořádání staly oblíbeným způsobem prezentace architektury.

Změny v areálu výstavní kolonie nastaly hned po uzavření výstavy. Již v prosinci 1927 požadovali někteří noví obyvatelé stavební úpravy. Domy přitom byly pronajímány postupně, kvůli vysokým nájům a nákladům na vytápění zůstaly některé objekty delší dobu prázdné, najít nájemce nebylo snadné. Obyvatele Weissenhofu tvořila hlavně vyšší vrstva – architekti, herci, lékaři, ředitelé bank či univerzitní profesori s rodinami – tedy podobná sorta obyvatel jako pražskou Babu či vídeňský Lainz. Kolonie až do války zůstala v majetku města, které se snažilo vyhovět přáním nájemníků na drobné přestavby pro zvýšení komfortu – zástavba terasy, rozšíření, přestavby interiérových dispozic.¹⁷³ Kromě přestaveb byly nutné už ve třicátých letech také opravy, především kvůli rychlé výstavbě kolonie a použití nepřilíš ozkoušených konstrukcí a materiálů zde bylo množství nedokonalostí jako odpadávající omítka, loupání barev na rámech oken či dveří, špatně fungující vestavěný nábytek či otevírání oken, zatékání plochou střechou apod. Přesto však se domy do války dochovaly v téměř původním stavu.

1.4.2 Nový dům Brno 1928

Kolonie Nový dům v Brně byla velmi rychlou a co do organizace odvážnou odezvou na stuttgartskou výstavu. Pouhý rok po úspěchu Weissenhofu se jako doprovodný program k Výstavě soudobé kultury podařilo soukromým stavitelům prosadit malé sídliště na okraji Brna. Nový dům je nejmenší z šesti představovaných kolonií, zahrnuje pouze domy určené pro jednu rodinu a to samostatné, dvojdomy a trojdomy. Byl postaven vlastním nákladem svých iniciátorů bez podpory města a pouze s formální podporou československého Werkbundu – Svazu čs. díla, odboru Brno.¹⁷⁴ Přestože byl součástí velké výstavy, otevřel se veřejnosti až na jejím závěru a to byl také jeden z důvodů, proč po hospodářské stránce skončila výstava fiaskem.

Při příležitosti oslav desátého výročí založení Československa byla uspořádána Výstava soudobé kultury na nově postaveném brněnském výstavišti, a právě současně s touto akcí vznikl první následovník stuttgartského Weissenhofu – kolonie Nový dům. Reakce na stuttgartský vzor zde byla až neuvěřitelně rychlá, brněnští architekti zaskočili dokonce i své pražské kolegy, kteří se na odezvu

¹⁷³ Hermann Nägele, Die Restaurierung der Weissenhofsiedlung 1981-1987, Stuttgart 1992, s. 17.

¹⁷⁴ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78) – Rossmann – Václavek 1928 (pozn.1) – Vladimír Šlapeta, Nový dům 1928 a Baba 1932, in: *Umění a řemesla*, 1979, č. 4, s. 19-26 - Wilhelm Bisom, Das neue Haus. Eine Mustersiedlung in Brünn, in: *Der Baumeister*, 1929, roč. 27, s. 71-93 - Vojtěch Krch, Výstava moderního bydlení Nový dům, in: *Architekt SIA*, 1928, roč. XXVII, s. 204-214 - Jiřina Pavlíková, Kolonie Nový dům v Brně, diplomová práce FF UJEP Brno, Brno 1977 - Oldřich Starý, Kolonie Nový dům, in: *Stavba*, 1928-29, roč. VII, s. 97-111.

zmohli až o 4 roky později. Nutno říci, že přestože je brněnské sídliště uváděno mezi výstavními koloniemi Werkbundu, byla zde účast Svazu čs. díla pouze formální.¹⁷⁵ Soukromí stavitelé a podnikatelé, František Uherka a Čeněk Ruller, se rozhodli vystavět vzorovou osadu na vlastní náklady a bleskově akci navrhli jako součást chystané Výstavy soudobé kultury, za což se postavil právě Svaz čs. díla (jeho brněnský odbor)¹⁷⁶ a formálně akci zaštitil. Zatímco na ostatních výstavách se tedy Werkbund podílel velmi aktivně, lépe řečeno je nejen organizoval, ale jeho členové domy navrhovali, v Brně tuto roli organizátora a zadavatele zastali Uherka s Rullerem (oficiálně spojili své firmy až v lednu 1928)¹⁷⁷ a ještě ke všemu akci i prováděli a financovali formou hypotéky od První moravské spořitelny. V tomto ohledu je brněnská výstava zcela jedinečná, šlo o první větší představení moderní architektury na našem území – to bohužel také ukázalo, že běžný klient není na moderní obydlí ještě zcela připraven. Během výstavy se nepodařilo žádný z domů prodat a stavitelé skončili v bankrotu. Bez finančního zájmu města takovou akci nešlo úspěšně uskutečnit.

Zatímco výše představené sídliště ve Stuttgartu patří mezi nejlépe historiky zpracované kolonie, kromě mnoha publikací se dochovalo velké množství archiválií a o průběhu příprav je možno se informovat do nejmenších detailů, u Nového domu je to opačně. Velká část informací chybí, protože se nedochoval jeden z hlavních pramenů, archiv stavební firmy.¹⁷⁸ Kromě několika kratších statí byla teprve v letošním roce vydána monografie kolonie, po devadesáti letech od jejího vzniku.¹⁷⁹

Výstava soudobé kultury poskytla sídlišti vhodný doprovod¹⁸⁰ – zatímco stuttgartská výstava byla zaměřena přímo na bydlení, VSK byla spíše souhrnem výtvarných moderní společnosti v mladém státě, přesto velkou pozornost věnovala právě kultuře bydlení. Svaz čs. díla představil vzorový obytný dům podle návrhu Josefa Havlíčka se zařízeními byty a rodinný domek od Oldřicha Starého určený k seriové výrobě (po skončení výstavy měl sloužit správci výstaviště), také expozici vzorových interiérů včetně minimálního bytu.¹⁸¹ Pavel Janák navrhl pavilon Umělecko-průmyslové školy, který realizovala právě firma Uherka-

¹⁷⁵ Rossmann – Václavěk 1928 (pozn.1), s. 9-10 – Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 22-25 – Šlapeta 1979 (pozn.174).

¹⁷⁶ lidem.

¹⁷⁷ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 70-81.

¹⁷⁸ Idem – Jindřich Chatrný, Die Siedlung Nový dům in Brünn (1927-1928), in: Urbanik 2016 (pozn.11), s. 90-109.

¹⁷⁹ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78).

¹⁸⁰ Štěpánek 1928 (pozn.86) – Herain 1928 (pozn.86).

¹⁸¹ Štěpánek 1928 (pozn.86) – Herain 1928 (pozn.86) - Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 50.

Ruller, odtud snad byl vhléd do výstavních příprav a zde se mohla zrodit idea kolonie. V menším měřítku byla tedy brněnská kolonie doprovována expozicí o soudobém bydlení, ač tyto dvě akce vznikaly zcela nezávisle na sobě.

Nový dům je soubor 16 domů v poměrně sevřeném uspořádání na parcele pod Wilsonovým lesem nedaleko nového Zemského výstaviště. Cíl i prostředky kolonie byl sice skromnější či ne tak vzletný jako u Weissenhofu, v katalogu autoři píší o nutnosti korektury bydlení, zaměření architektů na řešení bydlení a bytu, který byl jako architektonický typus v minulosti opomíjen, přestože zde jsou představeny pouze jednorodinné a řadové úsporné domy, nikoli domy bytové či kolektivní.¹⁸² Nový dům byl v roce 1928 v mladé republice jako zjevení – ucelený komplex obytných domů ve zcela nové puristické estetice, která se do té doby projevovala pouze jednotlivě.¹⁸³ Ostatně právě katalog i téma kolektivního bydlení zmiňuje: „reforma kolektivních velkých obytných domů pokračuje velmi pomalu. Zatím se soustřeďuje pozornost k malému rodinnému domku, kteroužto tendenci podporuje sociální stav i individualistická výchova.“¹⁸⁴ a tím i jednoduše vysvětluje, proč stavitelé od řešení větších domů zcela upustili. Je to samozřejmě pochopitelné i kvůli již zmíněné otázce financování, ať už byla zvažována spolupráce s městem či nikoli – tím by se samozřejmě podnik protáhl a pravděpodobně by se nestihl v roce 1928, pro samotnou stavební firmu, zatíženou kvůli výstavbě hypotékou, byly bytové či kolektivní domy nerealizovatelné. Ostatně nákladům bylo nutné přizpůsobit i realizované stavby, Uherka s Rullerem stanovili architektům několik podmínek, jednou z nich bylo, že domy budou nepodsklepené, což značně snížilo náklady.¹⁸⁵ Katalog vyzdvihuje jakousi národní schopnost vytvořit za horších podmínek a s menším rozpočtem podobný výsledek jako ve Stuttgartu, kromě spolupráce s městem zmiňuje u Weissenhofu i přizvání evropských architektů, zde je tedy vidět i další odlišnost druhé kolonie, Nový dům je čistě česká akce a tak i byl zamýšlen. Nebyli zvaní zahraniční architekti, pouze brněnští a pražští, což lze odvodit i od Výstavy soudobé kultury – měla se zde přeci oslavovat nová moderní československá republika a její um, bylo tedy čistě účelové (a nepochybně také praktičtější na organizaci) nezvat zahraniční kolegy. Co tedy bylo u pražské kolonie Baba nutností, potřebou podpořit v době krize český průmysl a české tvůrce, v Brně bylo cílem, oslavou české kreativity.

Pozemek pod Wilsonovým lesem, který od roku 1908 patřil Františku Uherkovi a ten se ho pro kolonii rozhodl poskytnout (pozemek se tím měl zhodnotit),¹⁸⁶ urbanisticky ho rozvrhli a přeparcelovali architekti Bohuslav Fuchs

¹⁸² Rossmann – Václavek 1928 (pozn.1), s. 12-14.

¹⁸³ Např. Krch 1928 (pozn.174), Starý 1928/29 (pozn.174).

¹⁸⁴ Rossmann – Václavek 1928 (pozn.1), s. 7.

¹⁸⁵ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 82-101.

¹⁸⁶ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 82-101 - Urbanik 2016 (pozn.11), s. 91.

a Jaroslav Grunt ve spolupráci s Janem Víškem,¹⁸⁷ vytvořili tak sevřenou skupinu domů kolem ústředního zeleného prostranství, původně zamýšleného jako společné hřiště, předpokladem bylo, že o domy budou mít zájem především mladé rodiny – nakonec však bylo a dodnes je prostranství užíváno jako zahrady. Původní parcelace počítala se 13 domy ve třech skupinách,¹⁸⁸ nově navržené uspořádání vytvořilo místo pro 16 domů v 7 skupinkách dvojdomů a řadových domků (první varianta rozvržení z října 1927).¹⁸⁹ Pozemek, který byl sice později obdivován pro zasazení kolonie v přírodním rámci, měl ovšem své nedostatky, šlo o bahnitou parcelu u Svratky, kde bylo nutné stavět na pilotách, budování sklepů však bylo stejně předem zamítnuto pro přílišnou finanční nákladnost.¹⁹⁰ Nápad postavit zde menší obdobu Weissenhofu se zrodil nepochybně již v průběhu stuttgartské výstavy, na podzim již byly přípravy v plném proudu. Jednotlivé projekty byly stavebnímu úřadu předloženy v prosinci 1927¹⁹¹ – jelikož stuttgartská výstava, inspirace brněnské, byla otevřena v červenci, stavitelé-organizátoři i architekti pracovali velice rychle. První plán parcelace kolonie včetně rozdělení domů architektům je ze října 1927.¹⁹² I přesto byl schvalovací proces příliš pomalý – stavební úřad nebyl k iniciativě Uherky a Rullera příliš vstřícný, bral ji jako konkurenci Výstavy soudobé kultury (ač to měla být součást) a organizátoři si tak později stěžovali na úmyslné prodlevy, samotná stavba byla pozdržena až na únor 1928 a kolonie tak byla připravena k otevření až v druhé polovině VSK (kolonie otevřena 2.září a výstava skončila 31. října, tedy velmi krátký čas na prezentaci).¹⁹³

Důraz je i zde kladen na funkční a moderní uspořádání bytu, minimální kuchyň, společnou obytnou místnost, individuální spací kabiny a hygienickou koupelnu, to vše však pouze a jedině v rámci rodinného domu. Stavitelé se snažili představit i nové tenké izolační materiály a skeletové konstrukce, architekti použili pásová okna, tenké dělicí příčky a vestavěný nábytek, ploché obytné střechy¹⁹⁴ – vše v duchu „slunce, vzduch, prostor“, jakési mantře vzorného soudobého bydlení.

¹⁸⁷ Rossmann – Václavek 1928 (pozn.1), s. 10 – Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 82-101 – Jan Sedlák, Kolonie Nový dům v Brně, in: *Zprávy památkové péče*, 1992, roč. 52, č. 2, s. 9-17 – Šlapeta 1979 (pozn.174).

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s.82-101.

¹⁹¹ Rossmann – Václavek 1928 (pozn.1), s. 10.

¹⁹² Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 70.

¹⁹³ *Idem* – Krch 1928 (pozn.174) – Starý 1928/29 (pozn.174).

¹⁹⁴ Rossmann – Václavek 1928 (pozn.1), s. 7-14.

Ke kolonii byl vydán v redakci Zdeňka Rossmanna a Bedřicha Václavka katalog,¹⁹⁵ obsahující kromě stati o cíli a realizaci výstavy také přehled staveb a zajímavou součástí je anketa, na kterou u každé představené stavby odpovídá dotyčný architekt a která měla přispět k teoretickému řešení bytové otázky – jde o tři body: 1. Jaký je vliv hospodářské situace na bydlení, 2. Reforma bydlení (změny disposiční), 3. Soudobé stavební metody.¹⁹⁶ Jan Sedlák ve svém článku o kolonii poukazuje na inspiraci katalogu u publicace Bau und Wohnung ke kolonii Weissenhof – anketa je vlastně obdobou vyjádření architektů v tomto katalogu, každý architekt své pojednání či odpovědi bere jinak, některý praktičtější, případně popisem stavby, někteří vzletnější a obecněji.¹⁹⁷

Jak z výsledné kolonie, tak z odpovědí architektů je vidět, že se žádný z nich nesnažil o nějakou architektonickou či estetickou revoluci, šlo jim o to, navrhnout a ukázat veřejnosti jednoduché a praktické rodinné domy, které by se dále daly sériově, rychle a levně stavět a zároveň posunuly obyvatele blíže tomu, „jak dobře bydlet“.¹⁹⁸ V tom se nepochybně lehce liší od kolonie na Weissenhofu, kde měli domy vyšší ambice, jak architektonické, tak i materiállové a šlo vskutku o manifesty bydlení. Nový dům je skromnější – ačkoli to se dá říci více méně o všech dalších koloniích, které usilují o větší praktičnost a sepětí s obyvatelem (snad kromě WUWA, která se nejvíce blíží Weissenhofu).

Kolonii navrhlo 9 architektů – 8 brněnských, jeden pražský (na přímé doporučení jednoho z oslovených brněnských architektů – Fuchs doporučil svého kolegu a přítele Štěpánka)¹⁹⁹ – Bohuslav Fuchs a Jaroslav Grunt, kteří kromě domů ještě společně upravili parcelaci a urbanistické rozložení sídliště, Hugo Foltýn, Jiří Kroha, Miroslav Putna, Jan Víšek, Jaroslav Syřiště, Arnošt Wiesner a konečně Josef Štěpánek z Prahy.²⁰⁰ Ruller a Uherka přitom architektky oslovili v říjnu 1927 a do konce roku byly projekty předloženy stavebnímu úřadu – oproti ostatním koloniím měli tedy architekti velmi krátký čas na vypracování svých návrhů.²⁰¹ Zároveň se zjevně dlouho nerozmýšleli s výběrem architektů – zatímco u ostatních kolonií, kde plánování a přípravy trvaly delší dobu, existuje několik seznamů prizvaných architektů, jejichž výběr se postupem času obměňoval, u Nového domu je znám pouze výsledný seznam architektů. Je samozřejmě jasné, že v rámci výběru musela mezi organizátory proběhnout diskuze o architektech,

¹⁹⁵ Rossmann – Václavěk 1928 (pozn.1), s. 7-14.

¹⁹⁶ Idem, s. 15.

¹⁹⁷ Sedlák 1992 (pozn.187).

¹⁹⁸ Rossmann – Václavěk 1928 (pozn.1), s. 24.

¹⁹⁹ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 91.

²⁰⁰ Rossmann – Václavěk 1928 (pozn.1), s. 17.

²⁰¹ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 91.

nepochybně jedno z prvních rozhodnutí bylo zaměřit kolonii na moderní brněnskou architekturu, tedy přizvat brněnské architekty, jediný pražský byl osloven na základě doporučení od brněnského kolegy, jak už bylo řečeno. Zvažováno bylo přizvání Jaromíra Krejčara, ale z toho nakonec bohužel sešlo.²⁰²

Pozemek v brněnské čtvrti Žabovřesky, leží pod kopcem Wilsonova lesa na poměrně rovném terénu, v jakémisi cípu mezi třemi ulicemi, další ulice parcelu dělí. Rodinné domy jsou většinou sdruženy do řadových bloků či dvojdomů, jen dvě stavby stojí samostatně v nárožích skupiny. Skupiny domů tak přesvědčivě ukazují, jak by mohla vypadat celá sériově stavěná ulice, kdyby byl dům použitý jako typ. Domy mají jednotnou výšku tří podlaží a střešní terasy (zčásti zastavěné pro vstup, domy jsou tedy spíše čtyřpodlažní), polozapuštěné přízemí/suterén je použito jako technické a obslužné zázemí namísto sklepa/suterénu, hlavní obytné patro je vesměs v prvním patře, druhé obytné patro slouží převážně ložnicím, na střeše je kromě terasy ještě vystavěno zázemí. Další podmínkou investorů byl vestavěný nábytek, normovaná okna a dveře a funkčně řešený půdorys. Domy měly být vybaveny nábytkem od Standart bytové společnosti Jana Vaňka, nakonec se nepodařilo zařídit všechny, během otevření výstavy byly částečně zařízeny pouze tři, kompletně jen jediný, od arch. Syřiště.²⁰³ Všechny stavby kolonie spojuje kubická vertikální hmota, plochá střecha, žádný dekor (až na cihelný pás u domu arch. Syřiště) a již zmíněná výška dvou pater nad zvýšeným suterénem. Grunt a Fuchs představily praktické trojdomy, Štěpánek a Wiesner dvojdomy se stejnými půdorysy jen vůči sobě posunuté, Syřiště a Kroha navrhli samostatné domy v nárožích urbanistického rozvrhu. Zbylé čtyři domy byly spojeny do jedné řady, minimalistický a strohý dvojdom Víškův poněkud ustupoval za Le Corbusierem ovlivněnými domky nejmladších architektů Putny a Foltýna.²⁰⁴

Původní finanční náklady byly samozřejmě podceněné – počítalo se přibližně se 75 000 korunami na dům (bez pozemku a vybavení),²⁰⁵ nicméně ceny narostly, u nejmenšího domu od Jana Víška na 120 000, u nejdražšího od Jiřího Krohy na 205 000 korun, většina domů stála kolem 150 000 korun.²⁰⁶ Ačkoli byla návštěvnost výstavy hojná, přesto nedosahovala návštěvnosti Výstavy soudobé kultury a značně utrpěla svým otevřením až na závěr VSK. Žádný dům se během akce neprodal a pro dvojici iniciátorů to znamenalo hospodářský neúspěch a zadlužení. V říjnu 1928 investoři v dopisu Jaroslavu Gruntovi uvádějí, že je i dost málo zájemců o koupi (důvodem dopisu bylo posečkání s vyplacením zbytku honoráře), celková cena kolonie činila 2750000 korun.²⁰⁷ Uherka s Rullerem se snažili po skončení výstavy získat další půjčku, ale marně. Celý podnik tedy

²⁰² Sedlák 1992 (pozn.187).

²⁰³ Idem – Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 80-81.

²⁰⁴ Rossmann – Václavek 1928 (pozn.1).

²⁰⁵ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 120-121.

²⁰⁶ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 93.

skončil neslavně, stavební praxe Čeňka s Rullerem sice pokračovala dál, ale investice do kolonie pro ně znamenala nemalé dluhy.

Během výstavy byl pouze jediný dům pronajat (překvapivě Foltýnův),²⁰⁸ první dům byl prodán až v únoru 1929 a to od architekta Wiesnera, jako druhý byl prodán druhý dům od téhož architekta (dvě části dvojdomu) na podzim roku 1929.²⁰⁹ Ostatní domy byly pouze dlouhodobě pronajímány, některé zůstaly delší dobu prázdné.²¹⁰

Nový dům byl významným příspěvkem především pro domácí architekturu, jak již bylo zmíněno, do té doby nebyl na území ČSR představen tak velký soubor nejmodernější soudobé architektury, což posléze inspirovalo velké množství rodinných domů stavěných ve funkcionalistickém duchu. Organizace soukromými investory nebyla ani tak ojedinělá obecně, spíše ve spolupráci s Werkbundem, který se téměř vždy snažil finančně zainteresovat město.

1.4.3 WUWA Breslau/Wroclaw 1929

Třetí výstava, opět s ročním odkladem, se konala ve východoněmeckém, slezském městě Breslau, dnešní polské Wroclawi, pod taktovkou slezské odbočky německého Werkbundu. Pouze slezští architekti zde představily širokou škálu typů od jednorodinných, přes dvojdomy, řadové domy až po domy nájemní a to hned v několika jedinečných podobách – domy komunitní pro mladé nájemníky, hotelový dům pro svobodné a bezdětné, dům s pavlačovým přístupem apod. WUWA, představená v rámci velké výstavy zaměřené na obytný a pracovní prostor, tak drží mezi výstavami prvenství v množství a rozmanitosti představených typů kolektivního bydlení. Jako jediná z kolonií se také může co do rozsahu doprovodné výstavy rovnat Weissenhofu.

Výstavu Wohnung und Werkraum s kolonií, zvanou podle názvu zkratkou WUWA (Wohnung und Werkraum Ausstellung), uspořádal Slezský zemský spolek německého Werkbundu (Schlesischer Landesverband des Deutschen Werkbundes),²¹¹ která byla založena z iniciativy převážně mladých wroclawských architektů pod vedením Heinricha Lauterbacha v roce 1925 – už tehdy s ideou výstavy.²¹² Mladí architekti a umělci byli ve Wroclawi sdruženi kolem Akademie výtvarných umění, kde učil Hans Scharoun a Adolf Rading, ředitelem zde byl

²⁰⁷ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 98.

²⁰⁸ Sedlák 1992 (pozn.187).

²⁰⁹ Klára Žampachová, Kolonie Nový dům: Vznik, architektura a vliv, bakalářská práce, FF MU Brno, Brno 2015, s. 27.

²¹⁰ Dagmar Černoušková – Iveta Černá, Stuttgart 1927 — Brno 1928/Sídliště Weissenhof — kolonie Nový dům. Inspirace i pro vilu Tugendhat?, In: Radana Červená (ed.), *ARCHIVUM AMICUS HISTORICI EST. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové*, Brno 2015, s. 506-599.

Hans Poelzig (mezi žáky Heinrich Lauterbach, Emil Lange, Moritz Hadda) – tedy architekti, kteří se účastnili i první výstavní kolonie ve Stuttgartu.

Příprava výstavy se začala s městem vyjednávat na podzim 1927, iniciátorem byl Heinrich Lauterbach, nápad uspořádat výstavu se vzorovým sídlištěm se mu prý v hlavě zrodil ještě předtím než slyšel o Weissenhofu (pravděpodobněji však je, a k tomu se přiklání i historička věnující se WUWA, Jadwiga Urbanik, že nápad přišel v průběhu příprav či výstavby Weissenhofu, dva architekti z Wroclawi se první výstavy účastnili a nepochybně prodiskutovali problematiku se svými kolegy).²¹³ Vyjednávání s městem ve složité ekonomické situaci nešlo zrovna hladce, bylo nutné využít vlivu a známostí Hanse Poelziga, který zprostředkoval kontakt mezi Slezskou sekcí DWB a Asociací výstavby sídlišť.²¹⁴ Město se nakonec uvolilo výstavu financovat, koneckonců šlo o propagaci Slezska a Wroclawi jako jeho hlavního města. Organizací výstavy byl pověřen a předsedou výstavní komise halové části byl představenstvem Werkbundu v Berlíně jmenován Adolf Rading, uměleckým vedoucím Heinrich Lauterbach (hlavní iniciátor výstavní kolonie), organizační agendu řešila wroclawská obchodní a veletržní komise, propagaci prof. Johannes Molzahn.²¹⁵ Významně se podporou výstavy na její realizaci podílel i primátor Wroclawi, Otto Wagner. Výstava byla zahájena 15.června 1929 a po prodloužení ukončena 29. září 1929.²¹⁶

Tak jako na Weissenhofu, i zde byla kolonie jednou z částí větší výstavy Wohnung und Werkraum (tedy Byt a dílna), halová část probíhala na výstavní ploše kolem Haly staletí (Jahrhundertshalle)²¹⁷ a v sousedících výstavních prostorách – veletržní hala (Messehalle) a Čtyřkupolovém pavilonu od Hanse Poelziga.²¹⁸ Obsah byl obdobný jako u výstavy Die Wohnung – stavebnictví, nové materiály, rozvržení prostoru, design, exteriér i interiér (prototyp pracovny a

²¹¹ Urbanik 2010 (pozn.12) – Nesiba 1929 (pozn.105) - Bohumil Hübschmann, Výstava ve Vratislavi: Wohnung und Werkraum, in: *Styl*, 1928-1929, roč. IX (XIV), s. 171-173 - Vojtěch Krch, WuWA- výstava Byt a dílna. Vratislav, in: *Architekt SIA*, 1929, roč. XXVIII, s. 169-190 - Ludwig Hilberseimer, Wohnung und Werkraum Ausstellung Breslau 1929, in: *Die Form*, 1929, s. 451-471 – Schlesische Monatshefte 1929 (pozn.1).

²¹² Urbanik 2010 (pozn.12), s. 115 – Burckhardt 1978 (pozn.66).

²¹³ Jak se světil v 60. letech, in: Urbanik 2010 (pozn.12), s. 122.

²¹⁴ Idem, s. 119.

²¹⁵ Ibidem.

²¹⁶ Ibidem, s. 124 – Nesiba 1929 (pozn.105).

²¹⁷ Postavena 1910-13 Maxem Bergem, Urbanik 2010 (pozn.12), s. 125.

²¹⁸ Four-dome pavilion/ Pawilon Czterech Kopul, postaveno 1912-13, Urbanik 2010 (pozn.12), s. 125.

ateliéru architekta a inženýra, minimální byt), nové technologie v domácnosti apod.²¹⁹ To samozřejmě doplnila výstava světové nové architektury (modely, plány, fotografie).²²⁰ Kromě expozicí doplnily výstavní prostor také pavilony a dočasné stavby přímo pro výstavu – vzorová nákupní třída se zařízenými výkladci obchodů, modelová farma či víkendové domy, školka a dětské sanatorium, vinný sklípek či zahradní expozice. Kolonie se pak nacházela v bezprostřední blízkosti výstaviště, přímo za parkem obíhajícím areál. Bohužel ani wroclawská výstava neskončila ekonomicky úspěšně – návštěvníků bylo méně, než se očekávalo, dlouho projednávaný příspěvek od spolkové vlády nikdy nepřišel a ani architekti při stavbě kolonie se nedrželi levné výstavby.²²¹

Cílem výstavní kolonie bylo představit nové typy cenově dostupných malých a středních bytů za použití inovativních stavebních technologií a materiálů, přičemž technologie a materiály měly skrz kolonii projít testem v komplikovaném slezském klimatu. Architekti se ve velkém pokusili zaměřit především na malé byty,²²² každý obyvatel však měl mít svou ložnici, tedy svůj soukromý prostor k odpočinku, společné obytné pokoje pak byly variabilní, otevřené a kombinované pro několik funkcí, kromě Le Corbusierových pěti zásad moderní architektury sledovali architekti kvůli správnému oslunění a větrání východozápadní osu, tedy obrácení obytných prostor na východ a západ. Po výstavě měly být domy dva roky pronajímány (v majetku Společnosti výstavby sídlišť), než budou prodány novým majitelům, aby nájemníci vyzkoušeli, že zvolená řešení skutečně fungují.²²³ Je tedy vidět, že tvůrci si byli již velmi jisti funkčností a úspěchem sídliště v reálném obývání, kolonie tedy sice představovala manifest moderní architektury, ale zároveň již manifest poučený, pravděpodobně těžili ze zkušeností Weissenhofu, možná i Nového domu (ač tady není jisté, nakolik bylo známo její hospodářské fiasko). Ačkoli i zde byly představeny větší jednorodinné vily, nebyly terčem kritiky, protože přirozeně doplňovali velmi široký typový rozsah kolonie. Díky účasti pouze místních architektů si můžeme udělat přesvědčivý obrázek o funkcionalistické architektuře ve Slezsku, která se velmi vzhlížela v organických křivkách a zaoblených liniích, což ostatně dokázali již wroclawští architekti činní na Weissenhofu.

Plánování a realizace výstavy a kolonie bylo provedeno ve spolupráci několika skupin - Slezská sekce Werkbundu spolupracovala s městem, výstavbu samotné kolonie provedla Wroclawská společnost stavby sídlišť (Siedlungsgesellschaft Breslau A.G.), financována byla městem a Společností stavby sídlišť, která měla

²¹⁹ Urbanik 2010 (pozn.12), od s. 125 – Nesiba 1929 (pozn.105) – Schlesische Monatshefte 1929 (pozn.1) – Die Hallenschau – Wohnung und Werkraum, in: *Die Form*, 1929, s. 178-179.

²²⁰ Schlesische Monatshefte 1929 (pozn.1), s. 399-401 – Urbanik 2010 (pozn.12) - Nesiba 1929 (pozn.105).

²²¹ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 139.

²²² Nesiba 1929 (pozn.105).

²²³ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 111.

18tičlennou komisi dohlížející na výstavbu.²²⁴ Experimentální kolonie představila byty různých typů a velikostí, které byly vytvářeny ve spolupráci s RFG (Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit im Bau- und Wohnungswesen) - RFG stanovovala ideální rozlohu bytů podle početnosti rodiny pro sídliště, na kterých se podílela, jejich výzkumy a závěry měly však v Německu velký dopad i mimo jejich samostatnou výstavbu.²²⁵ Na WUWA spolupracovali dva architekti, kteří byli členy RFG – Adolf Rading a Gustav Wolf, ti také iniciovali užší spolupráci s RFG v rámci vzorové kolonie. RFG tak nejen konzultovala, ale také schvalovala plány navržených budov.²²⁶ Významnou roli zde hrála i asociace německých hospodyňek, která se zasazovala nejen o emancipaci žen, ale také o usměrnění racionalizace uspořádání nového bydlení, aby bylo pro soudobou hospodyni/ženu v domácnosti/pracující ženu skutečně praktické – na výstavě se podílely na tvorbě interiérů.²²⁷ Známy je jejich tzv. Negative wish list proti nové konstrukci.²²⁸ Ne všechny body zvládli architekti zahrnout do svých realizací (či plánů).

Stejně jako na Weissenhofu byly představeny jak samostatné rodinné domy, tak domy řadové, dvojdomy a domy bytové a kolektivní. Především co se týče kolektivních domů tak WUWA předčila i stuttgartskou výstavu, nabídla několik unikátních řešení – hotelový dům pro svobodné lidi a bezdětné páry, pavlačový bytový dům, věžový nájemní dům se dvěma křídly propojenými chodbovým traktem. Celkem vzniklo 37 domů (103 malých bytů – 45-60 m² a 29 větších bytů,²²⁹ většinou v samostatných domech) od 11 pouze slezských architektů (Paul Heim, Albert Kempter, Theodor Effenberger, Ludwig Moshamer, Heinrich Lauterbach, Paul Häusler, Moritz Hadda, Emil Lange, Gustav Wolf, Hans Scharoun, Adolf Rading),²³⁰ kteří měli úplnou tvůrčí svobodu – přizvání výhradně domácích architektů zde mělo odůvodnění ve specifické klimatické situaci ve Wroclawi, kde je vysoká vlhkost ovlivňující stavební procesy i některé konstrukce. Toto rozhodnutí bylo jistě velmi prozíravé a poukazuje na snahu vytvořit trvale obyvatelné domy bez konstrukčních a technických obtíží, které by mohly vzniknout při projektování tvůrcem neznalým zvláštních podmínek regionu – technické obtíže se později samozřejmě také projeví, ale snad ve zmenšené míře. Lauterbach později prozradil, že bizarní lokální klima nebylo jediným

²²⁴ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 149.

²²⁵ Fleckner 1993 (pozn.12) - Urbanik 2016 (pozn.11), s. 111.

²²⁶ Urbanik 2010 (pozn.12), s.118.

²²⁷ Schlesische Monatshefte 1929 (pozn.1), s. 303-306 - Urbanik 2016 (pozn.11), s. 111.

²²⁸ Urbanik 2010 (pozn.12).

²²⁹ Idem, s. 155.

²³⁰ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 149-156 – Nesiba 1929 (pozn.105) – Schlesische Monatshefte 1929 (pozn.1).

důvodem nepřizvání mezinárodních architektů, mětská rada na tom trvala, poněvadž jak nápad, tak finance pocházeli výhradně z Wroclawi, i architekti tedy měli být pouze místní.²³¹ Urbanistického rozvržení se ujali vedoucí architekti akce Heinrich Lauterbach s Adolfem Radingem.²³² Výběr architektů provedli po dohodě s městskou radou právě Lauterbach s Radingem, všichni tvůrci byli členy Werkbundu. Obsazení se skládá z architektů se zkušenostmi při výstavbě sídlišť a prací pod arch. Maxem Bergem, vrchním urbanistou Wroclawi (Heim, Kempfer, Effenberger, Moshamer), dále mladších a v té době neznámých Poelzigových žáků, mezi které se řadil i iniciátor akce Heinrich Lauterbach (dále Häusler, Hadda, Lange), a tři zkušených architektů, ředitele uměleckoprůmyslové školy Wolfa, Hanse Scharouna a A. Radinga.²³³

Kolonie vznikla na území dnes vymezeném ulicemi Wróblewskiego, Tramwajowa, Dembowskiego, Zielonego Debu a Kopernika. Celý areál se nachází v úplné rovině mezi parkem u plochy výstaviště a rušnou ulicí s tramvajovou dopravou, domy jsou postaveny v zeleni podle tehdejšího ideálu bydlení. Urbanistický koncept je velmi otevřený, kolem zmíněného parku prochází ulice Mikolaja Kopernika, kde je umístěn hotelový dům a za ním se prostírá celá kolonie v lehké křivce tvořené ulicemi Edwarda Dembowskiego a Tramwajowa, na tu navazuje ulice Wróblewskiego, která kolonii uzavírá, tento cíp tvoří pavlačový a nájemní dům. Lauterbach s Radingem tedy ohraničili rozvržení areálu kolektivními domy, mezi něž pak umístil domy řadové, dvojdomy a samostatné rodinné domy. Zahradní uspořádání kolektivního prostoru i soukromých zahrad bylo také součástí výstavy.²³⁴ V oblasti již tehdy stála obytná zástavba rodinných domů a vilek bez propracovanějšího urbanistického řešení, rozvržení kolonie do prostoru pěkně zapadlo. Rading s Lauterbachem zřejmě navrhovali rozložení až s hotovými návrhy jednotlivých architektů, museli se tak vypořádat s rozdílným přístupem architektů, zatímco například na Weissenhofu navrhoval Mies van der Rohe urbanistické řešení předtím, než se rozdaly jednotlivé pozemky autorům a tak si mohl dovolit i vzhledem k velikosti a tvaru pozemku sevřenější a umělečtější ztvárnění. Rading s Lauterbachem však od jeho návrhu nepostupovali natolik odlišně, také umístily nájemní domy na okraje. Podlouhlý areál je rozdělen ulicí na dvě části, v jedné se nachází rodinné domy a dvojdomy doplněné hotelovým domem, v druhé spíše budovy s menšími byty, tedy řadové domy a nájemní bloky. Zahrady a zelenou rekreační plochu navrhli zahradní architekti Fritz Hanisch, Erich Vergin, Paul Hatt a Kurt a Julius Schütze.²³⁵

²³¹ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 150 – Lubomír Šlapeta – Vladimír Šlapeta, 50 Jahre WUWA, in: Bauwelt, 1979, roč. 70, č. 35, s. 1426-1445.

²³² Urbanik 2010 (pozn.12) – Nesiba 1929 (pozn.105).

²³³ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 150.

²³⁴ Idem, s. 218.

²³⁵ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 155.

Na stavby byl použit především skeletový systém a to skeletů železobetonových, ocelových a dřevěných s velkoformátovými výplněmi, pouze u některých samostatných a řadových domů bylo použito tradičního způsobu zdění. Stavební metody se snažily ukázat především rychlé způsoby výstavby, zaměřily se také na systém panelových výplní,²³⁶ což se objevilo již na Weissenhofu.²³⁷ Kromě konkrétní zkoušky na domech kolonie měly stavební metody a materiály také samostatnou sekci halové výstavy. Stejně jako u ostatních kolonií byl i zde velice rychlý proces výstavby, konstrukce domů trvala pouze 3 měsíce. Domy byly během výstavy plně přístupné návštěvníkům a byly částečně nebo kompletně zařízeny (stejně jako na Weissenhofu, v Brně se podařilo zařídit pouze malý vzorek).

Ve Wroclawi se podařilo představit velké množství malých bytů v různých formách a především různé typy bytových domů byly velmi oceňovány. Architektonicky tíhli tvůrci spíše k organickému funkcionalismu, který doplnil kubickou architekturu odlehčujícími křivkami. Nicméně kvůli menší návštěvnosti neměla výstava takový dopad jako Weissenhof, ač rozsahem byla velmi podobná.

Po dokončení se stala WUWA uměleckou čtvrtí, domy a byty si pronajali především umělci, zaměstnanci Akademie umění, zpěváci, architekti a spisovatelé.²³⁸ Společnost výstavby sídliště je nechala po 2 roky k pronájmu, aby se vyzkoušela nová řešení a přesvědčila nájemníky k pozdější koupi,²³⁹ později domy byly rozprodány. Některé stavby se po dokončení potýkaly s podobnými problémy jako v ostatních koloniích – zatékání rovnými střechami, praskání omítek z důvodu špatně osazených oken apod. Část kolonie se dočkala úprav ještě před válkou, např. přístavby garáží (č.36) či zastavění přízemí/zvýšeného suterénu u č. 28 E.Langeho, kde bylo původně patro neseno na pilotách.²⁴⁰ Dále byly ve 30.letech provedeny úpravy na Radingově nájemním domě č. 7, dokonce prý byly provedeny změny v interiérovém rozvržení ještě před nastěhováním prvních obyvatel, ale nejsou známy detaily,²⁴¹ v roce 1931 a 1935 bylo přestavěno první patro pro potřeby školy a následně opět na byty, ale rozlehlejší než původně. Ne všechny řešení nájemních domů tak vyhovovala poptávce a musela být upravena.

²³⁶ Nesiba 1929 (pozn.105).

²³⁷ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 113.

²³⁸ <http://www.wuwa.eu/wuwa-dzisiaj/osiedle-wuwa/?lang=en>, vyhledáno 10. 4. 2018.

²³⁹ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 154.

²⁴⁰ <http://www.wuwa.eu/wuwa-dzisiaj/osiedle-wuwa/?lang=en>, vyhledáno 10. 4. 2018.

²⁴¹ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 314.

1.4.4 Neubühl Zürich 1931

S dvouletým odstupem od poslední výstavy, tedy roku 1931, otevřela brány výstavní kolonie švýcarského Werkbundu v Zurichu, čtvrti Neubühl. I švýcarská výstava má svá specifika, především jde o největší z výstav, bylo postaveno nejvíce domů, nicméně podobně jako tomu bylo v Praze, sídliště vznikalo po etapách, první a druhá fáze byla představena na výstavě, poslední etapa byla dokončena v následujícím roce. Výjimečné také je, že domy navrhoval kolektiv autorů, jednotlivé části měli na starosti vždy dva až tři architekti, a domy nebyly jedinečné, byly to opakující se typy.²⁴² Výstava tedy představila nové typy bydlení již ve formě, o které si ostatní výstavy mohli jen nechat zdát, jeden typ řadového domku byl postaven v celé řadě či několika řadách, byty v celých blocích, nechyběla společná vybavenost jako centrální vytápění, společenská místnost, prostory pro obchody, školka a garáže. Podařilo se tak zrealizovat fungující zástavbu, šlo tedy spíše o vzorovou čtvrť než o přehlídku jednotlivých domů, které by se mohly stavět sériově. Neubühl se tak více podobá sídlištím neorganizovaným Werkbundem, jako je Dammerstock v Karlsruhe či basilejská sídliště Schorenmaten a Eglisee.

Kolonie ve švýcarském Zurichu vznikla na základě iniciativy skupiny švýcarských architektů Paula Artarii, Maxe Ernsta Haefeliho, Carla Hubachera, Wenera Maxe Mosera, Emila Rotha, Hanse Schmidta, Rudolfa Steigera a sekretáře švýcarského Werkbundu²⁴³ Friedricha T. Gublera, dále se na ní podílel generální sekretář CIAM, historik a teoretik architektury Siegfried Giedion (především organizace a propagace). Vzorová kolonie byla podle jejich plánů stavěna v etapách v průběhu dvou let od 1930 do 1932,²⁴⁴ nicméně jako výstava byla otevřena již po dokončení přibližně dvou třetin kolonie roku 1931. Pro výstavbu architekti založili stavební družstvo s pozdější podporou města (formou výhodné hypotéky), družstvo vlastní kolonii dodnes. Akci tedy financovali především sami architekti, jejich přátelé a rodiny a to skrz celkem tři úvěry, jeden z nich byl od města, jak to tehdy bylo u stavebních družstev obvyklé – liší se tedy od Stuttgartu či Wroclawi a Vídně, kde byly prostředky na výstavbu veřejné, přestože i zde město akci finančně podpořilo, ač jinou formou. Přípravy na výstavbu započali již roku 1928²⁴⁵ a výstava byla zpřístupněna po dokončení přibližně dvou třetin kolonie, 19.-27. září 1931.²⁴⁶

²⁴² Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91) - *Das Werk*, 1931/9 (pozn.1) s.257 - Die Werkbund-Siedlung Neubühl, zvláštní číslo *Neue Zürcher Zeitung*, 19.9.1931 - Peter Meyer, Wohnausstellung Neubühl, in: *Das Werk*, 1931, č. 10, s.34.

²⁴³ Schweizerischer Werkbund založen 1913, spolu s Bund schweizer Architekten vydávali časopis *Das Werk*, velmi vlivný ve Švýcarsku. Mladá generace švýcarských architektů často získávala zkušenosti v zahraničí, především v Holandsku, ve 20. letech přitom skupina kolem Marta Stama a Hannese Meyera vydávala radikální plátek *ABC-Beiträge zur Architektur* (1924-28), skupinu architektů kolem Neubühlu spojovala postava zurišského profesora Karla Mosera (narozen 1860, od 1915 učil na ETH, otec Wenera Maxe Mosera).

²⁴⁴ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 149 – Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91).

Za zmínku stojí také fakt, že mladí švýcarští architekti navrhli zařízení několika bytů v Miesově obytném bloku na Weissenhofu, tuto možnost zprostředkoval švýcarský Werkbund, konkrétně F.T.Gubler.²⁴⁷ Postavení vlastní kolonie tak bylo pouze otázkou času. Ostatně ozvěna Weissenhofu se do Zurichu dostala ještě před Neubühlem, během výstavy uměleckoprůmyslového muzea Das Neue Heim II roku 1928²⁴⁸ byla otevřena veřejnosti skupina vzorových domů na Wasserwerkstrasse (tzv. Rotachhauser) od architekta Haefeliho.²⁴⁹ Počátek plánování výstavby Neubuehlu se datuje do dubna 1928, kdy Rudolf Steiger, tahoun celého projektu, začal jednat s úřady o možnosti postavit sídliště v zurišském Wollishofenu, kde Neubühl dnes stojí, a prověřil možnosti zástavby aktuálního územního plánu. Právě Steiger dostal nápad postavit v Zurichu velké moderní sídliště, ne jen malý vzorek domů jako byly Wasserwerkhäuser M.E.Haefeliho, a za tímto účelem chtěl sestavit – a také to udělal – pracovní skupinu přátel architektů, kteří budou na návrhu kolektivně pracovat. Výsledný komplex tak měl být zčásti anonymní, kolektivní dílo skupiny progresivních tvůrců, manifest moderny sám o sobě, ne sbírka výjimečných solitérů velkých jmen.

V následujících měsících se skupinka Steiger, Gubler z SWB (Schweizerischer Werkbund), Carl Hubacher, Max E. Haefeli, Moser dala dohromady a jednala o koupi pozemků, diskutovala podobu kolonie a způsob financování.²⁵⁰ Na podzim 1928 oficiálně vznikla tzv. Initiativgruppe a s plánem založit buď stavební družstvo, nebo akciovou společnost kvůli financování, zahájila odkup pozemků (s maximální cenou 10 franků za m²).²⁵¹ V prosinci 1928 se ke skupině oficiálně přidal basilejský radikál Hans Schmidt (návrhy už v listopadu),²⁵² který se v následujícím roce se svým kolegou Paulem Artariou (kancelář Artaria a Schmidt)

²⁴⁵ Planung und Durchführung des Neubühl-Projektes, in: Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 28-40 – Urbanik 2016 (pozn.11), s. 156.

²⁴⁶ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 45.

²⁴⁷ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 158.

²⁴⁸ Výstava Das Neue heim roku 1926, aktualizované opakování 1928, Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 20.

²⁴⁹ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 15-16 - Urbanik 2016 (pozn.11), s. 158 – Peter Meyer, Die „Musterhäuser“ an der Wasserwerkstrasse, Zürich, Ausstellung „Das Neue Heim“ 1928, in: *Schweizerische Bauzeitung*, 1928, roč. 91/92, č. 4.

²⁵⁰ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 28-40 - Urbanik 2016 (pozn.11), s. 159.

²⁵¹ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 21.

²⁵² Schmidt se příprav účastnil do října roku 1930, kdy už výstavba první etapy běžela, a poté odcestoval pracovat do Sovětského svazu jako mnoho jeho radikálně levicově smýšlejících kolegů. Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 43.

podílel také na sídlišti Schorenmatten v Basileji (1929, 1930 pak navázala výstava kolonie Eglisee),²⁵³ a poprvé je zmíněno i jméno teoretika Siegfrieda Giediona. Odhad rozpočtu činí na konci roku 1928 zhruba 3 800 000 švýcarských franků.²⁵⁴

Jakmile se architektům podařilo zajistit počáteční financování (finance vložili Steiger, Hubacher, Moser, Haefeli, značný obnos poskytl i Sigfried Giedion),²⁵⁵ které mělo být použito na nákup pozemků, rozjelo se plánování naplno. Návrhy na urbanistické řešení podávali především Steiger a Moser, jistou inspirací pro ně bylo i uspořádání výstavní kolonie Waltera Gropia Dammerstock v Karlsruhe (1928/29).²⁵⁶ Schmidt přichází s nápadem řadových domů s různými typy bytů, později Artaria a Schmidt rozpracovávají malé typy bytů a domků, Moser, Steiger a Hubacher velké řadové domy na straně k jezeru, Haefeli řeší bytové domy na opačné straně a Roth se Steigerem řeší navíc právní a správní záležitosti. Malé domy tedy propracovala sociálně zaměřená basilejská dvojice Artaria a Schmidt se silným sklonem k typizaci a sériové stavbě, zatímco zurišská, tedy domácí skupina architektů – Hubacher a Steiger, Moser a Roth, Haefeli, kteří běžně navrhovali spíše pro individualistickou klientelu, měli na starosti větší domy, Haefeli vícebytové domy. Kombinované budovy garáží, bytů a ateliérů řešili společně. Na jaře 1929 představila kancelář Artaria a Schmidt první stavební projekt.²⁵⁷ Fasády se tedy řešily jednotně, zatímco jednotlivé půdorysné typy připravovala vždy skupinka architektů. V dubnu 1929 bylo také definitivně vybráno pro organizaci stavební družstvo a je založeno i s desetičlenným předsednictvem. V roli jednatele figuruje W. Rosenbaum, který se také staral o zajištění financování, tedy domlouvání hypoték, dohodu s městem (které se původně chtěl vyhnout, ale nakonec to bylo nezbytné, právě město trvalo na rozdělení výstavby do tří etap),²⁵⁸ také sháněl příspěvky firem apod. Město tedy poskytlo družstvu druhou hypotéku a za třetí hypotéku ručilo.²⁵⁹ Zároveň právě jednání s městem přípravy protáhlo, stavební povolení získalo družstvo až v dubnu 1930,²⁶⁰ první verze projektu se přitom objevila v tisku, konkrétně ve Schweizerische Bauzeitung již roku 1929,²⁶¹ plány však samozřejmě prošly změnou, která byla vydána na letáku roku 1930. Změny těchto dvou projektů se však týkají především počtu jednotlivých typů domů – zatímco v prvním projektu

²⁵³ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 21.

²⁵⁴ Idem, s. 22.

²⁵⁵ Ibidem.

²⁵⁶ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 159.

²⁵⁷ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 28-40.

²⁵⁸ Idem.

²⁵⁹ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 28.

²⁶⁰ Idem, s. 34.

je více větších domů a bytů, v tom druhém je to naopak, je to dáno především potížemi s financováním a poptávkou. Konečná podoba byla otištěna v *Das Werk* roku 1931.²⁶²

V březnu 1930²⁶³ byla vybrána prováděcí stavební firma, architekti si rozdělili úlohy v rámci výstavby – Emil Roth měl na starosti přípravu plánů a výdajů a stavební práce, Max Ernst Haefeli připravoval prováděcí plány, družstvo založilo stavební kancelář Neubühlu. Zajímavým pramenem k fungování stavební kanceláře jsou vzpomínky architekta Hanse Fischliho, který zde pracoval jako kreslíř na počátku své kariéry.²⁶⁴ Stavět se tedy začalo v létě 1930, první etapa byla dokončena v dubnu 1931, druhá v říjnu 1931, s poslední etapou se čekalo na dokončení druhé a hotová byla v dubnu 1932.²⁶⁵ Ve třetí etapě přitom došlo oproti plánům ke změnám, místo dvou bytových domů typu LM byly postaveny dva pavlačové s menšími byty, typ PQ, proměnou prošly také budovy garáží a zcela vypuštěna byla plánovaná čajovna (Teehaus) na volném prostranství v cípu ulic In untern Neubühl a Nidelbadstrasse, který je spolu se společnou budovou jakýmsi vstupem do sídliště.

Cílem nebyla výstava s jedinečnými příklady výstavních domů, ale jednotné moderní sídliště s částečnou občanskou vybaveností, kde se typy domů účelně opakovali a tvořili tak ucelenou zástavbu jako alternativu k tzv. nájemním kasárnám, zadním dvorkům bez světla a dalším nevyhovujícím obytným prostorům tradičního města. Zároveň šlo od počátku o bydlení pro střední třídu a to jak pro jednotlivce, tak pro rodiny s dětmi, pro obyvatele všeho věku. Nešlo tedy o řešení sociálního bydlení pro chudé, ale o moderní bydlení pro střední třídu, kde bude v rámci sídliště vytvořena věkově smíšená komunita, lidé by se přitom podle své momentální životní situace mohli v rámci sídliště stěhovat,²⁶⁶ kolonii tedy provází už od počátku idea continuity. Sociální otázka z hlediska bytové krize se zde tedy úplně neřešila, shodně s ostatními koloniemi ovšem bylo východisko světlo-vzduch-otevření interiéru do exteriéru.

Pro sídliště byl vybrán pozemek na okraji města ve svahu nad jezerem s výhledem na centrum města v cípu jezera – domy jsou nicméně kvůli oslunění a poloze obráceny k jezeru ve směru od města. Parcela má klínový tvar, kterým se

²⁶¹ Peter Meyer, Von der Werkbund-Siedlung Neubühl in Zürich-Wollishofen, in: *Schweizerische Bauzeitung*, 1929, roč. 93, s. 317 – první prospekt kolonie, vydán 1929, archiv Gennossenschaft Neubühl.

²⁶² *Das Werk* 1931/9 (pozn.1) – druhý prospekt kolonie, vydán březen 1930, archiv Gennossenschaft Neubühl.

²⁶³ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 161.

²⁶⁴ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 38-40.

²⁶⁵ Idem.

²⁶⁶ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 48.

rozbíhají tři ulice – In untern Neubühl, Nidelbadstrasse a In obern Neubühl, spodní linii lemují ulice čtvrtá, Kalchbühlstrasse. Již původní názvy ulic odkazují k rozdělení na tzv. Dolní a horní Neubühl, tedy část mezi ulicemi Kalchbühlstrasse a In untern Neubühl/ dnešní Ostbühlstrasse, kde jsou umístěny největší rodinné domy ve výrazném svahu, kterému se zástavba stupňovitě přizpůsobuje, a horní část mezi ulicemi Nidelbadstrasse a In obern Neubühl/dnešní Westbühlstrasse, kde jsou menší řadové domy a domy bytové na návrší. Jednotlivé bloky jsou přitom situované napříč mezi ulicemi a přístupné pěšími chodníky, orientované na jihozápad, architekti se tak vzdali tradičního typu uliční zástavby a vytvářejí alternativní uličky mezi pozemky a domy, do kterých obracejí vstupní fasády s visutými schodišti zvýšených vchodů. Problematika orientace, aby všechny domy měly stejnou míru osvětlení a také výhled na jezero, byla u urbanistického plánu nejzásadnější. Autorem urbanistického řešení byl z větší části Werner Max Moser, podílel se na ní ale i Steiger a další.²⁶⁷ Postaveno bylo celkem 195 bytů, z toho domy bytové, mezi nimi i 3 pavlačové, na jednom kraji kolonie s několika odlišnými typy bytů (celkem 90 bytů), dále bloky řadových domů (105 domků) rozdělené podle počtu pokojů od malých třípokojových po šestipokojové, dále sdružené garáže, blok ateliérů a úložných prostor a komunitní budova s několika malými jedno- a dvoupokojovými byty,²⁶⁸ ale především s místním obchodem, zaměstnaneckým bytem, později kanceláří družstva, školkou a centrálou dálkového vytápění, plánovaná byla i čajovna, bohužel nerealizovaná. Výstavba rozdílných typů přitom byla realizována v rámci modulárního systému, domy tedy vycházejí ze stejného základu, což pomáhá jednotnosti sídliště. Navzdory odlišným osobnostem a tvůrčímu výrazu jednotlivých architektů se podařilo navrhnout homogenní architektonický koncept s jednoduchými a jasně čitelnými detaily, což je výjimka mezi ostatními koloniemi. Potenciální obyvatelé měli přitom největší zájem o menší, třípokojové byty v bytových domech a středně velké domy řadové, tedy čtyř- a pětipokojové, o domy tří- a šestipokojové zájem příliš nebyl. Především největší domy, které nabízely větší počet ložnic a oddělenou jídelnu, tedy komfort samostatně stojící vilky, byly pro tehdejšího příslušníka střední třídy příliš drahé.²⁶⁹

Ani Neubühl nebyl mezinárodní kolonií, podíleli se na něm výhradně švýcarští architekti – šlo rovněž o z větší části jejich vlastní stavební podnik i co se týče financování. Zatímco ve wroclawi byl jasně patrný příklon architektů k organické architektuře, jejím oblým křivkám, švýcarské architektky tvořili na jedné straně basilejští Artaria a Schmidt volající po standardizaci a masové produkci s ideovou základnou v časopise ABC, na straně druhé zurišští Moser a Haefeli tíhnoucí spíše k individuální tvorbě luxusních vil.²⁷⁰ Kolonie představuje syntézu těchto východisek, basilejští nepochybně prosadili standardizaci hloubky domů podle

²⁶⁷ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 149.

²⁶⁸ Prospekty 1929, 1930, k jednotlivým typům byly vydány samostatné listy s půdorysy a řezy, archiv Gennossenschaft Neubühl.

²⁶⁹ Roční nájemné šestipokojového domu bylo ve výši 2850 Franků a roční příjem příslušníka střední třídy činil přibližně 3600 Franků. Urbanik 2016 (pozn.11), s. 163.

typu, zurišší zas zjemnili a provzdušnili vzhled fasád, celkově jde o velice kompaktní kubické formy s velkou mírou prosklení.

Pro řadové domky je typické odlišení „zadní“ vstupní fasády, obrácené na panelovou cestu mezi ulicemi, a zahradní fasády velkoryse prosklené posuvnými okny směrem k slunci a vzduchu. Vstupní fasáda má přitom charakteristické visuté schodiště ke zvýšenému prosklenému vstupu do domu, podobné jako u Stamových domů ve Stuttgartu.

Domy byly představeny plně zařízené nábytkem, nicméně výstavní sídliště nebylo doprovázeno velkou výstavou o bydlení a stavebnictví jako tomu bylo v předchozích případech. Zurich tak odstartoval skupinku kolonií, vystavovaných samostatně bez závislosti na halové doprovodné expozici. Důvodem samozřejmě byl fakt, že akce byla sice zastřešena Werkbundem, ale architekti si sídliště víceméně stavěli sami pro sebe. Je to jistá obdoba brněnské kolonie, kde iniciátoři také pracovali pouze na výstavbě sídliště a k výstavě se vlastně jen přidružili. Švýcarští architekti z neubühlské skupiny přitom byli plně vytížení plánováním sídliště a nechtěli navrhovat také zařízení, o řešení se postaral Sigfried Giedion.²⁷¹ Zatímco podlahy byly z béžového linolea, tapety si budoucí nájemníci mohli vybrat ze vzorníků oslovených firem, nábytek byl nicméně výsledkem práce svým způsobem designérského spolku, firmy založené S. Giedionem, W.M. Moserem a obchodníkem Rudolfem Graberem s názvem „Zentralstelle für zeitgenössen Wohnbedarf“ (WOBAG)²⁷² roku 1931, která měla vyrábět nábytek, osvětlení a bytové textilie. Firma následně oslovila mezinárodní architektonickou a designérskou scénu a první modely navrženého nábytku byly představeny právě v domech Neubühlu – osloveni byli například Aalto, Breuer, Gropius, Le Corbusier a další. První řada nábytku pro výstavu byla přitom připravena a realizována velice rychle, WOBAG byl založen v červenci, byty pro expozici byly vybrány v srpnu 1931 a již v září byla zpřístupněna výstava vybavená malými kompaktními kusy nábytku ze dřeva a oceli z produkce WOBAG.²⁷³

Výstava byla oproti předchozím koloniím zpřístupněna velmi krátce, pouze týden, od 19. do 27. září 1931,²⁷⁴ proběhla pod patronátem švýcarského Werkbundu a bylo zpřístupněno několik bytů se zařízením určeným pro konkrétní příklady obyvatel – např. pro řemeslníka, pracující pár, ateliér grafika, mladou rodinu atd.²⁷⁵ Kromě architektů kolonie se na vzorových bytech podíleli i další

²⁷⁰ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 161.

²⁷¹ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 59.

²⁷² Funguje dodnes jako Wohnbedarf AG, <https://www.wohnbedarf.ch/de/ueber-uns/>, vyhledáno 29. 6. 2018.

²⁷³ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 40.

²⁷⁴ Idem.

²⁷⁵ Leták k výstavě od Maxe Billa, 1931, přetištěn v Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 43.

umělci – grafik Max Bill, starající se o propagační materiály výstavy, připravil zařízení 1 malého bytu a ateliéru grafika typu N, M.E.Haefeli zařídil šestipokojový dům typu A, Wilhelm Kienzle, starší kolega zurišských architektů a učitel na Kunstgewerbeschule v Zurichu, aktualizoval svou expozici pro výstavu Das Neue Heim z roku 1926 a představil zařízení jedenapůlpokojového bytu pro pracující pár v domě typu N. Na interiérech se podílely také sestry Flora Steiger a Lili Humm, za svobodna Crawfordovy, společně připravily tkalcovský ateliér s výstavou moderních tkanin, Flora Steiger pak sama vypracovala zařízení třípokojového bytu s „maximálním využitím“ taktéž v domě typu N. Carl Hubacher měl na starosti neutrálně zařízený čtyřpokojový dům typu B, Moser dvoupokojový byt pro člověka duševně pracujícího (vědeckého či akademického pracovníka, spisovatele či novináře), E.F. Burckhardt, který byl členem skupinky švýcarských architektů navrhujících již pro Miesův dům ve Stuttgartu, navrhl zařízení pětipokojového bytu typu M v bytovém domě za použití kombinace starého a nového nábytku. Rudolf Steiger nakonec zařídil třípokojový dům typu D nejlevnějším nábytkem.²⁷⁶ Zpřístupněné byty tak ukazovaly co nejširší možnost využití pro co nejrozdílnější obyvatele. Výstavu navštívilo asi 12000 návštěvníků, mezi nimi i organizované skupiny z různých svazů a klubů, aby si na moderní koncept bydlení udělalo názor co nejvíce lidí. Po dokončení třetí etapy byla celá kolonie zpřístupněna ještě jednou, od 18. do 26. února 1933,²⁷⁷ expozici vedl M.E.Haefeli, cílem bylo především propagovat sídliště mezi potenciálními nájemci a tak lépe získat nové obyvatele. Alfred Roth připravil zařízení šestipokojového domu, Haefeli třípokojového domu, Rudolf a Flora Steigerovi jeden byt v bytovém domě, částečně byl použit nový nábytek od WOBAG.²⁷⁸ První nájemníci bytů si mohli vybrat ze vzorníků tapet (firma Salebra či vzorník Bauhausu) a další interiérové doplňky.

Zahradní úpravu celého sídliště navrhl zahradní architekt Gustav Ammann, zahrada měla být místo odpočinku, ale i práce a pohybu, zdraví. Pozemky tak byly rozděleny na posezení u domu a obytnou i užitnou zahradu dále, zahrady byly řešeny stejně, jedna tvořila normu.²⁷⁹

Ač u jednotlivých plánů domů jsou často uvedeny dvojice architektů, šlo o kolektivní práci u celého sídliště, od urbanistického řešení až po nejmenší detaily uspořádání bytů. Kolektivní práce byla pro projekt zásadní – mělo jít o anonymní autorství, o architekturu a řešení sídliště, ne o konkrétní manifesty konkrétních architektů. I na plakátu k výstavě od grafika Maxe Billa tak nefigurovala žádná jména ani fotografie ale pouze abstrahovaný situační plán kolonie.

²⁷⁶ Idem.

²⁷⁷ Ibidem, s. 44.

²⁷⁸ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), od s. 43.

²⁷⁹ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 165.

Oficiální publikaci kolonie byla stat' architektů otištěná v periodiku Das Werk roku 1931,²⁸⁰ dále byly vydány karty s půdorysy a pohledy jednotlivých typů domů, plán kolonie a prospekt. Prospekty přitom byly vydávány průběžně, první již 1929, vyobrazoval čtyřpokojový řadový dům, spolu s reklamou a inzeráty – šlo o reklamní kampaň, která měla zajistit následné pronájmy jednotlivých domů. Publikum a potenciální obyvatelé měly zajistit také průběžně zveřejňované inzeráty, články a zmíněné prospekty, roku 1929 družstvo uspořádalo i přednášku o chystané kolonii.²⁸¹

Konstrukčně jsou všechny domy stejné, chybí zde tedy diverzita nejen architektonická, ale i přehlídka nových různorodých materiálů a technologií. Architekti nicméně zvolili kombinaci inovativní konstrukce s tradičními řemeslnými detaily. Nosné jsou pouze příčné zdi (Schottenbauweise), díky čemuž získává fasáda i půdorys jistou volnost uspořádání, jde tedy o něco mezi tradičním systémem nosných obvodových zdí a skeletovým systémem, fasády jsou přitom zhotoveny jako dvouvrstvé s pětcentimetrovou izolací a centimetrovou vzduchovou vrstvou (Zweischalenkonstruktion).²⁸² Zajímavé je také řešení oken – zatímco okna ložnice, kuchyně a vedlejších prostor byla dvojitě zasklená, velké prosklení obývacího pokoje otočené k jihozápadu a tedy největšímu oslunění, bylo jednoduché.²⁸³ Barevností se Neubühl také liší od ostatních kolonií, byly vybírány neutrální tóny, ne expresivní barevnost jako u některých staveb ve Stuttgartu či Vídni nebo na sídlištích v Berlíně či Frankfurtu. Zároveň i Haefeliho Wasserwerkhaeuser byly barevné, nejde tedy o nějakou čistě švýcarskou střídmost.

Kromě pochvalných kritik kolonie samozřejmě sklídila i negativní kritiku, především kvůli drahému nábytku a chladnému charakteru, který spíše odpovídal výstavním objektům než bydlení, šlo prý o stavebnictví, ne architekturu (Bauwissenschaft x Baukunst).²⁸⁴ Kritici také nelibě nesli velké prosklení obytných prostor s železnými rámy oken, nebylo jisté, jak taková míra prosklení s „importovanými“ železnými rámy (nikoli dřevěné) zvládne švýcarské klima, a pouze jedinou nabídnutou stavební metodu.

Domy tvoří dlouhé řady napříč mezi jednotlivými ulicemi, pro vyrovnání s terénem přitom na straně k jezeru výškou kaskádovitě ustupují, pro soukromí uprostřed kolonie lehce uskakují v řadě. Pouze budovy s garážemi a ateliéry jsou situovány podél ulice. Zahrady navrhl již zmíněný renomovaný zurišský zahradní architekt Gustav Ammann, všechny vycházejí ze stejného principu – u domu je malá dlážděná terasa odcloněná skleněnými zástěnami od okolních domů, kolem

²⁸⁰ Das Werk 1931/9 (pozn.1).

²⁸¹ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 43.

²⁸² Urbanik 2016 (pozn.11), s. 151.

²⁸³ Idem, s. 162.

²⁸⁴ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 47-49.

plotů běží řada keřů, před terasou je trávník, v zadní části zahrady je pak vyšší strom a užitné či květinové záhony. Od posezení domu vede kolem keřů do zadní části dlážděná zahradní cestička. Zároveň bylo upraveno i prostranství mimo soukromé zahrady, Ammann se snažil odclonit zahrady od cest vyššími stromy či keři.

Zajímavostí jistě jsou sklepy propojené v řadě domů společnou chodbou a přístupné z každého domu ale i centrálně z kraje řady, přitom je povětšinou společná prádelna pro celou řadu a oddělené úložné prostory.

Zurich Neubühl odpovídá více typu výstavních sídlišť neorganizovaných Werkbundem, kde jednotlivé domy méně odpovídají výstavním exponátům a více reálnému bydlení. Neubühl tedy nepřinesl ani nijak velkou architektonickou diverzitu, ani závratně nové typy bytových domů, ale moderními prostředky vytvořil fungující sídliště pro střední třídu, v čemž je jeho největší přínos.

V Zurichu je osud sídliště po skončení výstavy a dokončení všech etap stavby odlišný od ostatních měst. Díky své sériové výstavbě a tedy architektonické jednotě, nepřilísné extravaganci domů a dostatečné inzerci pronájmů se kolonie rychle obsadila nájemníky. Během krize mnoho obyvatel, především intelektuálů muselo své byty v kolonii opustit, byly pro ně příliš drahé, také se z ekonomických důvodů střídalo obsazení obchodů v centrální budově na začátku kolonie, nicméně stěhování obyvatel probíhalo, podle plánů autorů i v rámci sídliště. Ve 30. letech bylo obsazeno přibližně 65% bytů, ve 40. letech již mezi 80 a 90%, od 50. let je kolonie plně obsazená, odcházející nájemníky nahrazují noví, nejčastěji se však lidé stěhují přímo v rámci sídliště podle svých aktuálních životních potřeb. Podařilo se tak vytvořit velice živý kolektiv, vznikly tradice pořádání různých akcí, oslav, kterým sloužila centrální budova s terasou a služebním bytem družstva a okolní zahrada.

1.4.5 Werkbundsiedlung Vídeň 1932

Výstavní kolonie na okraji Vídně, ve čtvrti Lainz/Hietzing (13. okrsek Vídně), byla veřejnosti otevřena roku 1932.²⁸⁵ Narozdíl od předchozích sídlišť (s výjimkou Brna) již úplně rezignovala na kolektivní bydlení a jejím cílem bylo představit co nejširší paletu typů jednorodinných domů – ať už samostatně stojících, dvoj- či trojdomů nebo domků řadových – pro střední třídu. Výstava měla rakouskému, konkrétně vídeňskému publiku ukázat moderní bydlení v rodinných domech, které by mohly tvořit prototyp pro další výstavbu, kromě kolektivního bydlení autoři ustoupili i od nových stavebních metod a technologií. 70 domů sjednocují ploché střechy a tradiční zděná stavba. Ke vzoru Weissenhofu se přibližuje mezinárodním kolektivem architektů, ač je většina autorů vídeňských, najdou se zde i Němci, Francouzi či Američané. Kolonie byla

²⁸⁵ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40) - Adolf Cink, Výstava bydlení ve Vídni, in: *Stavitel*, 1932-33, roč. XII (XVII), s. 63-79 - Frank 1932 (pozn.1) - Emanuel Hruška, Mezinárodní výstava Werkbundu ve Vídni, in: *Stavba*, 1931-1932, roč.X, s. 179-180 - Wilhelm Lotz, Die Wiener Werkbundsiedlung, in: *Die Form*, 1932, roč.7, s. 201-217.

postavena nákladem společnosti pro výstavbu sídlišť, tzv. GESIBA (Gemeinwirtschaftliche Siedlungs- und Baustoffanstalt).

Výstavní sídliště inspirované stuttgartským Weissenhofem mělo být původně součástí programu vídeňské sociální bytové výstavby, dnes známé jako Rudá Vídeň.²⁸⁶ Kromě nájemního bytového bydlení, velkých obytných bloků byly plánovány také zahradní čtvrti s malými rodinnými domy v rámci Hnutí pro výstavbu sídlišť (Wiener Siedlerbewegung).²⁸⁷ V rámci této rozsáhlé výstavby a jejího plánování byly zakládány úřady a společnosti, jako magistrátní oddělení pro výstavbu sídlišť (Siedlungsamt der Stadt Wien, 1920, založen pod vedením Hanse Kampffmeyera, hlavního představitele hnutí zahradních měst ve Vídni),²⁸⁸ kde působil např. i Adolf Loos (od 1921 jako hlavní architekt). Roku 1923 přitom byla státem, městem a spolkem pro sídliště (Verband für Siedlungs- und Kleingartenwesen) založena stavební společnost pro výstavbu sídlišť GESIBA s generálním ředitelem Hermannem Neubacherem, předsedou vídeňského Werkbundu, právě Gesiba později realizovala – místo městského stavebního odboru - i kolonii Werkbundu.²⁸⁹

Plánování vídeňské kolonie začalo roku 1929 a mělo jít o alternativu k velkým obytným blokům v podobě přízemních, ale i patrových domů ve čtvrti Favoriten, zpřístupněných v rámci výstavby v roce 1930. Právě velké nájemní bloky s centrálním dvorem a standardizovanými malými byty byly těžištěm obytné výstavby ve Vídni od roku 1919, zároveň po roce 1923 dochází k finančním obtížím a tedy redukci sídlišť ve výstavbě právě ve prospěch dalších nájemních bloků.²⁹⁰ Bytová krize tak byla řešena mnohapatrovými moderními nájemními kasárnami, s čímž část vídeňské architektonické scény nesouhlasila. Kromě vypjaté situace v obytné výstavbě procházel krizí také rakouský Werkbund (ÖWB),²⁹¹ který se roku 1921 rozštěpil a ve Vídni nehrál prakticky žádnou roli až do roku 1925, kdy ho oživil právě Josef Frank, který se po odchodu Adolfa Loose do Paříže roku 1924 stal hlavní osobností vídeňské architektury.²⁹² Frank tedy založil tzv. Wiener Werkbund, který se po Frankově účasti na stuttgartské výstavě

²⁸⁶ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 36-39.

²⁸⁷ Idem, s. 36-37 – Anna Stuhlpfarrer, Die Wiener Siedlerbewegung, in: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/hintergruende/siedlerbewegung>, vyhledáno 23. 3. 2018.

²⁸⁸ Ibidem.

²⁸⁹ Ibidem, s. 42-52 – Urbanik 2016 (pozn.11), s. 181-84, po 196.

²⁹⁰ Anna Stuhlpfarrer, Das Wohnbauprogramm des Roten Wien, in: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/hintergruende/wohnpolitik-in-wien>, vyhledáno 22. 3. 2018.

²⁹¹ Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 102-113.

²⁹² Christopher Long, Josef Frank. Life and Work, Chicago 2002.

1927 a založení CIAM opět sjednotil se skomírajícím rakouským Werkbundem a to na podzim roku 1928,²⁹³ vůdčí úlohu v nově sjednoceném svazu přitom hráli Vídeňané – Hermann Neubacher se stal prezidentem, Josef Frank a Josef Hoffmann místopředsedy, László Gábor vedoucím kanceláře atd.²⁹⁴ Roku 1929 se Frank účastnil výstavy Wohnung und Siedlung in Stadt und Land v Linzi, následovala výstava ve Wroclawi a právě po tomto výstavním maratonu modelových a vzorových domů bylo rozhodnuto o uspořádání podobné akce i ve Vídni a to spolu s výročním sjezdem německého Werkbundu, který měla Vídeň hostit roku 1930.²⁹⁵ Mezi rakouským a německým Werkbundem tak fungovaly cílé pracovní vztahy.

Pro vídeňskou kolonii, která měla vzniknout v rámci bytové výstavby města Vídně (tedy obecní výstavby), byl vybrán pozemek v dělnické čtvrti Favoriten v blízkosti sídliště Am Wasserturm postaveného roku 1926.²⁹⁶ Obdélný pozemek o rozměru 160 na 130 metrů Frank modulárně rozdělil, na západní konec umístil 4 parcely podél ulice pro 3-4 patrové bytové domy s malými zahrádkami pro obyvatele, do severní části situoval větší veřejný prostor lemovaný řadami parcel pro řadové domy, k východní straně pak opět podélné řady domků. Struktura areálu měla přísně geometrický charakter s posuny os a změnou rytmů, což je typické pro Frankova urbanistická řešení. Spolu s Oskarem Strnadem vytvořil Frank i typologii domů, které si rozebralo celkem 28 architektů. Návrh tedy obsahoval řešení bytové i řadové, bydlení v zeleni jako alternativu k sociálním blokům běžně stavěným ve 20. letech ve Vídni. Roku 1930 však přišla změna. Kvůli problematické kanalizaci muselo být sídliště na přání stavebního úřadu přepracováno a posunuto více na sever,²⁹⁷ což později vedlo k výběru jiného místa, do toho však ještě zasáhla změna investora akce. Protože obec nejevila žádný zájem celkou akci zaštitit, Neubacher, jakožto prezident ÖWB (Österreichischer Werkbund) a zároveň ředitel GESIBA, převedl projekt právě pod Společnost pro výstavbu sídlišť.²⁹⁸ Ještě před změnou pozemku tak pro potřeby GESIBA vznikl nový plán zástavby, kde byl zredukován počet bytů z původních 136 na 77 a zároveň šlo pouze o rodinné domky s o něco většími zahradami, už ve variantě tohoto plánu mění Frank veřejné prostranství z obdélníku na organický tvar kapky. Z organizačních a finančních důvodů si totiž GESIBA mohla dovolit podle statutu akce Podpory domácí výstavby, tzv. Heimbauhilfsaktion, pouze jednorodinné domky (v rámci tohoto fondu byla

²⁹³ Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 102-113.

²⁹⁴ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s.36-63 - Urbanik 2016 (pozn.11), s. 198-99.

²⁹⁵ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 40-42.

²⁹⁶ Idem.

²⁹⁷ První fáze plánování, 2 plány 1929/30, in: Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 41.

²⁹⁸ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 43-45.

postavena i již zmíněná čtvrť domků Am Wasserturm roku 1926).²⁹⁹ Kvůli problematickým rozvodům kanalizace a také kvůli jinému cílovému publiku, než žilo v dělnickém Favoriten, bylo nakonec rozhodnuto přesunout kolonii na jiný pozemek. Vybrán byl klidnější Lainz/Hietzing a celá příprava se tím protáhla o dva roky.³⁰⁰ Spolupráce rakouského Werkbundu a společnosti pro výstavbu sídlišť tak odpovídá modelu prověřenému již u kolonie ve Wroclawi. Již hotové plány bylo potřeba zcela přepracovat a zaměřit i na jiné koncové publikum, tentokrát střední třídu schopnou si vlastní domek na výstavě zakoupit. Nicméně nový koncept rodinných domků v zeleni odpovídá ve Vídni velmi rozšířenému hnutí výstavby zahradních měst, silně zakořeněné tradici výstavby rodinných domů a individuality v architektuře. Nová parcela se nachází v kopcích na západním okraji města, v chráněné přírodní oblasti Girzenberg –Roter Berg a tak je dnes zastavěno okolí pouze obytnými domy, které zde postupně vyrůstaly. Kolonie je tedy v lehkém svahu, nicméně bez výhledu na město, parcela přitom vyplňuje cíp mezi dnešními ulicemi Veitingergasse a Jagdchlossgasse, rozčlenění pozemku pak pomáhají klikaté uličky Woinovichgasse, Jagicgasse a Engelbrechweg. Z původní čtvrti typových domků se vyvinula dnešní organická struktura mozaikově sekládaných pozemků. Josef Frank, autor urbanistického plánu,³⁰¹ přitom musel na novém pozemku seskládat již navržené domy, snažil se tedy vyšší umístit na okraj (Lurcat), aby rámovaly areál, zatímco centrum tvořily otevřené Rietveldovy a Loosovy domky. Právě toto organické uspořádání bylo později kritizováno jako „vesnické“, nicméně vychází z vilového a přírodního okolí, z tvaru pozemku a nejhodnějšího oslunění všech navržených domů.

Architekt Josef Frank, hlavní iniciátor a umělecký vedoucí celé akce, který se účastnil už výstavby na Weissenhofu, byl také spoluzakladatelem vídeňského Werkbundu,³⁰² a jedna z nejdůležitějších postav tzv. druhé vídeňské moderny. Na kolonii s ním spolupracoval i sekretář rakouského Werkbundu, malíř László Gábor,³⁰³ který stojí za barevným konceptem sídliště. Kolonie byla postavena v letech 1930-32 ve spolupráci s městem,³⁰⁴ stavbu financovala a prováděla městská stavební společnost GESIBA pod vedením Hermanna Neubachera, prezidenta rakouského Werkbundu, zároveň jde o druhou mezinárodní kolonii, kromě architektů z Vídně se účastnilo o několik autorů z Německa, Francie, Holandska či USA. Celkem se na kolonii podílelo 33 architektů (pokud nepočítáme autory

²⁹⁹ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 46.

³⁰⁰ Idem – Urbanik 2016 (pozn.11), s. 198-99.

³⁰¹ Frank 1932 (pozn.1).

³⁰² Österreichischer Werkbund založen 1912, po válce se ÖWB angažuje v sociální výstavbě Vídně, 1920 pak po rozporech vzniká Werkbund Wien, kde silně působí Josef Frank. Burckhardt 1978 (pozn.66), s. 102-113 – Pirhofer 1985 (pozn.66).

³⁰³ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 49 – Frank 1932 (pozn.1).

³⁰⁴ Idem 2013, s. 36-63.

vnitřního zařízení) – Richard Bauer, Karl Augustinus Bieber, Anton Brenner, Otto Breuer, Josef Franz Dex, Max Fellerer, Josef Frank – iniciátor a umělecký vedoucí akce, Hugo Gorge, Jacques Groag, Arthur Grünberger, Gabriel Guévrekian, Oswald Haerdtl, Hugo Häring, Josef Hoffmann, Clemens Holzmeister, Julius Jirasek, Heinrich Kulka, Ernst Lichtblau, Adolf Loos, Walter Loos, André Lurcat, Richard Neutra, Otto Niedermoser, Ernst Plischke, Gerrit Thomas Rietveld, Margarete Schütte-Lihotsky, Walter Sobotka, Oskar Strnad, Hans Adolf Vetter, Helmut Wagner-Freynsheim, Eugen Wachberger, Josef Wenzel, Oskar Wlach.³⁰⁵ Plejáda architektů tedy obsáhla od zkušených matadorů jako Loos a Hoffmann, přes jejich mladší kolegy Franka, Häringa či Guevrekiana až po mladé tvůrce Plischkeho, Wenzela atd. Urbanistický koncept vypracoval Josef Frank, jak už bylo zmíněno.

Vídeňská kolonie představila malé rodinné domy různých typů a řešení, hlavním cílem bylo přitom poradit si s malým prostorem, heslem pro architektky tedy byla „hospodárnost na nejmenším prostoru“.³⁰⁶ Autoři si museli poradit s vytvoření funkčního ekonomického bydlení na velmi malém prostoru, zároveň měly domy tvořit prototypy pro další výstavbu sídlišť. Přesto na výstavě šlo především o individuální představu o využití prostoru, řešení půdorysu a bydlení obecně. Frank jako zadání použil rozčlenění domů podle počtu místností, od 3 do 5, jednotně ztvárněné fasády, jednotné oplocení, ploché střechy. Všechny domy byly vybaveny vnitřním zařízením, navrženým zčásti samotnými autory domů a zčásti dalšími interiérovými architekty a reformátory bydlení, např. Ilsou Bernheimer, Leonii Pilewsky či Rosou Weiser a dalšími.³⁰⁷ Frank, jakožto umělecký autor akce, se přitom snažil vídeňskou kolonii poněkud vymezit proti Weissenhofu a německým snahám o technické experimenty, typizaci, racionalizaci a normování bydlení.³⁰⁸ Představil sice moderní, reformované bydlení, ale vyhnul se honbě za jednotnými prvky, levnými a rychlými stavebními metodami a novými materiály, domy byly postaveny tradičním způsobem jako zděné s betonovými či dřevěnými překlady, plochými střechami s litým asfaltem či betonovými dlaždicemi. Šlo mu tedy především o praktickou architekturu, půdorysné uspořádání, které ovšem každý může přizpůsobit svému životu v rámci soudobé moderní obytné kultury, tedy o individuální rozměr bydlení. Na domech se tedy objevil velký počet různých typů oken, od dvojoken či posuvných oken až po okna sdružená a rozmanitě dělená ze dřeva i kovu. Důležitou roli také hrál

³⁰⁵ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40) – Frank 1932 (pozn.1) - Urbanik 2016 (pozn.11), s. 181-84 – Cink 1932/33 (pozn.285).

³⁰⁶ Wirtschaftlichkeit auf engstem Raum, in: [https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Werbkundsiedlung_Wien](https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Werkbundsiedlung_Wien), vyhledáno 10. 3. 2018 – Frank 1932 (pozn.1).

³⁰⁷ Eva-Maria Orosz, Typenmöbel mit persönlichen Note. Mustereinrichtungen in der Werkbundsiedlung, in: Nierhaus-Orosz 2013 (pozn.40), s. 64-71.

³⁰⁸ „Die moderne deutsche Architektur mag sachlich sein, praktisch, prinzipiell richtig, oft sogar reizvoll, aber sie bleibt leblos.“, in: Josef Frank, Architektur als symbol, Wien 1931.

barevný koncept Lázsló Gábora, domy měly tónované fasády v pastelových barvách, např. žluté, modré, lahově zelené či růžové.³⁰⁹

Nedaleko centrálního prostranství byla pro výstavu zhotovena dočasná venkovní kavárna od architektů Fritze Judtmanna a Egona Risse.³¹⁰ Šlo o centrální prostor ze tří stran prosklený s venkovní galerií pro posezení. Prosklený kubus byl na jediné zděné stěně doplněn figurální freskou s kavárenskou tematikou od Ferdinanda Kitta. Ostatně celá kolonie byla doplněna soudobými uměleckými díly (sochy, keramika, obrazy).³¹¹ Mezi nejzajímavější v kolonii patří několik přízemních domků typu bulgalovu od Hugo Häringa (č.1-5), Antona Brennera (č.15,16) či v USA působícího Richarda Neutra (č.47); puristické řadové domy Francouzů André Lurcata (č.25-28) a Gabriela Guevrekiana (č.67,68) a plastické řadové domy s balkony někdejšího člena hnutí De Stijl, holanďana Gerrita Rietvelde (č.53-56). Vídeňané představili mnoho variací menších domů, např. Loosovy dvojdomy s převýšeným obytným prostorem s galerií (č.49-52) či Frankův samostatně stojící dům se zahradní pergolou (č.12) a Hoffmannovy řadové domy rytmizované převýšeným proskleným schodišťovým traktem (č.8-11).

Výstava byla otevřena v létě 1932, od 4. června do 7. srpna, jako Internationale Ausstellung/Werkbundsiedlung,³¹² navštívilo ji asi 100 000 návštěvníků a mezinárodní odezva byla velmi pozitivní. Součástí propagace³¹³ byly i příspěvky architektů v rádiu a komentované prohlídky kolonie. Ke kolonii byl vydán i katalog Die Internationale Werkbundsiedlung Wien 1932, který editoval Josef Frank.³¹⁴ Jak nicméně hodnotí dnešní historici, kvůli politické a ekonomické situaci tehdejšího Rakouska – sociální výstavba, lidé si nemohli samostatně domy dovolit, hospodářská krize, zanedlouho se dostali k moci národní socialisté - kolonie neměla a ani nemohla mít podstatný vliv na další vývoj obytné architektury ve Vídni.³¹⁵

³⁰⁹ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 181-89.

³¹⁰ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40).

³¹¹ Idem, s. 240.

³¹² Ibidem.

³¹³ Např. krátké články v Radio Wien, Der Junge Architekt und die Werkbundsiedlung, in: *Radio Wien*, 1932, roč. 8, č. 41, s. 20 – Moderne Möbel und Geräte auf der Werkbundsiedlung, in: idem, 1932, roč. 8, č. 40, s. 15 – Werkbundsiedlung. Internationale Ausstellung, Wien 1932, in: ibidem, 1932, roč. 8, č. 35, s. 14.

³¹⁴ Nierhaus-Orosz 2013 (pozn.40), s. 107.

³¹⁵ Anna Stuhlpfarrer, Vörberaitung, Planung und Bau, in: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/die-ausstellung-1932/planung-und-bau>, vyhledáno 12. 3. 2018.

Obdobně jako u ostatních kolonií byl i ve Vídni problém s obsazením domů po ukončení výstavy. Původně se měly domy prodat, bohužel se to podařilo pouze u 14 domů, zbylé byly od druhé poloviny 30. let pronajímány a některé domy tak stály léta prázdné. Roku 1938 přešla kolonie od GESIBA do přímého vlastnictví města (prodána za 400 000 RM)³¹⁶ a to především díky Neubacherovi, který byl národní socialista a roku 1938 byl zvolen do čela města.³¹⁷

Roku 1936 došlo k pojmenování tří dosud bezejmenných ulic v rámci kolonie a následně bylo přistoupeno také k prvním opravám, domy získaly mimo jiné částečně nové barvy fasády, zástěny u vchodů proti větru, stavěny byly také garáže. Na konci 30. let odchází obyvatelé židovského původu, domy jsou znovu pronajímány i během války. Asi třetina architektů kolonie musela roku 1939 opustit Vídeň. Počáteční osudy po skončení výstavy jsou tedy velmi podobné ostatním sídlištím – problémy s hledáním obyvatel, první opravy i úpravy staveb a změny nájemníků kvůli politickému režimu.

1.4.6 Osada Baba Praha 1932

Poslední kolonie z výstavních sídlišť Werkbundu byla otevřena veřejnosti v září 1932, pouhý měsíc po ukončení výstavy vídeňské. Pražská výstava, zvaná podle lokality v Dejvicích Osada Baba, má hned několik specifík oproti předchozím podnikům, které z ní činí jakýsi epilog stavby výstavních sídlišť – liší se především formou financování, od které se pak odvíjí všechno ostatní. Jednotlivé domy financovali soukromí stavebníci, což rozhodlo o výsledné podobě sídliště jako čtvrti samostatných rodinných domů, v mnoha případech přímo vil. I přes původní záměr se tak nepodařilo postavit ani řadové domy, ani dvojdomy, Baba tedy představuje soubor domů v moderní estetice, s důrazem na správné oslunění a orientaci, modernizaci a racionalizaci půdorysu, částečné použití nových materiálů a technologií a rovněž částečnou typizaci oken či dveří, to vše pro vyšší střední třídu.

Plánování pražské výstavy moderního bydlení začalo hned po skončení brněnské výstavy Nový dům, o uspořádání rozhodlo předsednictvo Svazu.³¹⁸ Svaz se tedy nechal inspirovat výstavou ve Stuttgartu, ale pravou pobídkou byla až „konkurence“ v Brně. Také spíše po vzoru Brna než ostatních výstav bylo rozhodnuto o výstavě souboru rodinných domů jako o ideálním způsobu prezentace moderní architektury a interiérů – v plánu byly řadové domy, dvoj- a trojdomy a samostatné domy, ideálně prototypy pro sériovou výstavbu. Na

³¹⁶ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 203 - Adolf Krischanitz – Otto Kapfinger, Die Wiener Werkbundsiedlung. Dokumentation einer Erneuerung, Düsseldorf 1989, s. 46-48.

³¹⁷ *idem*.

³¹⁸ Šenberger - Šlapeta - Urlich 2000 (pozn. 87), s. 9. - Pavel Janák, Osada na Babě. Čtyři léta práce Svazu československého díla, in: Janák 1932 (pozn.1), s. 5. - Rostislav Švácha, Osada Baba, in: Umění, 1980, roč. XXVIII, s. 368-377.

kolektivní a nájemní bydlení tak bylo nakonec rezignováno, ač původně měly být v horní ulici kolonie (Matějská) postaveny nájemní domy. Pro nezájem od nich bylo upuštěno, nicméně některá z půdorysných uspořádání se dala použít i v bytovém domě.

Díky známostem ve Státní regulační komisi našel Svaz brzy vhodné pozemky³¹⁹ a to na severozápadu Prahy, na dejvickém vrchu Baba s prvotřídním výhledem na Pražský hrad a nejčistším vzduchem ve městě. Umístěním a terémem připomíná Baba stuttgartský Weissenhof – mírný svah otočený k městu a tedy potřeba uspořádat domy terasovitě nad sebe v několika liniích. Území již mělo regulaci počítající s jednopatrovou zástavbou, úprav regulačního plánu se ujal Pavel Janák, předseda SČSD a hlavní iniciátor pražské výstavy.³²⁰ Stávající plán rozparceloval na menší podélné pozemky, které rozmístil šachovnicovitě, aby měl všechny domy správné oslunění i výhled. I na Babě tedy byla zásadní správná orientace a umístění domu jako základní východisko pro moderní zdravé bydlení. Janákova nová regulace však narazila na nepochopení ve Státní regulační komisi, která přípravy protáhla o několik let, i přes dlouhé vyjednávání o vedení komunikací a rozdělení bloků byl regulační plán, předložený Svazem roku 1929 schválen až vyšší instancí, ministrem veřejných prací, roku 1931.³²¹ I přes tyto průtahy běžely přípravy dál, Janák připravil detailní rozpracování plánu a rozdělení pozemků mezi architekty a stavebníky. Zde nastává moment poměrně výjimečný mezi výstavními koloniemi, tedy množství nerealizovaných projektů různých architektů na několika místech (své projekty nerealizovali např. Josef Štěpánek či Jaromír Krejcar).³²² Nerealizované projekty jsou samozřejmě k nalezení u všech kolonií, ale na Babě je jasně vidět rozhodující role stavebníka – s tím jak stavebníci přicházeli a odstupovali od projektu, případně si vybrali jiného architekta či jiný pozemek, mění se i plány a účast architektů. Svaz zde tedy nevycizeloval seznam architektů, vybral autory, kteří byli členy SČSD a nabídl jejich služby zájemcům, ale ti si mezi nimi mohli svobodně vybrat, či oslovit někoho mimo seznam, kdo se pak pouze formálně stal členem SČSD, aby se udržela jednota akce. Ke změnám tedy dochází ne zcela v režii Svazu, ač je Svaz musel schválit.

Důvodem pro tak zásadní funkci stavebníka bylo již zmíněné financování. Po zkušenostech hospodářského neúspěchu brněnské výstavy a probíhající finanční krize, která zcela vyloučila finanční výpomoc města, musel Svaz najít cestu, jak

³¹⁹ V majetku města, stavebníci je roku 1931 za výhodných podmínek vyjednaných svazem odkoupili. In: Eliška Varyšová, *Osada Baba – historie a současnost*, bakalářská práce, ÚDU FF UK, Praha 2013, s. 16-17.

³²⁰ Jan E. Svoboda - Jindřich Noll - Ester Havlová, *Praha 1919-1940. Kapitoly z meziválečné architektury*, Praha 2000, s. 67 - Švácha 1980 (pozn.318), s. 370 – Stephan Templ, *Baba. Osada Svazu čs.* Díla Praha, Praha 2000, s. 21.

³²¹ Šenberger - Šlapeta - Urlich (pozn.87), s. 217 - Norbert Kiesling, Pavel Janák, Praha 2011, s. 101. - Švácha 1980 (pozn.318), s. 370.

³²² Množství nerealizovaných plánů se nachází v AAT NTM.

plánovanou kolonii postavit sám. Protože zcela přirozeně Svaz sám neměl finance na tak rozsáhlý stavební podnik, rozhodl se přistoupit k formě volného sdružení stavebníků. Zde existuje jistá paralela s kolonií Neubühl v Zurichu, kde se nakonec skupina architektů rozhodla pro stavební družstvo a z velké části se na financování podíleli sami (až posléze získali výpomoc města formou hypotéky). Během plánování Osady Baba se tedy rozjela čilá inzerce za účelem najít stejně smýšlející stavebníky, kteří si za určitých daňových úlev zaplatí stavbu domu v rámci výstavy sami. Jednotnou ideovou základnu zajistila příslušnost všech stavebníků i architektů mezi členy SČSD, mnozí ze zúčastněných se přitom členy stali právě jen kvůli této akci. Záštitu nad výstavou převzal ideově spřízněný primátor Prahy JUDr. Karel Baxa.³²³ Kvůli již zmíněné finanční krizi, která zasáhla naplno v průběhu příprav, se Svaz snažil získat podporu státu alespoň ve formě daňových úlev apod.³²⁴ Zároveň právě probíhající krize byla také důvodem preference domácích architektů a domácích firem při realizaci – jedinou výjimkou je korespondenční projekt Marta Stama, opět z iniciativy stavebníka.

Protože počátečním cílem bylo postavit sídliště složené ze sériově stavěných domů pro jednu rodinu, dvojdomů, řadových domů, případně nájemních domů v horní linii kolonie,³²⁵ byla na podzim roku 1929 vypsána soutěž na řadové typizované domy a nejmenší individuální dům.³²⁶ Právě nerealizace vítězných projektů (první cenu obdržela trojice Richard Podzemný/Antonín Tenzer/Jiří Marek, typizované řadové domy navrhovali např. Karel Honzík a Josef Havlíček)³²⁷ této soutěže byla později velice kritizována levicově smýšlejícími architekty z okruhu Karla Teigeho, ale opět to bylo způsobeno jednoduše nezájmem potenciálních stavebníků. Přes podobné estetické cítění a moderní životní styl nebyli budoucí majitelé a obyvatelé z vyšších společenských vrstev ochotni obětovat své soukromí a nezávislost a raději tedy volili nákladnější a prostornější samostatné domy. Jednotný vzhled kolonie přitom udržela především Svazem sestavená stavební komise, složená ze zástupců stavebníků a projektantů, která schvalovala všechny předložené projekty. Staveníci tedy měli ponechanou volnou ruku při výběru architekta i zadávání své představy o bydlení, ale zcelující idea moderní estetiky, materiálů a racionalizace půdorysu byla předem řečena a následně hlídána stavební komisí. Koncept úpravy zahrad, oplocení a veřejného osvětlení byl také jednotný.

Po protahovaném schválení regulačního plánu na podzim 1931 již stačilo jen pár úprav, výběr firem a na jaře 1932, po dokončení kanalizace, se začalo s

³²³ Šenberger - Šlapeta - Urlich (pozn.87), s. 50 - Janák 1932 (pozn.1).

³²⁴ Vendula Hnídková, Co nezmůže jednotlivec, zmůže skupina, in: Cyril Říha (ed.): *Nefotťe mě před knihovnou*, Praha 2009, s. 95-106.

³²⁵ Švácha 1980 (pozn.318), s. 368.

³²⁶ Kiesling 2011 (pozn.321), s. 102 - Šlapeta 1979 (pozn.174), s. 25.

³²⁷ Varyšová 2013 (pozn.319).

výstavbou. Voda a elektřina byla zaváděna až v průběhu výstavby, všechny stavební práce tak byly prováděny ručně. Tak jako u ostatních sídlišť byla samotná stavba záležitostí několika málo měsíců. Přesto z plánovaných 33 domů a horní ulice kolonie, kde měly původně stát bytové domy, posléze řadové, bylo v září 1932 na výstavě zpřístupněno pouze 20 domů a to ne ve zcela dokončeném stavu. Kvůli časovému presu se Svaz rozhodl pojmout výstavu jako staveniště, aby byly vidět „vnitřnosti“ stavby, tedy vysvětlit a ukázat moderní architekturu v různých fázích výstavby. Některé domy byly zařízeny, vnitřní vybavení přitom navrhovali architekti napříč sídlišťem a někteří nakonec ani na sídlišti neprojektovali. Těchto prvních 20 domů bylo představeno zařízených či holých, v některých se dokončovaly instalační práce. Několik dalších domů, dokončených o rok později bylo v hrubé stavbě. Výstava byla otevřena 7. září 1932,³²⁸ tentokrát nebyla doprovázena žádnou expozicí plánů, představila tedy dokončené a zařízené domy, domy před dokončením a některé pouze v hrubé stavbě. Domy doplňovaly dva výstavní dřevěné víkendové domky od Spojených UP závodů a Františka Kavalíra³²⁹ a doprovodný katalog editovaný Pavlem Janákem v grafické úpravě Ladislava Sutnara, nazvaný Výstava bydlení – Stavba osady Baba.³³⁰ Zahrady a veřejná prostranství nebyla ještě upravena, což poněkud ztěžovalo pohyb po výstavě. Výstavu navštívilo na 12000 návštěvníků a trvala 7 týdnů.³³¹

Na první etapě se podíleli architekti Josef Fuchs s Otakarem Fischelem, Vojtěch Kerhart, Ladislav Žák, Oldřich Starý, dvojice Antonín Heythum/ Evžen Linhart, bratři Fišerové, Pavel Janák, František Kavalír, Hana Kučerová-Záveská, Jan E. Koula, Josef Gočár a jako jediný zahraniční architekt Mart Stam.³³² Stejně jako na předchozích výstavách zde bylo zastoupeno široké věkové spektrum, od začínajících architektů až po prověřené autory české moderní architektury.

Podobně jako tomu bylo v Zurichu, po dokončení další části sídliště bylo opět několik domů zpřístupněno veřejnosti a to v září 1933.³³³ Do roku 1936 vzniklo dalších 13 domů od Františka Kerharta, Františka Zelenky, Josefa Gočára, Pavla Janáka, Vojtěcha Kerharta, Zdeňka Blažka/ Otakara Fischela či Ladislava Machoně, všechny byly rozplánovány již během výstavby na podzim 1932.³³⁴ Poslední etapa výstavby, která často není již k původní kolonii počítána, byla

³²⁸ Janák 1932 (pozn.1).

³²⁹ Idem – Švácha 1980 (pozn.318), s. 372.

³³⁰ Janák 1932 (pozn.1).

³³¹ Templ 2000 (pozn.320), s. 11 - Kiesling 2011 (pozn.321), s. 106 - Svoboda - Noll - Havlová (pozn.320), s. 68.

³³² Janák 1932 (pozn.1).

³³³ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91).

³³⁴ Šenberger - Šlapeta - Urlich 2000 (pozn.87), s. 50 - Templ 2000 (pozn.320), s. 22.

dostavěna až v letech 1939-41,³³⁵ šlo o horní řadu domů v Matějské ulici, kde měly původně stát nájemní domy. Snahy Svazu o řadovou výstavbu v této linii, jejichž poslední pokus proběhl v roce 1933, vyšly naprázdno, nenašli se ani stavebníci ani jiné možnosti financování.³³⁶ Pozemky byly tedy roku 1938 uvolněny ke stavbě a vzniklo zde 6 individuálních domů od architektů Josefa Gruse, Antonína Černého, F. Kerharta a dvojice A. Kučera/Štěpán Zelenka postavených v letech 1938-40 již mimo režii Svazu.³³⁷

Kromě kolektivního a sériového bydlení se příliš nedařilo realizovat ani stavbu s novými konstrukcemi, jen část domů byla postavena jako železobetonový skelet, další část jako kombinovaná lehká cihelná konstrukce (podobně jako v Brně), zbytek pak klasickou zděnou konstrukcí podle dobových norem. Architektům se v tomto bodě jednoduše nedařilo přesvědčit investory o výhodách a pokrokovosti moderních konstrukcí. Nepodařilo se ani prosadit typizovaná okna, pouze dveře, i ostatní zařízení jako topení se objevovala v domech v několika variantách (původní centrální dálkové vytápění v celé kolonii, jako tomu bylo v Zurichu, se nepodařilo realizovat). Navzdory cílům, kterých se nepodařilo dosáhnout, se povedlo zrealizovat rozsáhlý soubor rodinných domů, které odrážejí nejen různé názory architektů na moderní bydlení a různé inspirační zdroje, ale také představy samotných obyvatel o tom, jak vypadá moderní bydlení. Jak píše František Kavalír v katalogu, podařilo se obrátit běžný typ obytné buňky o 90 stupňů a obytné místnosti tak obrátit k jihu, zatímco hospodářské k severu³³⁸ - zde je zajímavé právě jeho srovnání bytu v nájemním domě s bytem v domě rodinném a tedy možnost využít některé s dispozic v představených domech i jako byty. Zrealizováno bylo velké množství vil od minimálního domu s ateliérem architekta Oldřicha Starého, stavěného pro grafika Ladislava Sutnara, rostoucí dům konstruktivisty Marta Stama či variace domů s propojeným obytným interiérem a spacími kabinami talentovaného mladého architekta Ladislava Žáka, který se právě svými domy na Babě proslavil (domy pro Karla Heraina, Hugo Zaoralka a Bohumila Čeňka).

Výstava se setkala s pozitivní odezvou médií, ale také s kritikou především ze strany zmíněného okruhu Karla Teigehe, která se týkala právě nerealizování kolektivního a minimálního bydlení, zaměření na „buržoazii“ a ne řešení bytové krize a sociálního bydlení.³³⁹ Organizátoři nepochybně s touto kritikou počítali předem, protože v katalogu vyšel i text Oldřicha Starého,³⁴⁰ obhajující pozici Baby. Starý uvádí, že snahy o řešení sociálního bydlení je třeba podporovat, ale u

³³⁵ Varyšová 2013 (pozn.319), s. 21-22.

³³⁶ Templ (pozn.320), s. 22 – Švácha 1980 (pozn.318), s. 372.

³³⁷ Pavel Vlček et al., Umělecké památky Prahy. Velká Praha A-L, Praha 2012, s. 297, 327, 331, 332.

³³⁸ František Kerhart, Baba v konstrukci, in: Janák 1932 (pozn.1), s. 10-12.

³³⁹ Šenberger - Šlapeta - Urlich 2000 (pozn.87), s. 39.

nás (myšleno v ČSR) bylo ještě v tomto směru dosaženo kromě projektů velice málo, poněvadž jsou na to třeba nemalé prostředky, které musí investovat stát či město – tak to ostatně bylo i v zahraničí. Pravda je, že o kolektivním bydlení se mimo SSSR především živě diskutovalo a vznikaly nerealizované projekty, publikované napříč Evropou, sociální bydlení se snažila řešit především výstavba sídlišť ve velkých městech právě nákladem města. V samotné Praze se rozvinula snaha o stavbu sídlišť s minimálními byty až po roce 1929, bylo vypsáno několik soutěží, ale naprostá většina projektů byla postavena až po prezentaci výstavy na Babě (např. sídliště Za Zelenou liškou, 1932-38, U staré plynárny, 1936-39, Břevnov – Nad Kajetánkou, 1937-47 atd.).³⁴¹

Osada Baba byla poslední z výstavních sídlišť a svou formou tradičního dialogu architekt-stavebník tvoří jakousi tečku za původními manifesty moderního bydlení. SČSD musel ustoupit z mnoha plánů během realizace, ale přesto se podařilo vytvořit plejádu individuálních domů, jejichž vliv se výrazně odrazil ve vilové architektuře 30. let v Čechách. Zároveň se volbou financování Svaz postaral o hospodářský úspěch akce a o další využití staveb – podařilo se tak zabránit výrazným přestavbám po častých změnách nájemníků či kvůli jiným požadavkům obyvatel na bydlení, tedy alespoň se to nedělo hned po ukončení výstavy. Některé z vil jsou dodnes v rukou původních stavebníků a dochovaly se tak v téměř intaktním stavu.

Situace na pražské Babě se od ostatních kolonií liší – jak již bylo řečeno, Baba byla jako jediná stavěna pro konkrétní stavebníky a tím způsobem kompletně financována. Po skončení výstavy tedy nenastal problém ostatních sídlišť s hledáním nájemníků či kupců, domy již své majitele a obyvatele měly. Ve 30. letech ještě plně probíhala dostavba jednotlivých etap podle možností jednotlivých stavebníků, stavbě chodníků, oplocení a společného osvětlení. Samozřejmě v některých případech bylo nutné přistoupit k drobným opravám kvůli stavebním nedokonalostem či problémům, ale díky stavbě na míru jejímu objednavateli nedocházelo k přestavbám domů. Jedinou výjimku tvoří stavba garáží kvůli rozvoji automobilismu v průběhu 30. let a také kvůli nevyhovujícím původním garážím, které byly v několika případech již součástí původního projektu, během užívání se však přišlo např. na příliš velký sklon terénu (areál je koneckonců ve svahu), kvůli kterému se stávající garáž nedala používat.

1.5 Z exponátu obytnou čtvrtí

Po skončení výstavy se z domů-exponátů, manifestů moderní architektury a racionálního životního stylu, měly stát plnohodnotné obytné jednotky. Tato velice zajímavá pasáž historie kolonií se neobešla bez drobných komplikací – prvním problémem bylo hledání potenciálních nájemníků či kupců, druhým fakt, že stavby neodpovídaly konkrétním potřebám nových obyvatel.

³⁴⁰ Oldřich Starý, Proč rodinný dům, in: Janák 1932 (pozn.1), s. 6-8.

³⁴¹ Rostislav Švácha, Od moderny k funkcionalismu, Praha 1994, od s. 339.

Většina kolonií skončila po ekonomické stránce nezdarem, nepodařilo se domy prodat a často byl i problém s nalezením nájemců, domy zůstávaly delší dobu neobydlené nebo se v nich naopak rychle vystřídal více obyvatel. S novými obyvateli se pak pojily první úpravy domů, aby lépe vyhovovaly jejich požadavkům, a zároveň první opravy technických obtíží jako prosakující, praskající či opadávající omítky, problematická izolace plochých střeš apod. Také okolí sídlišť se měnilo, jejich vznik často podnítil další výstavbu v okolí, domy se tak postupně stávaly součástí rozsáhlých obytných čtvrtí.

Zároveň začala už ve 30. letech (1933, 1938) první vlna emigrací jak obyvatel – často intelektuálů či Židů, tak i architektů kolonií. To vedlo k druhotnému osidlování domů lidmi, kteří často netoužili po životě v modernistické estetice a domy si začali radikálněji upravovat po svém. Ve 30. letech se objevují první přístavby garáží, zděného zádveří, zadržování částí teras, otevřených parterů či velkoplošných prosklení. Z výstavního domu, který čeká na prvního, moderně žijícího obyvatele se totiž při „druhotném“ osidlování stal volný dům s vlastní zahradou či byt s terasou, možná i architektonický výstřelek, ale přesto nemovitost, která se dá upravit podle představ. Jakési prvotní souznění obyvatele s domem bylo to tam, velice často se tak do domů nastěhovali lidé s trochu jiným životním stylem a potřebami. Emigrace architektů mohla zapříčinit i to, že chyběla jakási přirozená obranná linie proti změnám v sídlištích. Ostatně to dokládá i příklad zurišského Neubühlu, kde právě stálá přítomnost lidí, kteří se účastnili vzniku kolonie, v představenstvu družstva zajistila kontinuitu a kontrolu stavebních aktivit v sídlišti (nicméně zde je třeba pamatovat i na odlišné vlastnické poměry od ostatních kolonií).

V období po dokončení kolonie, uzavření bran výstavy měly šanci se vytvořit vztahy mezi novými obyvateli a jejich domem, které by v dalších desetiletích mohly ochránit čtvrti před mnoha necitelnými stavebními zásahy, bohužel právě problém s osídlením domu a následné obsazení obyvatelem, který zcela nesympatizoval s avantgardní estetikou a myšlenkami, časté střídání nájemců, emigrace a válka, zapříčinily, že tyto přirozené vztahy byly v mnoha případech zpřetrhány, či vůbec nevznikly. Výjimku tvoří především situace na pražské Babě a zurišském Neubühlu, ale i u některých ojedinělých případů v ostatních koloniích, kde se podařilo udržet kontinuitu vlastnictví a tedy i osobního vztahu k domům.

1.6 Shrnutí

Rozsáhlá bytová výstavba ve 20. letech, zapříčiněná nedostatkem bytů, byla příležitostí pro progresivní modernistické architekty k prezentování a prosazování nové architektonické estetiky, funkčního rozložení půdorysu, využití nových materiálů a standardizování a typizování v architektuře. To posléze podnítilo i architekty v okruhu Werkbundu k realizaci vlastních modelových sídlišť, ukazujících širokou škálu typů a možností. Všech šest kolonií v různých městech Evropy se tedy pokusilo přispět k soudobé diskuzi o bydlení, od původní idey dělnických minimálních bytů až po návrhy a realizaci bydlení pro střední vrstvu.

Vzniklo tak šest sídlišť převážně složených z rodinných domů – nákladnějších vil, dvojdomů či domů řadových, které byly často brány jako prototypy pro sériovou výstavbu, která by je podstatně zlevnila, na třech koloniích byly prezentovány také domy vícebytové s různým řešením bytů ale i uspořádání chodeb – od nájemního bytu Miese van der Rohe na Weissenhofu přes progresivní hotelový dům pro bezdětné páry a svobodné osoby od Hanse Scharouna v areálu WUWA, kde byly dále představeny také pavlačový dům a původně věžový bytový dům Adolfa Radinga (následně v počtu pater značně zredukovaný) až po bytové domy Neubühlu. Ačkoli se tedy nepodařilo dosáhnout mety levných bytů pro dělnictvo, vznikla řada velice progresivních řešení po architektonické, ale i dispoziční stránce, zároveň především na Weissenhofu a kolonii WUWA bylo použito i množství nových materiálů a konstrukčních řešení, od zděných staveb z lehčených betonových tvárnic až po skeletové rámové konstrukce železobetonové, dřevěné či ocelové s výplní z tvárnic, cihel či panelů z různých materiálů. Nové architektonické pojetí s plochými střechami, pásovými okny a terasami sledující mantru slunce, vzduch, světlo je shodné pro všech šest kolonií s různými regionálními obměnami – zatímco na Weissenhofu je k vidění široká škála pojetí od čistého racionalismu německého Neues Bauen, přes organičtější pojetí původem wrocławských architektů, umělecký purismus Le Corbusiera, čistota formy Miese van der Rohe či prvky konstruktivismu holandských architektů, ostatní kolonie s převážně domácím složením architektů představují více tradicí konkrétní země ovlivněnou architekturu. Ve vídeňské kolonii je i přes pár výjimek zahraničních architektů jasně patrný specifický esprit druhé vídeňské moderny s rámy oken vystupujícími z fasády, jistou hmotností a odmítáním přísného standardizování, wrocławská WUWA vynáší lehké organické křivky, zurišský Neubühl velkou mírou standardizace a typizace ovlivněnou basilejskými architekty z okruhu časopisu ABC. Na obou českých koloniích se mísí prvky corbusierovského purismu, používaného mladými architekty a vyzrálějších, ale tradičnějších prvků starší generace, objevuje se i cihelný pás na Syřistěho domu v Brně a kamenná podezdívka u Gočárových vil v Praze. Výstavní kolonie tedy do velké míry ukazují, že funkcionalismus měl mnoho regionálních nuancí a i přes volání po typizaci a pevných normách nešlo o totožné krabice.

V urbanismu jednotlivých měst kolonie zaujaly vesměs místo v dosud nezastavěných nebo jen málo zastavěných oblastech v okrajových čtvrtích, v případě Weissenhofu a Baby s exkluzivním pohledem na město. Díky tomu mohli autoři rozvržení upravit urbanistický plán výstavy podle svého, kontextem jim povětšinou bylo nemnoho staveb v okolí a především přírodní rámeček. Dopad jejich architektonického řešení se tak propsal do jejich přímého sousedství, kde již ve 30. letech vznikala další zástavba.

Po ukončení výstavy se z exponátů staly plnohodnotné obytné domy a moderní řešení tak prošlo první zatěžkávací zkouškou. I přes technické obtíže jako zatékání plochými střechami se mohly zároveň utvářet první vazby na obyvatele, s nimi také možnost následné kontinuity užívání a vztahu k modernistické architektuře. Bohužel tyto vazby, které by posléze vedly k přirozené ochraně domů, byly brzy narušeny či zpřehrány válkou a dalším dějinným vývojem.

2. Válka a nástup komunismu 1939-1958

Válečné intermezzo v dějinách výstavních kolonií zasáhlo velmi záhy po jejich vzniku. Válka, okupace, bombardování, ale také pohled na modernistickou architekturu jako na cosi cizího a „nenárodního“ silně ovlivnilo další vývoj, v mnoha případech si toto období vyžádalo i stavební oběti – nálety zasáhly i domy kolonií, nouzové ubytování obyvatel v domech, změny obyvatel, emigrace, ale i válečné využití domů vedly ke stavebním úpravám a poškození či zániku původního stavu interiéru a změnám v exteriéru. Válka tedy silně ovlivnila nejen vzhled domů, ale také skladbu obyvatel a vnímání funkcionalistické architektury obecně.

Konec války v roce 1945 přinesl do kolonií další změny. Politické rozdělení Evropy na Východ a Západ se dotklo i architektury. Socialistický východ vnímal kolonie v Praze, Brně a Wrocławu, po válce náležící k Polsku, jako vilové enklávy buržoazie, tedy něco primárně odsouzeného. Oproti tomu na západě, tedy v koloniích ve Stuttgartu, Vídni a Zurichu, se rychleji dařilo vybudovat a prosazovat povědomí o kulturních a památkových hodnotách domů, což dokládá i velice brzká památková ochrana Weissenhofu od roku 1958. K této památkové ochraně přitom došlo kvůli bezprostřednímu ohrožení domů, které byly po válce ve velice špatném stavu.

Tato kapitola se bude věnovat krátkému přehledu válečného vývoje a událostí těsně po válce, ohraničené na jedné straně rokem 1939, kdy spojenci vstoupili do válečného stavu s Německem, s krátkou exkurzí do osudů Weissenhofu od roku 1933, kdy se do čela Německa dostali národní socialisté v čele s Hitlerem, a na straně druhé rokem 1958, který uzavírá poválečné hledání stability prohlášením první kolonie památkou.

2.1 Za války

První předzvěsti války začala pociťovat kolonie na Weissenhofu záhy po usednutí národních socialistů k moci v roce 1933. Odvrácení od modernistické estetiky dokládá realizace tradicionalistické kolonie dřevostaveb Kochenhofsiedlung na výstavě Deutsches Holz für Hausbau und Wohnung roku 1933,³⁴² vyprojektované představiteli tzv. stuttgartské školy – sídliště původně projektované souběžně s Weissenhofem jako jeho protipól bylo takzvaně vytaženo z šuplíku, když došlo k zavržení modernistické kolonie dřevostaveb. Velmi záhy po svém vzniku tak byla obytná čtvrť na Weissenhofu označena za „špinavou skvrnu“ Stuttgartu,³⁴³ která nezasluhuje zachování. Posléze bylo v kolonii zřízeno vojenské velitelství (Generalkommando), kvůli jehož novému sídlu měla celá kolonie podlehnout demolici, plánované nacisty od roku 1938.³⁴⁴

³⁴² Kirsch 1999 (pozn.70) - Verein Deutsches Holz 1933 (pozn.142).

³⁴³ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 206-208 – Nägele 1992 (pozn.173), s. 8-16.

³⁴⁴ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 206-208 – Nägele 1992 (pozn.173), s. 8-16.

S koncem Výmarské republiky a nástupem třetí říše tak skončila v Německu zlatá éra Neues Bauen, Bauhausu i modernistické estetiky, nahrazené tradicionalistickými prvky Heimatstilu. V době, kdy by si obyvatelé jednotlivých domů tvořili vztah k architektuře jako svému domovu, přišlo nucené vysídlení kolonie a využití domů jako vojenských objektů pro kanceláře, ubikace či nemocnici. Kvůli plánované demolici a výstavbě nového velína Generalkommanda bylo sídliště městem odprodáno třetí říši za 1,2 milionu říšských marek a obyvatelé se k roku 1939 museli vystěhovat.³⁴⁵ Přesídlení Generalkommanda do Strassburgu roku 1941 nakonec zachránilo kolonii před demolicí, nikoli však před dalším poškozením. Kvůli náletům na město začaly domy sloužit jako nouzové ubytování obyvatel, kteří při bombardování přišli o střechu nad hlavou, což si vyžádalo množství především interiérových úprav, posuny příček, bytový dům Miese van der Rohe sloužil jako dětská nemocnice.³⁴⁶ Při náletech mezi lety 1942-44 byla zasažena i kolonie na Weissenhofu – 4 domy (č.17 od W. Gropia, č.20 od H. Poelziga a č. 21 a 22 od R. Döckera) byly roku 1944 zničeny úplně,³⁴⁷ 4 domy byly silně poškozeny (č. 16 od W. Gropia, č.18 od L. Hilberseimera, č. 19 od B. Tauta a č.24 od Maxe Tauta). Ruiny zasažených domů byly do konce války využívány jako zdroj stavebního materiálu pro opravy a také jako stáje.³⁴⁸ Zbylé domy byly samozřejmě podrobeny provizorním přestavbám a rozdělením dispozic pro aktuální potřeby, bylo změněno mnoho výtahů, dělicích zdí včetně přidání dveří, předělány instalace. Kromě přestaveb samozřejmě utrpěly i dodnes stojící domy při náletech, výbuchy většinou vysklily všechna okna, v některých případech tlaková vlna poškodila či pobořila i tenčí zdi, mnoho oken pak bylo zazděno, protože je v té době jednoduše nemohli znovu zasklít.³⁴⁹ Po skončení války byl tedy stav přeživších budov víceméně desolátní.

Weissenhof nebyl jedinou kolonií fyzicky zasaženou válečným děním, poškozeny během bombardování města byla také sídliště ve Vídni a Wroclawi (tehdejší německé Breslau). Vídeňská kolonie byla silně poznamenána emigrací mnoha obyvatel v roce 1938, kdy Třetí říše převzala moc nad Rakouskem a do čela Vídně zasedli národní socialisté.³⁵⁰ Lehce ironická je skutečnost, že primátorem se stal do té doby „tajný“ nacističtí Neubacher, prezident ÖWB a někdejší spoluiniciátor modernistické kolonie.³⁵¹ Domy v kolonii prošly ve 40. letech stavebními úpravami pro potřeby především nových nájemníků, kteří nahradili emigranty. Došlo tedy k přetržení linie obyvatelstva, které obydlelo sídliště po ukončení výstavy a které tak mělo vztah ke stavbám jako ideji o moderním životním slohu a nové architektuře, právě tento vztah, vědomí historie architektury a propojení života konkrétní rodiny s konkrétním domem byl později především v koloniích rozdělených do soukromého vlastnictví často zásadní. Ze stavebních úprav stojí za zmínku např. zazdění volného přízemí u Lurcatových domů.³⁵² Během bombardování města v únoru 1945 bylo zničeno 6 domů kolonie, konkrétně od Sobotky (č.29 a 30), Strnada (č. 13,14), Haringa (č.8 a 10) a Wlacha. V 50. a 60. letech byly nahrazeny novostavbami.³⁵³

³⁴⁵ Nägele 1992 (pozn.173), s. 8-16 – Kirsch 1999 (pozn.70), s. 210-213 – Norbert Bongartz, Denkmäler der frühen Moderne in Stuttgart und ihre konservatorischen Probleme, in: *Denkmalpflege Baden-Württemberg*, 1980, roč. 9, č. 4, s. 137-147.

Wroclawská WUWA byla během náletů a bojů ve městě poškozena jen lehce, přestože především centrum města utrpělo velké materiální ztráty během bojů Němců proti postupující Rudé armádě. Nicméně po válce došlo k demolici dvojdomu Gustava Wolfa (č.32,33), jediných domů se sedlovou střechou v kolonii.³⁵⁴ Zásadnějším problémem bylo poválečné obydlení domů lidmi, vysídlenými z území odstoupeného Sovětskému svazu,³⁵⁵ kteří neznali ani silně poškozené město, ani jeho historii natožpak historii a cenu modernistického sídliště, které se stalo jejich domovem. Neznalost a neporozumění tak měla za následek opět stavební úpravy a přestavby, zároveň však započala další kontinuální linii obyvatel, z nichž některé rodiny žijí v kolonii dodnes.

Zbylá tři výstavní sídliště, pražská Baba, brněnský Nový dům a zurišský Neubühl nebyly za války terčem náletů, potýkaly se však se stejnými problémy jako ostatní kolonie – výměna obyvatel a s tím provázané přestavby. Vily na pražské Babě, nejsilněji spjaty se svými obyvateli-stavebníky, pro které byly na míru projektovány, opustilo několik rodin kolem roku 1938 pod vlivem předzvěsti války,³⁵⁶ zatímco někteří jejich sousedi si ještě své domy dostavovali (horní linie v ulici Matějské, často již do výstavní kolonie nezapočítávaná, byla stavěna až mezi lety 1938-41). Pro své lukrativní umístění s krásným výhledem na Hradčany se Baba stala i cílem návštěv nacistického velení. Většina opuštěných domů byla nicméně vyvlastněna stavebníkům, z některých byli obyvatelé vystěhováni a vily byly obývány Němci.³⁵⁷ Po válce se některé vysvěhované rodiny na Babu opět vrátily, domy zabavené emigrantům byly předány novým obyvatelům až po roce 1948, kdy již docházelo k druhé vlně emigrací.³⁵⁸ V areálu Nového domu v Brně došlo za války k několika razantním stavebním úpravám na domech, které se nedařilo pronajmout ani prodat, úpravy pravděpodobně projektoval jeden z majitelů a iniciátorů výstavy, František Uherka, v letech 1940-42.³⁵⁹ Přestavby se dotkly domů na adrese Drnovická 4 od H. Foltýna, Drnovická 6 od Putny, Petřavdlská 4 od J. Štěpánka, u posledního zmíněného je potřeba doplnit, že dům

³⁴⁶ Nägele 1992 (pozn.173), s. 99-103.

³⁴⁷ Idem, s. 8-16 – Kirsch 1999 (pozn.70), s. 210-213 – Joedicke 2000 (pozn.116).

³⁴⁸ Nägele 1992 (pozn.173), s. 14.

³⁴⁹ Nägele 1992 (pozn.173), s. 14.

³⁵⁰ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 260-265.

³⁵¹ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 260-265.

³⁵² Ibidem, s. 154, Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.1989), s. 46.

³⁵³ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 154 – Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 46-47.

³⁵⁴ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 424 – Šlapeta – Šlapeta 1979 (pozn.231).

nebyl roku 1928 zcela dokončen,³⁶⁰ nicméně podle fotografií byl ve stavu hrubé stavby bez oken a dveří ale již s omítkou nebo alespoň nahozenou fasádou (na fotografiích z roku 1928 je vidět hladká bílá fasáda jako u sousedního domu, který byl dokončený). Nutné byly obzvlášť stavební úpravy u domů od mladších architektů (stále ještě studenti architektury Foltýn a Putna), kterým chyběla praxe a zkušenost a tak ve snaze po čistém architektonickém výrazu se dopouštěly funkčních chyb – nejlepším příkladem toho je dům od Hugo Foltýna, nejexperimentálnější, ale také nejméně povedený, kvůli obytnému patru přes dvě podlaží měly některé prostory nepříjemné proporce, vřetenové schodiště jako jediný spojovací prvek mezi patry ztěžoval plynulý průchod prostorem, apod.³⁶¹ Kritika pozdějších přestaveb tedy často zapomíná právě na fakt, že jeden z organizátorů akce sám provedl zásadní změny na stavbách. Zatímco domy od Putny a Foltýna vypadají po přestavbě z let 1940-42³⁶² jako identické části dvojdomu s přístavbou v předním rohu střešní terasy, vyzděným suterénem bez původních pilot, s tradičně rozmístěnými obdélnými okny – domy tedy přišly jak o pásová okna, tak o piloty a subtilní markýzy na střešní terase, Štěpánkův dům získal do ulice mohutný oblý rizalit schodiště, rozmístění i formáty oken byly také změněny, dům se tak vizuálně zcela odlišuje do svého dvojčete, ztrácí onu lehkost a jednoduchost původního hladkého a elegantního řešení. Tento příklad dokládá, že ani sám hlavní iniciátor výstavby kolonie nectil její původní podobu a pokud to ekonomická situace vyžadovala, byl schopen domy zcela přestavět, jen aby je upotřebil. Domy byly při přestavbě rozděleny na několik malých bytů, které se nepochybně lépe pronajímaly.³⁶³

V Zurichu byla situace velice odlišná od ostatních kolonií. Již před i po válce byly stejně jako na jiných sídlištích potřebné opravy domů – problematická jednoplašťová konstrukce plochých střech, výměna centrálního vytápění, kvůli

³⁵⁵ Konstanze Beerlitz – Niclas Förster, Breslau/Wroclaw. Die Architektur der Moderne, Berlin, Wroclaw 2006, s. 11.

³⁵⁶ Petr Urlich – Vladimír Šlapeta – Alena Křížková, Slavné vily Prahy 6. Osada Baba 1932-1936, Praha 2013 – Templ 2000 (pozn.320).

³⁵⁷ Urlich – Šlapeta – Křížková 2013.

³⁵⁸ Idem.

³⁵⁹ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 146-166.

³⁶⁰ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 98.

³⁶¹ Krch 1928 (pozn.174).

³⁶² Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 181, 183 – Sedlák 1992 (pozn.187).

³⁶³ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 181, 183 – Sedlák 1992 (pozn.187).

kombinované stavební metodě – zděným nosným zdím a železobetonovým překladům (stropy tvořené betonovými žebrovými překlady)³⁶⁴ vznikalo přílišné pnutí ve stavbě, které mělo za následky praskání fasády, neodizolované sklepy byly příliš vlhké, následně od šedesátých let probíhala průběžná údržba, výměny problematických dřevocementových podlah v kuchyních, koupelny, zahrady. Při obydlení se také ukázalo jako nepraktické, že domy měly stejnou hloubku, lišily se podle velikosti šířkou, tato norma vedla k ne úplně optimálním proporcím pokojů, zatímco čtyřpokojový dům byl co se velikostí místností týče bez chyb, větší či menší dům už řešil problém, že některé místnosti byly příliš stísněné.³⁶⁵ Občanská vybavenost v kolonii zahrnovala i dětské hřiště, které se během několika prvních let provozu ukázalo jako nevyhovující svým umístěním, a tak se pro veřejnost začala používat louka pod kolonií směrem k jezeru. Zajímavá je také statistika střídání obchodů v centrální budově.³⁶⁶ Ve třicátých letech největší prostor sloužil místní hospodě a kurzům gymnastiky, v roce 1941 byl však z ekonomických důvodů pronajat a k svému původnímu komunitnímu účelu se vrátil až po renovaci v 80. letech. Ostatní prostory sloužily postupně obchodu s potravinami, pekařství, krejčovství, papírnictví a dalším živnostem, přičemž dlouhodobě výnosná byla pouze prodejna mlékaře.³⁶⁷ Situace na Neubühlu byla samozřejmě ovlivněna válkou, a především ztíženou hospodářskou situací, ale plynulost výměny obyvatel tím nebyla nijak narušena. Během prvních desetiletí se podařilo kolonii postupně trvale zcela obydlet a v dalších letech se ukázala i správnost a funkčnost ideje střídání rodin v rámci kolonie – docházelo tedy k výměně jednotlivých domů mezi obyvateli podle jejich aktuálních životních potřeb, rodiny s více dětmi potřebovaly více místností, v případě starších lidí, kterým již se děti odstěhovali, nastala zase opačná poptávka. Na Neubühlu se nedá mluvit ani o přestavbách a narušení stavební hmoty domů, všechny úpravy zde od počátku probíhaly pod taktovkou družstva, a díky tomu se řešily pouze technické a provozní problémy – zatékání, izolace, renovace, výměny špatně fungujících částí zařízení.³⁶⁸

Válečné období se na koloniích podepsalo stejně jako na na kultuře a městech obecně – došlo k fyzickému poškození skrz nálety, ale i přestavbami podle aktuálních potřeb nových či pouze dočasných obyvatel, další formou škody bylo právě narušení sociálních vztahů v kolonii, změna obyvatelstva zapříčiněná emigracemi, novým, v některých případech nouzovým, osidlováním, což způsobilo vážné trhliny ve vztahu obyvatel-dům, posledním negativem války v koloniích pak bylo odvrácení společnosti od avantgardní architektury 20. a 30. let

³⁶⁴ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 48-49.

³⁶⁵ Idem.

³⁶⁶ Ibidem, s. 49.

³⁶⁷ Ibidem.

³⁶⁸ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 158-160 - dokumentace o opravách v archivu Gennossenschaft Neubühl.

ať už z důvodu potřeby „národního“ stylu (Heimatstil v Německu či socialistický realismus v SSSR), či z důvodu obecnější kritiky funkcionalismu, jehož východiska a principy byly příliš dogmatické a tento styl tak hledal v poválečných letech nové podoby a způsoby vyjádření. Výstavní kolonie Werkbundu tak z výšin obdivovaného modernismu spadly mezi buržoazní architekturu, materiálově a konstručně nevyhovující (a zároveň značně poškozenou v případě Weissenhofu, asi nejvíce zasaženého nálety). Bohužel doba poválečná s sebou přinesla další změny.

2.2 První poválečná léta a hledání stability

Po skončení války se města poškozená bombardováním začala velice brzy zabývat obnovou zničených městských center a památek. Tento vývoj se projevil i na poškozených koloniích ve Stuttgartu a Vídni, kde byly za války poničené domy strženy a v průběhu 50. let nahrazeny novostavbami nejprve se sedlovými střechami v duchu tradicionalismu, od poloviny 50. let v modernistickém stylu pozdního funkcionalismu.³⁶⁹ Vedle těchto citlivých dostaveb se však objevily i příklady stále silného historizujícího či tradicionalistického národního citění, pro které byly kolonie stále něčím cizím – např. na Weissenhofu se bytový dům Petera Behrense dočkal v 50. letech nástavby s výraznou sedlovou střechou.³⁷⁰ Přestože prázdná místa byla brzy obsazena novými domy, pravděpodobně především kvůli využití stavební parcely ve vybombardovaných městech, domy, které přečkaly válku, se větší rekonstrukce nedočkaly. Na některých sídlištích tak začal být stavebně technický stav domů kritický.

Kromě fyzického poškození staveb nevhodným využitím a přestavbami za války, vedlo ke zhoršování stavu domů také nové politické rozdělení Evropy. Oficiálně pouze wroclawská kolonie připadla po válce do jiného státu, z německého města Breslau se stala polská Wrocław poté, co celé Dolní Slezsko připadlo opět Polsku. Nicméně rozdělení Evropy na Východ pod vlivem Sovětského svazu a „svobodný“ Západ mělo vliv i na další kolonie hlavně v Československu. Přestože pražská ani brněnská kolonie nebyla zasažena bombardováním, ani nesloužila jako kanceláře, ubikace či sklady pro armádu, poválečný politický vývoj, který vyvrcholil nástupem komunistické vlády a tedy přiřazením se k východnímu sovětskému bloku, měl za následek další odliv původních stavebníků a obyvatel a následné vyvlastňování domů režimu nevyhovujícím či uprchlým majitelům a přidělování novým obyvatelům, přestavby kvůli vyhovění předepsaným obytným normám a celkovému odmítání meziválečné „buržoazní“ estetiky. Zatímco tedy v Západní Evropě se ocitly válkou nejvíce poškozené a tedy po obnově a ochraně nejvíce volající sídliště ve Vídni a Stuttgartu, na Východě se kvůli politické ideologii pozůstatkům meziválečné avantgardy dařilo čím dál hůře a to sice ne tak radikálním způsobem

³⁶⁹ Nägele 1992 (pozn.173), s. 15.

³⁷⁰ Idem – Joedicke 2000 (pozn.116).

jako bylo bombardováním, ale drobnými a vytrvalými zásahy do původní matérie staveb. Opět zde neuvádím zurišský Neubühl ani v jednom táboře, poněvadž švýcarská situace byla v této době stále poklidně neutrální a tamnější kolonie tak prožívala stavebně „ideální“ vývoj.

Do roku 1958 tak probíhal jakýsi boj kolonií o přežití, o povšimnutí a uznání, jehož zlom přinesl ve zmíněném roce dvě události – památková ochrana Weissenhofu vstoupila v platnost a zároveň se uskutečnilo Expo 58 v Bruselu, které i na Východě přineslo jistou obrodu a uvolnění uměleckých poměrů a návrat k některým prvkům funkcionalismu, což s sebou přineslo i větší zájem a rehabilitaci funkcionalismu, tedy i výstavních kolonií – ač se to zpočátku projevovalo spíše zájmem akademickým a kunsthistorickým, který až o mnoho let později dospěl přes publikování k ochraně a obnově funkcionalistických památek.

Cesta k památkové ochraně však byla trnitá. Těsně po válce byly na Weissenhofu strženy domy poškozené při náletech,³⁷¹ zatímco ostatní budovy byly dále obývány a opraveny pouze nezbytně, pokračovalo tedy jejich chátrání – zde je třeba opět zdůraznit, že nešlo primárně o dožívání konstrukce, která v obnoveném stavu slouží dodnes, ale o špatný stavebně technický stav domů kvůli četným vnitřním i vnějším úpravám, následným opravám po bombardování, kdy mnoho okenních otvorů bylo místo nového zasklení zazděno kvůli nedostatku materiálu a technických možností během války a těsně po ní. Domy tedy byly měněny, aby vyhovovaly novým nárokům obyvatel, opravily se technické nedostatky (zatékání apod.) či poškození, a především se jim nedostávalo průběžné péče, kterou vyžaduje každá budova. Již po 20 letech existence tak bylo sídliště Weissenhof v tristním stavu. To vybízelo k nahrazení stávajících domů. Zatímco na některých parcelách uvolněných válkou vznikaly nové domy, v 50. letech bylo rozhodnuto o demolici dalších dvou budov, č. 23 od Maxe Tauta a č. 25 od Adolfa Radinga, kvůli jejich špatnému stavu.³⁷² Na ideu 20. let navázala výstava „Wie wohnen?“ v letech 1949/50, která ze Stuttgartu putovala do Karlsruhe, pod silným vlivem DWB opět upozornila na výstavu konanou roku 1927 a tedy i výstavní kolonii.³⁷³ Pozvolna se tedy opět začala objevovat snaha o rehabilitaci stuttgartské kolonie, která byla ve válečné a poválečné době obyvateli města vnímána stále jako cosi cizího, jako „flek“ na tváři města.³⁷⁴ Kromě demolice dvou zmíněných domů postupovaly i přestavby. Výraznou odezvu odborné veřejnosti však vyvolal až projekt na demolici Le Corbusierova maisonetového domu v roce 1955,³⁷⁵ který neúmyslně pronikl na veřejnost. Vyvstala otázka, co s kolonií dál – má zaniknout postupnými demolicemi a přestavbami, nebo být zachována jako významná součást kulturního dědictví? Odpor veřejnosti proti demolici se nepochybně netýkal pouze Le Corbusierova domu, v té době se jednalo právě i o osudu oněch dvou domů od Tauta a Radinga,

³⁷¹ Nägele 1992 (pozn.173), s. 14.

³⁷² Idem.

³⁷³ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 210-213.

kteře skutečně zbourány byly.³⁷⁶ Na místě zdemolovaného domu od M. Tauta byl v letech 1959/60 postaven dvojdům v modernistickém stylu, který harmonicky zapadá do okolní zástavby, ztráta původního domu však v tomto případě byla zcela zbytečná a nenahraditelná. Kolonie, která utrpěla velké ztráty za války, tak najednou začala mizet i úmyslnými demolicemi a hrozil její zánik.

Roku 1955 se objevil nejprve projekt na razantní přestavbu rodinného domu Le Corbusiera, posléze rovnou jeho demolice.³⁷⁷ Plánovaná destrukce dalšího domu původní výstavní kolonie a to rovnou vily od proslulého pařížského architekta si již vynutila reakci především odborné veřejnosti. Mohutné protesty a intervence na záchranu kolonie, a také politické známosti aktérů, nakonec donutily v roce 1956 tehdejšího primátora Stuttgartu Arnulfa Kletta k spontánnímu vznesení návrhu na zařazení dochovaných domů kolonie pod památkovou ochranu státu Baden-Württemberg.³⁷⁸ Ochrana vstoupila v platnost roku 1958.³⁷⁹ Přesto byla ochrana Weissenhofu v té době pouze velice raným a ojedinělým případem ochrany klasické moderny, spíše než uznání kulturní a památkové hodnoty daného období obecně. Na přelomu 50. a 60. let byl v centru Stuttgartu zbourán modernistický dům Ericha Mendelsohna, což jen dokládá výjimečnost stavu u Weissenhofu a to, že památková ochrana přišla v pravý čas, dříve než se podařilo demolovat další stavby.

V druhé nejvíce poškozené kolonii, ve Vídni, se naštěstí neopakovala stuttgartská situace. Na konci války došlo při náletech ke zničení 6 domů domů, konkrétně dvou od Sobotky (č.29 a 30), od Strnada (č.13 a 14) a také dvou domů od Häringa a Wlacha (č.8 a 10), ale dále bourání staveb na sídlišti nepokračovalo. Na místě zbouraných domů vznikly v 50. a 60. letech novostavby v modernistickém duchu od architektů Rolanda Rainera, Rudolfa Dinnera či Friedricha Pangratze.³⁸⁰ Roland Rainer se také podílel na další zástavbě okolí, navrhl malé sídliště 15 dřevostaveb na severní straně Veitingergasse z let

³⁷⁴ Idem.

³⁷⁵ Kirsch 1999 (pozn.70) – Adlberg 2006 (pozn.148), s. 44-73.

³⁷⁶ Kirsch 1999 (pozn.70), s. 210-213 – Joedicke 2000 (pozn. 116) – Bongartz 1980 (pozn.345) - Urbanik 2016 (pozn.11), s. 42-83.

³⁷⁷ Nägele 1992 (pozn.173), s. 35-39.

³⁷⁸ Dva rodinné domy od A.G.Schnecka a dům od V. Bourgeoise byly zahrnuty pod ochranu až roku 1968 (Nägele 1992, s. 31), stojí na kraji kolonie a dva z nich byly soukromými podniky přiřazenými k výstavě – během prohlášení v 50. letech tak nebyly započítány, což spíše svědčí o rychlém a ne úplně důkladném zpracování tehdejší administrativy.

³⁷⁹ Nägele 1992 (pozn.173), s. 15.

³⁸⁰ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 204 – Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 55 – Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 46-48.

1952/53.³⁸¹ Domy ve vídeňské kolonii zároveň nebyly tolik zdevastovány jako ve Stuttgartu, jejich stavebně technický stav byl sice značně poškozen bombardováním města, zároveň však nedošlo k výraznému poškození nevhodným užíváním armádou apod.

Sídliště v Praze, Brně a Wroclawi se po válce musela nejvíce vyrovnávat ne s materiálovými ztrátami, ale s výměnou obyvatel. Wroclawská WUWA, na rozdíl od zbytku města, unikla větší újmě během bombardování, z původního sídliště se nedochovaly pouze dva domy od G. Wolfa (č.32,33) v ulici Kopernika, které byly v 60. letech zdemolovány.³⁸² Větší škody s sebou přineslo přerozdělení území po válce. Německé Dolní Slezsko bylo přiřazeno k Polsku, z Breslau se stala Wroclaw, do té doby německy mluvící město bylo nově osídleno polskými obyvateli z oblastí, které Polsko odstoupilo po válce SSSR (především enklávy na Ukrajině a v Pobaltí),³⁸³ Polsko se stalo součástí socialistického východního bloku pod vlivem Sovětů a i do výstavní kolonie byli nastěhováni noví obyvatelé ze zcela jiného prostředí, bez znalosti města, jeho historie či historie kolonie. Ze čtvrti po ukončení výstavy osídlené umělci se stala čtvrť přistěhovalců, kterým nevyhovovaly dispozice modernistických domů a začaly domy přestavovat ku svým potřebám, především v interiéru, ale přístavbami a přestavbami i v exteriéru. Podobnou proměnu obyvatelstva zažily i obě československé kolonie. K domům, jejichž obyvatelé emigrovali těsně před válkou, přibýly domy emigrantů z roku 1948, kdy se k moci dostali komunisté. Tyto budovy byly vyvlastněny a přiděleny novým obyvatelům. S novými majiteli zákonitě přišly postupné stavební úpravy. Domy, které zůstaly svým původním obyvatelům – na pražské Babě svým stavebníkům – se musely podřídit nařízením o obytné ploše³⁸⁴ a příliš rozměrné byty tak byly rozdělovány na více jednotek a vily tak sloužily jako vícegenerační, což vyžadovalo opět stavební úpravy dispozic, přístavění dalšího vchodu, garáže, zazdění terasy či střešní nástavby apod. Tento vývoj byl prakticky shodný na pražské i brněnské kolonii.³⁸⁵ Odlišný byl u těchto dvou kolonií vývoj okolní zástavby – zatímco Nový dům se nachází v cípu obytné zástavby z velké části vystavěné již mezi válkami a kvůli svému umístění mezi příkrým ostrohem a širokou komunikací zde již není místo pro další výstavbu, na Babě se obytná čtvrť vyrůstající již od 30. let kolem výstavní kolonie rozvíjela po válce dál. V průběhu 30. a 40. let zde byly stavěny rodinné domy silně inspirované kolonií a z celého ostrohu se podařilo vytvořit kompaktní vilovou čtvrť. Regulační proměny okolí kolonie proběhly poté až v 60. letech v režii Státního projektového ústavu. Návrh

³⁸¹ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 204 – Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 55 – Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 46-48.

³⁸² Urbanik 2010 (pozn.12), s. 424.

³⁸³ Beerlitz – Förster 2006 (pozn.355), s. 11.

³⁸⁴ Zákon o hospodaření s byty č.41/1964 Sb., §60.

³⁸⁵ Varyšová 2013 (pozn.319) – Šenberger – Šlapeta – Urlich 2000 (pozn.87) – Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78).

zavedl nové obslužné ulice a výrazně rozvolnil zástavbu čtvrti, kterou navrhli ve formě panelových domů typu TO8 B architekti Jarolím a Jánský (1962).³⁸⁶ Nicméně postupné zastavování území se vrátilo k typu rodinných domů v projektu dostavby sídliště Baba architektů V. Syrovátka/M. Švábové/J. Holečka z Pražského projektového ústavu z roku 1967³⁸⁷ a následně projektu Baba II J. Holečka/ A. Morávkové z roku 1978.³⁸⁸ I v dalších letech až do současnosti byly stavěny buď soubory rodinných domů či individuální soukromé vily, jednotlivé projekty příliš nespolupracují, ale přesto vytváří poměrně homogenní obytnou zástavbu se středem právě ve výstavní kolonii. Podobný vývoj můžeme pozorovat i v ostatních městech.

Stejně jako za války i po válce pokračoval oproti ostatním koloniím výjimečný stav na zurišském Neubühlu. Kolonie, nezasažená válkou, se během 40. a 50. let zcela naplnila nájemníky, stěhujícími se v případě potřeby v rámci kolonie. Stavební opravy a úpravy probíhaly pod taktovkou družstva, v této době ještě bez centrální koncepce, ale přesto nenarušující původní vzhled a stav sídliště. Stavební aktivity se rozšířily i do okolí - při přípravě prezentace Neubühlu na 9. sjezdu CIAM v roce 1950 se zrodila myšlenka u zde žijících architektů Waltera Custer, Hanse Eschera a Roberta Weilenmanna rozšíření kolonie.³⁸⁹ Vznikl tak nerealizovaný model, nicméně v roce 1955 bylo dostavěno 8 domů u Nidelbadstrasse naproti centrální budově od architektů Waldera a Doebeliho, kterým radil E.F. Burckhardt, sídliště nazvali Siedlung Nidelbad.³⁹⁰ Neubühlský architekt Walter Custer se pak v roce 1961 podílel na škole se dvěma školkami na Neubühlu (Custer, Hans Zaugg, Giorgio Crespo).³⁹¹ Architektonický ruch tedy kolonii neopustil ani po dokončení, v rámci družstva vždy fungovala pracovní skupina architektů, která řešila stavební a provozní problémy sídliště a díky tomu se poměrně záhy začalo diskutovat o generální renovaci sídliště, ke které došlo v 80. letech.

Situace výstavních sídlišť byla v prvních poválečných letech nejvíce ve znamení změn a hledání stability – ať už stability obyvatelstva, architektonického výrazu či technického stavu. Počátky poválečných přestaveb, které především ve východním bloku pokračovaly hluboko do dalších desetiletí, na Západě ukončuje do jisté míry spontánní a nečekané zařazení Weissenhofu pod památkovou ochranu, které bylo důsledkem momentálního krizového stavu kolonie a nikoli

³⁸⁶ Jindřich Noll - Jan E. Svoboda - Vladislav Skala, Praha 1945-2003. Kapitoly z poválečné a současné architektury, Praha 2006, s. 196.

³⁸⁷ Idem.

³⁸⁸ Šenberger - Šlapeta - Urlich (pozn. 87), s. 27.

³⁸⁹ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 48-51.

³⁹⁰ Idem.

³⁹¹ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 51.

stavu uměleckohistorického a kulturního poznání a uznání meziválečné avantgardní architektury. Rok 1958 se tak pro Weissenhof – a tím i pro ostatní kolonie – stal pozitivním bodem ukončení demolice na sídlišti, nicméně na fyzickou záchranu formou nezbytné stavební obnovy si kolonie musela počkat až do 80. let. Ve stejné době pak proběhly hned tři generální obnovy výstavních sídlišť, o nichž bude řeč v další kapitole, a právě tato souhra nezbytné hloubkové stavební revize ukazuje, kdy se reálně cestou kulturního a uměleckohistorického poznání došlo k ochraně kolonií a jejich alespoň částečnému návratu do původního stavu. V roce 1958 avantgarda na své památkové uznání ještě čekala, ale i díky úspěchu pavilonů jednotlivých zemí na bruselském Expu 58 se funkcionalismus dočkal v následujících letech prvních náznaků rehabilitace a přehodnocení (ač v soudobé architektuře také revize a kritiky), což spolu s poznáním díla meziválečných architektů vedlo k následnému uznání kolonií jako významných dokladů meziválečné architektury a jejich památkové ochraně.

Zároveň je pro život sídlišť velice zásadní ona zmiňovaná obměna obyvatelstva, nejzásadněji doložitelná na příkladu pražské Baby, kde sepětí stavebníků s jejich domy bylo nejsilnější a jejich následné emigrace po roce 1938, 1948 a ještě v roce 1968 zapříčinily výrazné stavební úpravy dokládající do jisté míry nepochopení nových obyvatel. Právě po válce vztahy původních obyvatel k jejich domům zanikaly, protože téměř všude došlo ke stěhování a vznikaly vztahy nové, protože někteří lidé, kteří se přistěhovaly do domů po válce, zde následně žili až do konce svého života, případně v domech dodnes žijí jejich děti. Došlo tedy k nové kontinuitě v obydlí domů, v některých případech to je pro domy pozitivní, protože lze skrz tento vztah zachovat původní vzhled či dispozici, v některých případech se na sebe naopak řetězí nevhodné přestavby.³⁹² Od 60. let se však začíná o meziválečnou architekturu a její tvůrce a tedy i o kolonie projevovat čilý akademický zájem a pro sídliště tak začíná další období vývoje.

³⁹² Výmluvným příkladem je Sutnarova vila na Babě.

3. Osudy kolonií v 60. až 80. letech

Přestože došlo na konci 50. let k zařazení sídliště Weissenhof pod památkovou ochranu, otevření otázky památkové hodnoty kolonií a funkcionalistické architektury obecně přicházelo postupně až v průběhu 60. let a to nejprve přes zájem o autory jednotlivých domů. Zatímco Weissenhof se tedy stal památkou během pohnutých událostí kolem demolice několika domů, na ostatních koloniích se tak dramatické události neprojeví a objevení a uznání jejich kulturní a památkové hodnoty probíhalo pomalejší a přirozenější cestou. Nejprve se v 60. letech probudil zájem o funkcionalistickou architekturu a posléze docházelo k první památkové ochraně a vyrovnávání se s problematikou péče o mladé památky.

V 60. letech se přes publikované články o architektech meziválečné éry u příležitosti jejich životních jubileí či úmrtí³⁹³ začal rozvíjet i akademický zájem o díla těchto architektů (Le Corbusier,³⁹⁴ Mies van der Rohe,³⁹⁵ Hans Scharoun,³⁹⁶ v Československu Pavel Janák,³⁹⁷ Bohuslav Fuchs³⁹⁸ a další), mezi která patřily i výstavní kolonie Werkbundu. Postupně se tak začalo se znovuobjevováním těchto „mladých“ památek funkcionalismu a následovala trpké zjištění, v jak neutěšeném stavu se nachází. To vedlo především ve městech, kde byly kolonie v majetku samosprávy či družstva, ke generální obnově celého souboru v průběhu 80. let. Se stavební obnovou se vynořily nové otázky – jak opravit funkcionalistickou vilu, její moderní konstrukce a materiály, jak přistoupit k rekonstrukci původního stavu, případně kdy k ní přistoupit a kdy respektovat soudobý život obyvatel a přizpůsobit již nevyhovující dispozice a domovní technologie novým potřebám? První památkové obnovy jsou dnes brány jako pionýrské, ale také velice problematické svým přístupem k originálu.

³⁹³ Články věnující se architektům u těchto příležitostí – tedy jubilejní články či nekrology se objevují již od 50. let, od 60. let se rozvíjí větší zájem o jednotlivé stavby, u nás např. nekrolog Evžena Linharta - Václav Kopecký, Evžen Linhart – Projev na pohřbu, *Architektura ČSR IX*, 1950, s. 46–47. – Oldřich Starý, Za Evženem Linhartem, *Architektura ČSR IX*, 1950, s. 48–50. Viz Lukáš Kos, *Ochrana památek funkcionalistické architektury: úspěchy a nezdary*, diplomová práce, Katedra dějin umění, FF PU v Olomouci, Olomouc 2013, s. 54-57.

³⁹⁴ Např. Stanislaus von Moos, *Le Corbusier*, Stuttgart 1968.

³⁹⁵ Např. Philip C. Johnson, *Mies van der Rohe*, New York 1947 - Ludwig Hilberseimer, *Mies van der Rohe*, Chicago 1956.

³⁹⁶ Např. Hermann Fehling, *Hans Scharoun zum 70. Geburtstag*, in: *Bauen+Wohnen*, 1963, č. 10.

³⁹⁷ Několik článků k jeho šedesátinám v roce 1942 a sedmdesátinám – Oldřich Starý, Pavel Janák, in: *Architektura ČSR*, 1952, roč. 11, č. 7-9 - později monografie Marie Benešové, Pavel Janák, Praha 1959.

³⁹⁸ Např. Zdeněk Kudělka, *Bohuslav Fuchs*, Praha 1966.

Šedesátá až osmdesátá léta 20. století byla pro kolonie tedy cestou od akademického zájmu přes první uměleckohistorické zpracování až k památkové ochraně, případně obnově. I přesto nevhodné úpravy a přestavby v některých městech pokračovaly a k památkovému uznání se dospělo až později, naopak u pionýrských obnov celých souborů došlo z dnešního pohledu k řadě nedostatků, které zapříčinily rovněž materiální ztráty na původní hmotě domů.

Následující kapitola nastíní vývoj památkové ochrany, průběh a problematiku zmíněných obnov kolonií ve Stuttgartu, Vídni a Zurichu, ale i další poškozování kolonií především v Československu.

3.1 Počátky památkové ochrany

Zařazení stuttgartské kolonie na seznam památek byla brzká, spontánní reakce na hrozící destrukci sídliště, nicméně v Německu odstartovala zájem odborné veřejnosti. Několik zastánců kolonie z konce 50. let (např. Bodo Rasch, Frei Otto či Mia Seeger)³⁹⁹ se stalo jádrem skupiny Freunde der Weissenhofsiedlung vzniklé na konci let 70. a zasadilo se o pozdější obnovu budov sídliště. Zde je potřeba zdůraznit fakt, že zmínění aktéři, Bodo Rasch i Mia Seeger, byli současníky kolonie, pamětníky jejího vzniku z úzkého okruhu kolem architektů a Württemberské pracovní skupiny DWB, Rasch se se svým bratrem podílel na zařízení dvou vzorových bytů na Weissenhofu,⁴⁰⁰ také Mia Seeger, teoretička designu, se podílela na výstavě Die Wohnung, konkrétně na její organizaci, od roku 1924 pracovala pro DWB.⁴⁰¹ Právě jejich přímé spojení s výstavou a vznikem kolonie podnítilo jejich eminentní zájem na zachování domů – zároveň oba žili ve Stuttgartu – jejich boj za záchranu kolonie a postavení pod památkovou ochranu mělo tedy do velké míry i osobní zabarvení. Nešlo tedy přímo o obyvatele kolonie, ani o autory jednotlivých domů, ale právě silný osobní vztah k sídlišti pomohl k jeho záchraně. Mezitím se začaly objevovat články přímo o koloniích – architekt a historik architektury Jürgen Joedicke publikoval roku 1962 článek *Zentrum der Pioniere*,⁴⁰² který mu o pár let později vynesl nabídku na sepsání monografie kolonie. Ta vyšla u příležitosti oslav 50. výročí Bauhausu

³⁹⁹ Nägele 1992 (pozn.173), s. 17-19 – Vereine und Initiativen. Freunde der Weissenhofsiedlung e. v., <https://www.bundesstiftung-baukultur.de/netzwerkeintrag/freunde-der-weissenhofsiedlung-ev>, vyhledáno 28. 6. 2018.

⁴⁰⁰ Bodo Rasch biografie, https://www.leo-bw.de/detail/-/Detail/details/PERSON/kg_l_biographien/130243469/Rasch+Bodo, vyhledáno 17. 6. 2018.

⁴⁰¹ Mia Seeger biografie, <https://www.museumderdinge.de/deutscher-werkbund/protagonisten/mia-seeger>, vyhledáno 20. 6. 2018.

⁴⁰² Jürgen Joedicke, Zentrum der Pioniere, in: *Stuttgarter Zeitung*, 15.9.1962.

(putovní výstava) roku 1968,⁴⁰³ téhož roku bylo rozhodnuto i o drobných opravách domů v kolonii.

Tento příklad vývoje na Weissenhofu výstižně ilustruje vývoj i v ostatních městech či zemích. Na autory kolonií či přímo na výstavní kolonie bylo upozorňováno od 60. a především v 70. a 80. letech studiemi, články či publikacemi a výstavami – Richard Döcker publikoval k výročí kolonie roku 1951 článek *25 Jahre Werkbundsiedlung Weissenhof*,⁴⁰⁴ k dalšímu výročí napsal příspěvek grafik Werner Graeff – *Vor vierzig Jahren-Rückblick auf die Weissenhof-Siedlung in Stuttgart* v roce 1967,⁴⁰⁵ o deset let později pak již zmíněný Bodo Rasch uveřejnil stať *Wie die Weissenhofsiedlung entstand*.⁴⁰⁶ Na konci 70. let, kdy se připravovaly obnovy kolonií, byla publikována kniha *Form ohne Ornament: Der Werkbund in Deutschland, Österreich und Schweiz*, která kromě historie a aktivit všech tří odnoží Werkbundu připomněla i výstavní sídliště.⁴⁰⁷ O vídeňské kolonii se objevila stať Wolfdietera Dreiholze *Die Internationale Werkbundsiedlung Wien 1932* roku 1977⁴⁰⁸ a článek Andrease Lehneho k příležitosti postavení kolonie pod památkovou ochranu *Zur Unterschutzstellung der Wiener Werkbundsiedlung*.⁴⁰⁹ O wrocławské WUWA se překvapivě objevil nejprve článek Lubomíra a Vladimíra Šlapetových v německém *Bauweltu* roku 1979 u příležitosti výročí *50 Jahre WUWA*.⁴¹⁰ Příkladem z Československa je vydání knihy Oldřicha Starého *Československá architektura od nejstarší doby po současnost* roku 1962, která rehabilitovala v uplynulém desetiletí haněný funkcionalismus a za jednu z jeho nejzdařilejších ukázek označovala vilový soubor Osada Baba v Praze.⁴¹¹ Brněnskou moderní architekturu prezentovala výstavní a osvětová činnost Kabinetu architektury

⁴⁰³ Jürgen Joedicke - Christian Plath, *Die Weissenhofsiedlung*. Stuttgarter Beiträge 4, Stuttgart 1968 – třetí přepracované vydání Joedicke 2000 (pozn.116).

⁴⁰⁴ Richard Döcker, *25 Jahre Werkbundsiedlung Weissenhof*, in: *Die Neue Stadt*, 1951, č.11/12.

⁴⁰⁵ Werner Graeff, *Vor vierzig Jahren – Rückblick auf die Weissenhof-Siedlung in Stuttgart*, in: *Bauwelt*, 1967, roč. 58, č.46/47.

⁴⁰⁶ Bodo Rasch, *Wie die Weissenhofsiedlung entstand*, in: *Deutsche Bauzeitung*, 1977, č. 11.

⁴⁰⁷ Burckhardt 1978 (pozn.66).

⁴⁰⁸ Wolfdieter Dreiholz, *Die internationale Werkbundsiedlung Wien 1932*, in: *Bauforum*, 1977, č. 10.

⁴⁰⁹ Andreas Lehne, *Zur Unterschutzstellung der Wiener Werkbundsiedlung*, in: *Österreichische Zeitschrift für Kunst- und Denkmalpflege*, 1979, č. 32.

⁴¹⁰ Šlapeta – Šlapeta 1979 (pozn.231).

⁴¹¹ Oldřich Starý, *Československá architektura od nejstarších dob po současnost*, Praha 1962 – Kos 2013 (pozn.393), s. 54-62.

Svazu architektů ČSSR,⁴¹² např. výstavou *1900-1945: Cesta k nové architektuře*. Právě činnost Svazu architektů v Brně vedla k velice brzkému zápisu vily Tugendhat Miese van der Rohe a některý staveb Bohuslava Fuchse na seznam památek (1963, památkový zákon přitom byl platný od roku 1958).⁴¹³ Nový dům se sice památkové ochrany – byť jen částečné – dočkal až v 80. letech, ale přesto v ČSSR velmi brzy zakořenila ochrana moderní architektury,⁴¹⁴ což se projevilo i uspořádáním několika odborných konferencí na téma ochrany moderní architektury.⁴¹⁵ O výstavních sídlištích napsal Vladimír Šlapeta v roce 1979 článek *Nový dům 1928 a Baba 1932*,⁴¹⁶ o rok později pak Rostislav Švácha v článku *Osada Baba*.⁴¹⁷ Kolonii Neubühl byl věnován u příležitosti výročí článek Bruno Streiffa *20 Jahre Siedlung Neubühl*⁴¹⁸ a několik článků od autorů kolonie (Haefeli, Emil a Alfred Roth) v knize *Um 1930 in Zürich. Neues Denken, Neues Wohnen, Neues Bauen* z roku 1977.⁴¹⁹ Velké množství statí a již i publikací následovalo v 80. letech, všechny tři renovované kolonie vydaly ke svým opravám rozsáhlé katalogy.⁴²⁰

Cesta k ochraně kolonií tedy vedla ruku v ruce s uvědoměním si jejich kulturní a umělecko-historické hodnoty a díky publikační a výstavní činnosti odborných kruhů se v 70. letech začalo projevovat památkové cítění – sídliště ve Vídni (1978)⁴²¹ a Wroclawi (1972 Scharounův hotel, 1979 celý areál)⁴²² se také dočkala památkové ochrany, v Zurichu proběhla rozsáhlá renovace i bez oficiální památkové ochrany. Zároveň zde zapůsobil i jistý časový odstup a s ním svázana „cena stáří“, označená jako základní kámen památky Aloisem Rieglem,⁴²³ která je dodnes vnímaná jako nepostradatelná vlastnost památky. V 70. letech již začínala

⁴¹² Kos 2013 (pozn.393), s. 63.

⁴¹³ Idem.

⁴¹⁴ Články o československých koloniích se psalo až později, nejdříve – Vladimír Šlapeta, *Die Siedlung Baba*. Prag 1932, in: *Bauwelt*, 1967, roč. 58, č. 27, s. 658-663 - Šlapeta 1979 (pozn.174) – Švácha 1980 (pozn.318).

⁴¹⁵ Kos 2013 (pozn.393), s. 79-94.

⁴¹⁶ Šlapeta 1979 (pozn.174).

⁴¹⁷ Švácha 1980 (pozn.318).

⁴¹⁸ Bruno Streiff, *20 Jahre Siedlung Neubühl*, in: *Volksrecht* (Zürich), 21.10.1950.

⁴¹⁹ *Um 1930 in Zürich. Neues Denken, Neues Wohnen, Neues Bauen.*, vydáno Kunstgewerbemuseum Zürich, 1977.

⁴²⁰ Nägele 1992 (pozn.173) – Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91) – Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316).

⁴²¹ Denkmalschutzgesetz BGBl. Nr.533/1923.

být meziválečná architektura vnímaná jako doklad předchozí kulturní éry, oddělené válkou a smýšlením, i přes poměrně krátký časový odstup tak pomalu získávala onu potřebnou „historickou“ hodnotu.⁴²⁴ V 60. a 70. letech se tak meziválečná avantgardní architektura nacházela ve srovnatelné situaci jako dnes architektura poválečná – pro památkové orgány a veřejnost byla často příliš mladá na památkovou ochranu a nedokázali ocenit její umělecké kvality.

Zároveň v každém městě, potažmo státu, došlo k jinému způsobu ochrany podle platných památkových zákonů a struktury památkové péče – ve Stuttgartu došlo k prohlášení přesně vymezeného počtu budov památkami jejich zapsáním na seznam památek Baden-Württemberku, přičemž domy od architektů Schnecka a Bourgeoise, které byly v rámci výstavy stavěny jako privátní zakázky, byly postaveny pod památkovou ochranu až později, roku 1968.⁴²⁵ Oproti tomu ve Vídni došlo k získání památkové ochrany změnou památkového zákona v roce 1978 – podle novely zákona (Denkmalschutzgesetz BGBl. Nr.533/1923) se chráněnými památkami staly všechny movité i nemovité předměty s kulturní, historickou či uměleckou hodnotou v rukou státu či města (obdobné našemu památkovému zákonu z roku 1958), čímž automaticky většina vídeňské kolonie jakožto majetek města byla zařazena pod ochranu, soukromé stavby se musely památkami doprohlásit. Na základě toho byly domy v soukromých rukou prohlášené památkami hned následujícího roku 1979,⁴²⁶ o celém aktu informoval zmíněný článek Andrease Lehneho. Ve Wroclawi byl princip podobný tomu stuttgartskému, památková ochrana v Polsku vzniká zařazením do seznamu památek – jako první byl zapsán hotelový dům pro svobodné a pro bezdětné páry od Hanse Scharouna a to roku 1972,⁴²⁷ zbytek kolonie byl zapsán o několik let později, v lednu 1979.⁴²⁸ V 70. letech se dostalo jisté urbanistické ochrany také

⁴²² Rejestr zábytkow miasta Wroclawia, dostupný např. <http://bip.um.wroc.pl/artykuly/204/zabytki-wroclawia>, vyhledáno 28. 6. 2018.

⁴²³ Alois Riegl, *Moderní památková péče*, Praha 2003.

⁴²⁴ Velmi poutavě a výstižně psal na téma stáří památky a ochrany moderní architektury Zdeněk Kudělka. Zdeněk Kudělka, *Moderní architektura a památková péče*, in: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity. STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS*, F 14-15, 1971, s. 311-315.

⁴²⁵ Nägele 1992 (pozn.173), s. 8-16.

⁴²⁶ Rakouský památkový zákon – Denkmalschutzgesetz, BGBl. Nr.533/1923, novela č.167/1978 Änderung des Denkmalschutzgesetzes z 15.3.1978 – Lehne 1979 (pozn.409) – Anita Aigner, *Die Denkmalwerdung der Werkbundsiedlung und ihre Effekte*, in: Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 266-275.

⁴²⁷ Číslo v registru památek 283/Wm, zapsáno 21.2.1972.

⁴²⁸ Zapsáno 18. 1. 1979.

kolonii Neubühl v Zurichu, její charakter, tzv. Ortsbild, byl zanesen jako závazný do kantonálního Richtplanu (1978).⁴²⁹

Od 60. let se památkové ochrany dostávalo i dalším monumentům funkcionalismu, např. od roku 1964 Gropiově budově Bauhausu v Dessau,⁴³⁰ od roku 1963 již zmíněné vile Tugendhat od Miese van der Rohe apod.⁴³¹ V 80. letech se pak začalo přistupovat k prvním renovacím a rekonstrukcím těchto budov, které byly první svého druhu a proto průkopnické, bez možnosti poučit se z úspěchů či chyb předchozích projektů podobného druhu. Teprve u další vlny obnov v novém tisíciletí se často ukázalo, jaké nedostatky tyto první památkové akce měly.

3.2 Pojetí prvních památkových obnov

Od konce 70. let se na třech výstavních sídlištích připravovaly rozsáhlé obnovy – na Weissenhofu ve Stuttgartu, Neubühlu v Zurichu a na vídeňské kolonii. Obnova souboru obytných staveb byla dalším krokem po uznání památkové hodnoty a přípravou projektů se otevřelo velké množství otázek, zásadním parametrem pro úspěch akce bylo stanovení cíle obnovy. Každá ze tří dotčených kolonií se s touto problematikou vypořádala po svém, tedy s drobnými odlišnostmi, které odpovídají i odlišnému vývoji a rozsahu stavebních úprav či poškození. Shodná je snaha o co největší věrnost exteriéru jeho původní podobě v době výstavy a co největší zachování původní stavební matérie a detailů, tedy autenticity (což se ovšem ne všude povedlo). U všech kolonií došlo k podrobné dokumentaci stavu, která sloužila jako základ archivu pro pozdější obnovy.

Nejproblematictější bylo ustanovení cíle celkové obnovy kolonie opět na Weissenhofu. Spolek Freunde der Weissenhofsiedlung, založený roku 1977 (od 1977 jako Initiative 77, oficiálně jako spolek přátel od 1979),⁴³² původně žádal kompletní rekonstrukci stavu z roku 1927, tedy včetně znovupostavení za války zničených a posléze zbouraných domů.⁴³³ Tak radikální obnovy se u žádné jiné kolonie nadšenci nedožadovali a z hlediska autenticity materiálu je to značně kontroverzní myšlenka, k takovým realizacím se přistupuje pouze ve výjimečných případech (po válce docházelo k rekonstrukcím kostelů). Od tohoto požadavku nakonec však ustoupil i sám spolek, nicméně touha po exaktním, dokumentárním restaurování celé kolonie zůstala. Konkrétní cíl a podobu renovace precizovali

⁴²⁹ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 156-175.

⁴³⁰ Monika Markgraf (ed.), Archäologie der Moderne/Archeology of Modernism. Sanierung Bauhaus Dessau, Berlin 2006, s. 23.

⁴³¹ <http://www.tugendhat.eu/cz/dum/60-leta.html>, vyhledáno 25. 6. 2018.

⁴³² Nägele 1992 (pozn.173), s. 17-19.

⁴³³ Nägele 1992 (pozn.173), s. 20.

památkáři a zástupci koalice Spolková republika-stát-město až do roku 1981, kdy projekt oficiálně započal.⁴³⁴ Jako cíl byla vytyčena „Obnova a restaurování budov pod památkovou ochranou“,⁴³⁵ včetně částečné obnovy zahrad, zároveň však mělo dojít k technické modernizaci tak dalece, jak to umožní památková ochrana. V rámci akce mělo být 5 staveb zrekonstruováno vzorově včetně rekonstrukce původních dispozic a barevnosti. Právě toto rozdělení na vzorové stavby – projektu předcházela obnova rodinného domu od Hanse Scharouna, která následně posloužila jako prototyp obnovy – a zbytek sídliště ukazuje, že ona restaurátorská a památková přesnost byla omezena pouze na exteriéry, většina domů prošla v interiérech mnoha úpravami, které se památkáři rozhodli neodstraňovat, doplnit o modernizaci kuchyní a sanitárních zařízení a tedy nehledět příliš na zachování vnitřních detailů. Vzorové domy zato byly obnovovány včetně interiérů, ovšem rovněž se zmíněnou modernizací, což zachovalo alespoň částečný „vzorek“ původních řešení pro budoucí generace.

Také ve Vídni se obnovou kolonie chtěli co nejvíce přiblížit původnímu stavu z roku 1932, nicméně cíl byl vytyčen jako co největší přiblížení původnímu stavu, pokud to technické, funkční a historické aspekty umožní.⁴³⁶ I vídeňské domy potřebovali po 50 letech existence funkční a technická vylepšení (zateplení a hydroizolace, rozvody, sanita apod.), zároveň interiéry domů nedoznaly takový rozsah změn originálních dispozic a byly tak víceméně intaktně dochovány, na rozdíl od Weissenhofu. Oproti tomu nepřipadala v úvahu rekonstrukce barevnosti, protože barevný plán László Gábora se nedochoval.⁴³⁷ Ve Vídni tak nevyčleňovaly žádné domy jako vzorové,⁴³⁸ plán obnovy byl stejný pro všechny domy, výjimky tvořily přístavby a dostavby budov. Ty byly individuálně posouzeny a pokud vylepšovaly původní stav domu z technického či funkčního hlediska a zároveň esteticky nenarušovaly situaci, byly zachovány, v opačném případě odstraněny. Pokud šlo o funkční vylepšení, ale esteticky narušující celek, bylo přistoupeno k „vylepšení“ vzhledu, aby architektonicky odpovídal řešení budovy. V publikaci o obnově vídeňské kolonie autor tento přístup nazývá „kritische Denkmapflege“,⁴³⁹

⁴³⁴ Idem, s. 21.

⁴³⁵ „Instandsetzung und Restaurierung der unter Denkmalschutz stehenden Gebäude“. Ibidem, s. 21.

⁴³⁶ Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 49.

⁴³⁷ Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 50.

⁴³⁸ Nepříliš zmiňovaná je interiérová obnova domu od arch. Haerdla. Ivo Hammer, Zur Erhaltung der Materialität der Oberflächen von Bauten der Moderne am Beispiel der Werkbundsiedlung in Wien, in: Stiftung Bauhaus Dessau (ed.), *Umgang mit Bauten der klassischen Moderne 2: Sanierung der Oberflächen*, Dessau 2011, http://www.tugendhat.eu/data/Ivo_Hammer_Werbundsiedlung_Wien_2000.pdf, vyhledáno 15. 3. 2018.

⁴³⁹ Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 49.

a dá se říci, že oproti Weissenhofu jde o přístup více respektující historii kolonie, bez dogmatické snahy vrátit se do roku vzniku. Zároveň však jsou domy, které přestály válku, lépe dochovány než ve Stuttgartu, protože nesloužily armádě ani jako nouzové ubytování, situace se tedy nedá zcela srovnat.

Posledním příkladem celkové renovace sídliště je zurišský Neubühl, kde je situace výrazně jednodušší a má jakousi přirozenou kontinuitu. Neubühl nebyl zasažen válkou a díky pevnému vedení družstva ani přestavbami, případné úpravy se prováděly centrálně. Nebylo třeba se tedy vyrovnávat se změnami stavební substance, pouze s technickými problémy modernistické architektury, které jsou téměř u všech kolonií shodné. Družstvo se nemuselo ohlížet ani na památkovou ochranu sídliště, protože bylo bez ochrany. Velký důraz tak byl kladen na názory a požadavky obyvatel, se kterými probíhaly pravidelné konzultace o cílech a průběhu obnovy.⁴⁴⁰ Cílem tedy byla renovace celé kolonie s důrazem na zachování charakteru a originální substance, ale zároveň také vyřešení stavebně-technických problémů, kvůli kterým byl během průzkumu sestaven tzv. Problemskatalog,⁴⁴¹ zaznamenávající obtíže u jednotlivých typů domů. Také zde byl však vybrán dům pro vzorovou obnovu, nejtypičtější a nejoblíbenější čtyřpokojový řadový dům, který byl velice citlivě restaurován a zachován pro pozdější generace.⁴⁴² U ostatních domů bylo přistoupeno k modernizaci kuchyní a sanitárních zařízení, ale zásadnější změny v interiéru plánovány nebyly.

Všechny tři obnovy mají společnou snahu přiblížit se co nejvíce původnímu vzhledu z doby výstavy se zachováním řešení interiéru, pokud to jeho stav umožňuje. Na Weissenhofu a Neubühlu se uplatnila idea vzorového domu, který bude zachovávat a demonstrovat původní stav, zatímco ostatní domy projdou modernizací vnitřního vybavení pro pohodlí nájemníků, případně nebude restaurován již velice změněný stav. V 80. letech ještě nebyl uskutečněn plán muzeální obnovy vybraného domu a jeho využití pro informační centrum a muzeum kolonie, proto všechny domy musely respektovat svoje využití jako obytné objekty. Právě tento aspekt byl později vyčítán obnově Weissenhofu, prý se přílišný důraz kladl na modernizaci a soudobý standard bydlení a menší na památkovou hodnotu.⁴⁴³ Zároveň právě obnova Weissenhofu byla jako jediná později výrazně kritizovaná, snad i proto, že kvůli velice špatnému stavu budov bylo přistoupeno k razantnějším opravám a výměnám prvků. Právě kvůli obytné funkci tak došlo ke ztrátě dobových technických zařízení – v případě, že přežila až do 80. let – jako vybavení kuchyně či koupelen, kotelny či v některých případech i drobných prvků jako vypínače a zásuvky, což jsou všechno předměty důležité právě pro doložení dobového stylu bydlení a technických vymožeností, které se uplatňují v pozdějších muzejních expozicích. I renovace vídeňské kolonie však

⁴⁴⁰ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 165.

⁴⁴¹ Idem.

⁴⁴² Ibidem.

⁴⁴³ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 44-73.

byla později kritizovaná ze strany obyvatel, především kvůli nedostatečnému zateplení fasád a tedy nevyřešení vlhkosti staveb (podle obyvatel šlo pouze o kosmetické úpravy)⁴⁴⁴.

3.3 Konstrukční a technické aspekty obnovy

Kromě ideových problémů s sebou obnova moderních památek nese i mnoho stavebně-technických aspektů, které potřebují vyřešit funkčnějším způsobem, než tomu bylo na přelomu 20. a 30. let. Problémy vznikaly především z důvodu nově používaných konstrukčních metod a materiálů, které ještě nebyly testovány v dostatečně dlouhém časovém horizontu a proto se nevědělo, jak se za několik let či desítek let budou chovat, zároveň ne vždy byly nové principy či materiály dostatečně kvalitní či správně použity, velký vliv na to měla i rychlost realizace kolonií a samozřejmě finanční možnosti – z důvodu snížení nákladů byl často použit málo kvalitní beton apod.⁴⁴⁵ V 80. letech se s generálními renovacemi výstavních kolonií museli jejich autoři postavit čelem k několika již delší čas se projevujícím problémům, jiné obtíže se objevily až během plánování a stavby.

V některých případech se projeví problémy samotné konstrukce (tepelné mosty např. u kombinovaných konstrukcí na Neubühlu způsobovaly trhliny fasády a zatékání, nutnost statického zajištění konstrukcí na Weissenhofu včetně sanace železobetonových nosných částí či dokonce vyztužení konstrukce při špatné statické budovy), obecnějším nedostatkem meziválečné architektury byla značně podceněná a nedokonalá hydroizolace základů, sklepů a plochých střech a tepelná izolace fasády a střechy,⁴⁴⁶ dále pak obnovy či výměny původních oken a dveří a řešení jejich nedostatečných izolačních vlastností. Dohromady tyto aspekty způsobovaly zatékání do domů, tedy vlhké skvrny na zdech či odlupující se omítku fasády, špatný tepelný komfort, kvůli únikům tepla a vysoké vnitřní vlhkosti se budovy velice špatně vytápěly atd. Vlhkem a promrzáním samozřejmě trpí i samotná konstrukce staveb, nejen obyvatelé, problémy bylo tedy nutné během obnovy vyřešit. Každá kolonie a někdy i každá budova vyžadovala individuální přístup u řešení těchto technických obtíží s ohledem na konstrukci a použitý materiál, ale i architektonické řešení.

Zatímco na vídeňské kolonii a zurišském Neubühlu nebylo třeba řešit problémy nosné konstrukce – zmíněné praskliny kvůli tepelným mostům na Neubühlu se objevovaly i jinde a řešily se v rámci zateplení, izolace a nové omítky – na Weissenhofu se kvůli velkému množství prezentovaných typů konstrukce objevilo hned několik různých problémů. Jedním z nich bylo poškození betonu na

⁴⁴⁴ Hammer 2011 (pozn.438).

⁴⁴⁵ Jadwiga Urbanik, *Renovation of Modern Movement Buildings*. Original from versus Building Technology. From Le Corbusier to Hans Scharoun, in: Jerzy Jasienko (ed.), *Structural Analysis of Historical Constructions*, Wrocław 2012.

⁴⁴⁶ Urbanik – Tomaszewicz 2014 (pozn.115).

skeletových konstrukcích (např. Le Corbusierovy domy),⁴⁴⁷ obnažení železné výztuže a její koroze. Během výstavby kolonie byl často používán nekvalitní beton, který se později v důsledku povětrnostních podmínek, vlhkosti, času a nedostatečnému ošetření na některých místech konstrukce vydrolil natolik, že odhalil výstuž. V takovém případě bylo třeba provést sanaci, zpevnění a doplnění betonu. Výstuž a zdravý beton byl ošetřen nátěrem proti korozi, odhalené části byly doplněny reprofilační maltou a torkretovým betonem (stříkaný beton).⁴⁴⁸ Další komplikací bylo statické zajištění nosné konstrukce Miesova nájemního domu, kde byl použit systém ocelového skeletu se zděnou výplní. Po válce, mnoha vnitřních přestavbách a 50 letech existence potřebovala konstrukce podepřít a v suterénu tak byly vestavěny zděné nosné příčky podepírající skelet.⁴⁴⁹

Řešení tepelné a hydroizolace musely najít obnovy všech tří kolonií. Meziválečné stavby se potýkaly s vlhkostí na úrovni základů, proti které nebyly v době svého vzniku vůbec izolovány, dále se zatékáním plochými střechami, které v meziválečném období vznikaly jako jednoplášťové víceméně bez tepelné izolace (nebo jen s nepatrnou – Celotex, Torfoleum)⁴⁵⁰ a parozábrany, hydroizolace byla zajištěna pouze asfaltovou lepenkovou vrstvou (např. Ruberoid, Papoleina...),⁴⁵¹ a také s tepelnými úniky tenkými obvodovými zdmi a velkými okny s jednoduchým zasklením.

Vysušení, izolace a odvod spodní vody od základů a stěn suterénů bylo v 80. letech řešeno ve Stuttgartu, Vídni i Zurichu prakticky stejně – podél všech nebo jen vlhkostí nejvíce zasažených obvodových zdí byl do hloubky cca 60 cm vyhlouben příkop, zdi očištěny, často částečně zatepleny polystyrenem nebo jen opatřeny hydroizolační folií, následovala odvodňovací drenáž a zasypání štěrkem a kačírkem.⁴⁵² Také obnova plochých střech, jejich zateplení a případná nová skladba izolace proběhla ve všech koloniích podobně. Meziválečné ploché střechy byly většinou složené z vrstvy lehčeného betonu na vrchní překladové desce (ne vždy), výjimečně tepelné izolace např. lisované korkové desky (na Neubühlu), dvou vrstev asfaltových pásů (např. Ruberoid) a a podle provozu střechy vrchní štěrkovou či břidlicovou vrstvou, případně pochozími betonovými dlaždicemi.⁴⁵³

⁴⁴⁷ Nägele 1992 (pozn.173), s. 40-42 – Rolf Schaal – Stephan Pfister – Giovanni Scheibler (eds.), Baukonstruktionen der Moderne aus heutiger Sicht. Band 4 – Siedlungen, Basel, Boston, Berlin 1990, od s. 71.

⁴⁴⁸ lidem.

⁴⁴⁹ Nägele 1992 (pozn.173), s. 104-105.

⁴⁵⁰ Urbanik 2012 (pozn.445).

⁴⁵¹ Urbanik – Tomaszewicz 2014 (pozn.115).

⁴⁵² Nägele 1992 (pozn.173) – Schaal - Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447) – Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316) – Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91).

⁴⁵³ lidem.

Po 50 letech existence již neměla tato skladba dostatečné tepelné ani hydroizolační vlastnosti, již v 80. letech se navíc konstrukce plochých střech na nových objektech prováděly v jiné skladbě s novými materiály, často dvouplášťové (tedy se vzduchovou odvětrávanou vrstvou), také asfaltové hydroizolační materiály se již prováděly odlišně.⁴⁵⁴ Ve většině případů na koloniích došlo k odstranění původních vrstev až na stropní desku či vrstvu lehčeného betonu, na kterou byla instalována parotěsnicí folie, přidáno cca 8 cm silné zateplení polystyrenovými či pěnosklenými deskami, na které teprve byly položeny 2 vrstvy asfaltových pásů jako hydroizolace (různé typy podle výrobce) a vrchní cca 4 cm tlustá vrstva šterku s pískem či drcená břidlice pro snížení teploty hydroizolace a jako ochrana proti UV záření. Pro střešní terasy se nakonec položily betonové dlaždice.⁴⁵⁵ Z důvodu výrazného navýšení tloušťky střešního pláště bylo také potřeba nově vyřešit oplechování atiky apod. Výhodou pro vzhled budovy je, že okraj střechy tvoří právě atika, původně lehce převýšená nad skutečným povrchem střechy, nová izolace tak většinou jen dorovnala atiku a nezpůsobila újmu na estetických proporcích budovy, což byl problém především u tepelné izolace obvodových zdí. Unikátním případem byly řadové domy holandského architekta J.J.P.Ouda, u kterých zcela chyběla jakákoli izolace (tedy i asfaltová vrstva!), čímž stavby velmi trpěly. Dodnes není jasné, z jakého důvodu nedošlo k její realizaci, zda z estetických, nebo se na izolaci prostě v rychlosti výstavby zapomnělo.⁴⁵⁶

Asi největším oříškem obnovy kolonií byla v 80. letech, a je i dnes, otázka tepelné izolace fasády. Po navození problematiky izolace základů a střech již je nejspíš jasné, že pro tepelný, ale i vlhkostní komfort domů bylo řešení zateplení nezbytné. Především u experimentálních konstrukcí či nově používaných materiálů výplňových tvárníc či panelů, kdy vznikaly stěny o několik desítek centimetrů tenčí než bylo běžné u tradiční konstrukce – cca 25-30 cm síly obvodové zdi na koloniích oproti cca 50 cm u běžné cihlové nosné konstrukce⁴⁵⁷ - bylo zlepšení tepelných podmínek nutné kvůli samotné konstrukci domů a její životnosti. Zmíněné zlepšení se dalo řešit kombinací tří způsobů – vnějšího zateplení zdí, zvýšení izolace prosklených ploch, tedy oken, případně vylepšení způsobu a režimu vytápění budovy. Vytápění se řešilo v 80. letech především na Weissenhofu, kde domy dostaly nový plynový kotel a radiátory místo dům od domu odlišného způsobu topení od kamen přes horkovzdušné.⁴⁵⁸ Vylepšení rozvodů centrálního vytápění na Neubühlu bylo řešeno již před kompletní

⁴⁵⁴ Lenka Hanzalová, Ploché střechy – 2. část. Historický vývoj, <http://www.stavebnictvi3000.cz/clanky/ploche-strechy-2-dil-historicky-vyvoj/>, vyhledáno 27. 4. 2018.

⁴⁵⁵ Nägele 1992 (pozn.173) – Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447) – Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316) – Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91).

⁴⁵⁶ Nägele 1992 (pozn.173), s. 83-84.

⁴⁵⁷ Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447).

obnovou, došlo tedy jen k drobným úpravám.⁴⁵⁹ Oproti tomu zateplení vnějších zdí muselo být řešeno na všech koloniích. Problém zateplení funkcionalistického domu spočívá především ve změně proporcí budovy, která se nejvíce projevuje ve vztahu fasády a oken. Ta se kvůli navýšení hmoty fasády dostávají hlouběji za líc a namísto dojmu prostoru obaleného tenkou pokožkou vnější fasády vznikne dojem špaletových oken. Okna přitom byla v některých případech původně přímo „nalepená“ na fasádu bez jakéhokoli zahloubení. Dnes jsou pro běžné zateplení, na příkladu českých zemí, používány polystyrenové desky o tloušťce 10 cm a to bez omítky, která přidá další alespoň 2 cm! Takový rozdíl je pro funkcionalistickou fasádu fatální, čehož si byly vědomi i architekti a památkáři připravující obnovy kolonií v 80. letech. Ve Stuttgartu, Vídni i Zurichu se nabízely dvě možnosti – použít na zateplení buď obložení polystyrenovými deskami, které jsou silnější (pro dobrou izolaci je potřeba alespoň 5 cm tloušťky), ale přináší dokonalější izolaci, nebo tepelněizolační omítku, která má nepatrně nižší izolační schopnosti, ale je tenčí (cca 4 cm).⁴⁶⁰ Ve Vídni byla plošně použita právě tepelněizolační omítkou, na Neubühlu bylo přistoupeno pouze k zateplení štítových zdí či zdí s minimem okenních otvorů a to rovněž izolační omítkou. Na Weissenhofu byla opět situace složitější a opět to bylo dáno širokým spektrem použitých typů konstrukcí a materiálů – je třeba si uvědomit, že ve Vídni se od experimentální konstrukce zcela opustilo a na Neubühlu byl pro celou kolonii také použit shodný typ konstrukce. Ve většině případů bylo i na Weissenhofu použito zateplení omítkou, nicméně u komplikovaných případů, kde bylo třeba radikálně zlepšit tepelný komfort stavby jako např. u řadových domů J. J. P. Ouda, byl použit obklad 5 cm tlustými polystyrenovými deskami v kombinaci s posunutím oken do líce.⁴⁶¹

Souvisejícím problémem bylo restaurování oken. Kromě samotného restaurování ráků, pokud se dochovaly a to v natolik dobrém stavu, aby mohly sloužit dál, bylo potřeba řešit i prosklení. Protože se jednalo v mnoha případech o velké prosklené plochy původně jednoduše zasklených oken, tvořících velkou část fasády, bylo třeba zabránit tepelným únikům. Na první pohled jednoduchým řešením byla výměna skel za skla izolační, či izolační dvojskla. Nicméně v mnoha případech bylo třeba upravit původní rámy oken, ať už dřevěné či železné, aby do nich silnější skla pasovala. Zároveň ne všude, a to platí především u kolonií zasažených válkou, tedy Vídni a Stuttgartu, byly původní okenní rámy dochovány. Právě na stuttgartském Weissenhofu bylo po válce mnoho oken vyměněno, mnoho původních prosklených ploch zčásti zazděno a opatřeno běžnými okny, protože oprava či náhrada poničených atypických okenních ráků byla v té době prakticky nemožná. Někde došlo k výměně ráků před generální obnovou prostě kvůli

⁴⁵⁸ Idem - Nägele 1992 (pozn.173), s. 22-30.

⁴⁵⁹ Marbach – Rüeegg 1990 (pozn.91), s. 158-160.

⁴⁶⁰ Idem, s. 174-175 – Nägele 1992 (pozn.173), s. 22-30 – Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 51-53.

⁴⁶¹ Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 99-130 – Nägele 1992 (pozn.173), s. 83-84.

obytnému standardu a na estetický či památkový dojem se nehledělo. Zatímco ve Vídni se tedy až na jediný případ (nepůvodní plastové okno bylo nahrazeno rekonstrukcí)⁴⁶² podařilo zrestaurovat původní okenní a prosklené dveřní rámy a opatřit je izolačními skly, a stejně tak na Neubühlu,⁴⁶³ na Weissenhofu se muselo postupovat dům od domu. U některých domů se podařilo restaurovat původní rámy – např. u Oudových domů, kde však bylo potřeba zevnitř namontovat hliníkový profil na uchycení izolačního skla, kovové rámy byly příliš subtilní,⁴⁶⁴ u některých domů bylo množství původních oken nahrazeno různými typy rámu a přistoupilo se tedy k rekonstrukci původního stavu. Nicméně šlo podle finančních i jiných možností o kopie „podobné“ původnímu stavu, ne vždy o repliky, což bylo později autorům vyčítáno. Došlo tak k výměně oken u Le Corbusierových a řady dalších domů. Nejtěžší byly však rekonstrukce atypických oken, například u Scharounova domu na Weissenhofu, jehož obnova proběhla ještě před rozjezdem celkové renovace a byl tak používán jako svým způsobem „testovací“.⁴⁶⁵ Scharounův dům má zaoblené nároží opatřené pásovým oknem, které bylo po válce nahrazeno třemi okny běžnými – nicméně ve chvíli, kdy bylo rozhodnuto o renovaci objektu a jeho návratu do původního stavu, objevil se problém, jak zhotovit nově ono pásové zaoblené okno. Nakonec se to zdařilo, ovšem za nemalou cenu a jako vysoce atypický artikl. Problém dnes, a v 80. letech byl stejný, je ten, že už na výrobu stejných subtilních profilů chybí jak lidé s potřebným know-how, tak i stroje. Dalším případem byla dvoupodlažní prosklená stěna Le Corbusierova maisonetového domu na Weissenhofu, která byla v rámci oprav rovněž v roce 1979 (tehdy probíhala obnova Scharounova domu)⁴⁶⁶ vyměněna za masivnější, běžně členěná okna. Během renovace o pouhých pár let později se ukázala rekonstrukce původního stavu jako natolik finančně náročná, že od ní bylo upuštěno. Dům má tedy dodnes jakousi hrubou, mohutnou nápodobu dříve subtilního prosklení.⁴⁶⁷

Z uvedeného výčtu je vidět, že u mnoha technických problémů byl postup na jednotlivých koloniích, ač to mezi sebou nekonzultovali, velice obdobný. Odlišnosti nastaly většinou ve chvíli, kdy se nedochovalo původní řešení, jako je tomu u oken, a pak samozřejmě u řešení obnovy interiérů. Ty byly až na výjimku vzorově renovovaných jednotek obnovovány tak, aby respektovaly původní dispoziční řešení, případně vestavěný nábytek, často i materiál podlah apod., ale jinak vycházely vstříc spíše obyvatelům (výměny kuchyní a koupelen, kde ovšem již většinou došlo k úpravám v průběhu let). Vzorové rekonstrukce či obnovy

⁴⁶² Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 53-55.

⁴⁶³ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 180-183.

⁴⁶⁴ Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 99-130 – Nägele 1992 (pozn.173), s.22-30.

⁴⁶⁵ Bongartz 1980 (pozn.345).

⁴⁶⁶ Bongartz 1980 (pozn.345).

⁴⁶⁷ Nägele 1992 (pozn.173), s. 35-42 – Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 131-160.

několika bytů se objevily jak na Weissenhofu, kde jich bylo několik, tak na Neubühlu, kde byl dochován interiér jednoho domu, nejtypičtějšího a nejlépe zachovaného.⁴⁶⁸ Ve Vídni bylo místo vzorové rekonstrukce interiéru přistoupeno k úpravě původní trafostanice na malé muzeum kolonie.⁴⁶⁹

Na následujících stránkách je popsán vývoj jednotlivých kolonií v 60. až 80. letech i s podrobnostmi jejich obnovy.

3.4.1 Weissenhofsiedlung Stuttgart

Kolonie na Weissenhofu ve Stuttgartu se roku 1958 stala první z výstavní celků Werkbundu pod památkovou ochranou, i přesto však ještě dlouhou dobu nebylo přistoupeno k celkovým úpravám či obnově areálu. Některé budovy ale vyžadovaly opravy a k těm bylo přistupováno samostatně – na konci 50. let prošel opravou bytů Miesův nájemní blok,⁴⁷⁰ který byl za války těžce poškozen přestavbami interiéru a následným bombardováním, po kterém byly zadrženy původně prosklené plochy a nahrazeny běžnými okny, následná oprava domu, aby byl opět obyvatelný, proběhla svépomocí. Příležitostí k větším úpravám areálu se stalo 50. výročí Bauhausu v roce 1968, oslavované mimo jiné putovní výstavou, která dorazila i do Stuttgartu.⁴⁷¹ Protože se na kolonii podíleli i představitelé Bauhausu, byla uznána nutnost nějakých úprav a domy byly alespoň nově natřeny (pouze vrchní, barevná vrstva omítky), některé i kompletně omítnuty, podle potřeby dostaly nová okna či částečné zateplení (Miesův blok byl ze dvou stran obložen polystyrenovými deskami)⁴⁷² a byly opatřeny informačními tabulemi, zároveň byly toho roku pod ochranu kolonie zahrnuty i domy od Schnecka a Bourgeoise, které byly soukromými zakázkami přidruženými k původní výstavě. Také vyšla publikace od Jürgena Joedicka jako první monografie kolonie,⁴⁷³ na kterou dostal zakázku po zveřejnění článku roku 1962.⁴⁷⁴ Roku 1972 vstoupil v platnost nový zákon o památkách Baden-Württemberku⁴⁷⁵ a památková ochrana kolonie se tak zvýšila. V průběhu 70. let bylo přistoupeno k úpravám či renovaci

⁴⁶⁸ Nägele 1992 (pozn.173), s. 20-22 – Marbach – Rüeegg 1990 (pozn.91), s. 163-180.

⁴⁶⁹ Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 56 – Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 266-275.

⁴⁷⁰ Nägele 1992 (pozn.173), s. 99-104.

⁴⁷¹ Idem, s. 8-16 – Kirsch 1999 (pozn.70), s. 210-213.

⁴⁷² Nägele 1992 (pozn.173), s. 99.

⁴⁷³ Joedicke 2000 (pozn.116).

⁴⁷⁴ Joedicke 1962 (pozn.402) – Nägele 1992 (pozn.173), s. 8-16.

⁴⁷⁵ Nägele 1992 (pozn.173), s.17-19.

několika domů – řadové domy Marta Stama prošly roku 1976⁴⁷⁶ renovací střechy (výměna hydroizolace, ale ještě bez tepelné izolace), výměnou oken za železná v původní podobě a dostaly nový modrý nátěr, u kterého dodnes není jasné, zda šlo v 70. letech o poslední dochovaný nátěr, nebo o původní barevnost z doby výstavy.⁴⁷⁷ Dále byla provedena u příležitosti výměny nájemníků v letech 1979-81 obnova vily od Hanse Scharouna.⁴⁷⁸ I u Scharounova domu šlo o návrat k původní podobě, která bylo po válce v interiéru i exteriéru měněna. Nejpatrnější změny v exteriéru byly výměny oken – jak bylo zmíněno výše – pásové zaoblené okno v nároží bylo v průběhu let vyměněno za tři standardní okna vedle sebe, návrat k původnímu vzhledu byl však velice problematický po technické a funkční stránce, zároveň se jednalo o velice drahou a specializovanou výrobu. Dále došlo k obnově prosklené stěny s posuvnými dveřmi propojujícími obytný pokoj se zahradní terasou – tento prvek byl po válce zčásti zazděn a nahrazen běžným oknem a prosklenými dveřmi. Po obnově a zateplení střechy bylo na řadě zateplení fasády, které spolu s izolačními skly a novým vytápěním domu mělo zlepšit tepelný komfort budovy. Nakonec došlo pouze k částečné izolaci fasády (6 cm izolační omítky), a to její zadní stěny, nikoli uliční fronty s pásovými okny, kde by došlo k zásadní změně proporcí reliéfu průčelí.⁴⁷⁹ Obnova Scharounova domu probíhala již v době, kdy spolek Freunde der Weissenhofsiedlung usiloval o celkovou obnovu a rekonstrukci kolonie, nebyl tedy součástí pozdějšího projektu, ale jakýmsi předvojem, prototypem obnovy, který přinesl cenné zkušenosti a poznatky, jimiž se autoři renovace kolonie mohli řídit.

Skutečný zvrat ve snaze o celkovou obnovu kolonie přišel roku 1977, kdy se rozproudila iniciativa na záchranu Weissenhofu a posléze (oficiálně až 1979, ale prakticky již roku 1977) byl založen spolek Freunde der Weissenhofsiedlung,⁴⁸⁰ který dnes provozuje muzeum kolonie v Le Corbusierově dvojdomu. Skupina pamětníků, architektů a odborníků začala jako Initiative 77 volat po renovaci a obnově sídliště, jeho návratu do podoby z roku 1927, dokonce původně požadovali i rekonstrukci zničených domů.⁴⁸¹ Tím prozproudili skrz média diskuzi, která díky politickým konexím aktérů vedla k obnově kolonie v letech 1981-87.⁴⁸² Během shánění financí (podíl města, spolkové země Baden-

⁴⁷⁶ Bongartz 1980 (pozn.345).

⁴⁷⁷ Bongartz 1980 (pozn.345) – Nägele 1992 (pozn.173), s. 18-19 – Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 161-176.

⁴⁷⁸ Idem.

⁴⁷⁹ Bongartz 1980 (pozn.345).

⁴⁸⁰ Nägele 1992 (pozn.173), s. 17-19 - Vereine und Initiativen. Freunde der Weissenhofsiedlung e. v., <https://www.bundesstiftung-baukultur.de/netzwerkeintrag/freunde-der-weissenhofsiedlung-ev>, vyhledáno 28. 6. 2018.

⁴⁸¹ Nägele 1992 (pozn.173), s. 17-19.

⁴⁸² Idem - Urbanik 2016 (pozn.11), s.62.

Württemberg a Bundesrepublik Deutschland), dohadů o odprodeji kolonie zpět městu, případně spolkové zemi Baden-Württemberku – což se neuskutečnilo a sídliště zůstalo v majetku Spolkové republiky⁴⁸³ – byla sestavena komise na obnovu Weissenhofu, složená ze zástupců všech zainteresovaných úřadů, a zástupce spolku přátel. Roku 1979 se začalo z průzkumy pro rekonstrukci – stavebně historické a statické, dále průzkumy dokumentace k původnímu stavu, jejich vyhodnocením a plánem renovace.⁴⁸⁴ Roku 1981 rozhodlo Bundesministerium für Raumplanung, Bauwesen und Städtebau o renovaci kolonie a ustanovilo projektovou skupinu na stavebním úřadu ve Stuttgartu (Hochbauamt III Stuttgart).⁴⁸⁵ Na základě zkušeností z obnovy Scharounova domu se pak začalo s plánováním renovace zbytku kolonie (1981-83), samotná stavba proběhla ve třech fázích mezi lety 1983-87.⁴⁸⁶

V čele akce stál jako vedoucí projektové skupiny nejprve architekt Hartmut Kopper, posléze Hermann Nägele, po jeho boku pak dva stavební inženýři Hans-Peter Bender a Karl-Heinz Engler, finanční otázky realizace zajišťovala komise pod vedením Ernst-Wenera Krause ze stuttgarstského finančního ředitelství (Oberfinanzdirektion).⁴⁸⁷ Financování totiž zajistila spoluúčast všech dotčených stran státní správy – Spolková republika Německo s příspěvkem od města Stuttgart i spolkové země Baden-Württemberg. Oficiálně byl projekt nazván „Obnova a restaurování památkově chráněných budov“, což poukazuje na cíl akce, tedy zrenovovat co nejpřesněji všechny dochované stavby (od rekonstrukce zdemolovaných bylo upuštěno), zároveň však využít nových technických poznatků, aby se neopakovaly stavebně-fyzikální chyby z roku 1927. Bohužel muselo být během obnovy přihlédnuto i k výdajům, což bylo později odborníky vyčítáno.

Všech 11 dochovaných domů bylo obnoveno a zmodernizováno – jako stěžejní body obnovy byly vytyčeny zajištění statiky budov, zlepšení izolačních vlastností stavby a návrat k co možná nejvěrnějšímu původnímu vzhledu. U všech domů byla provedena kontrola stavu statiky konstrukce, sanace nosných prvků, v případě železobetonových či ocelových jejich opatření protikorozními nátěry, oprava betonových částí. U nájemního domu Miese van der Rohe bylo nutné kvůli špatnému stavu statiky vestavět nosné příčky v suterénu, které stabilizovaly a zajistily ocelovou rámovou konstrukci. Izolace domu, jak tepelná, tak hydroizolace, měla zamezit zatékání, špatnému tepelnému komfortu, kondenzaci vody v interiéru, promrzání apod. A nesla s sebou vysušení, izolaci a drenáž základů a suterénů, obnovu plochých střech s parozábranou, novou hydroizolační

⁴⁸³ Ibidem, s. 15-20.

⁴⁸⁴ Ibidem, s. 18-19.

⁴⁸⁵ Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 153.

⁴⁸⁶ Nägele 1992 (pozn.173), s. 22-30 – Urbanik 2016 (pozn.11), od s. 62.

⁴⁸⁷ Nägele 1992, s. 6.

vrstvou (asfaltové pásy) a tepelně-izolační vrstvou (polystyren), zateplení fasády s kompletně novými omítkami – podle potřeb a možností staveb došlo buď k zateplení obkladem polystyrenovými deskami (Oudovy domy) nebo tepelněizolační omítkou (např. Miesův blok, Le Corbusierovy domy..)⁴⁸⁸ a dále novým plynovým vytápěním a izolačním zasklením oken. Restaurování či výměna oken měla velký vliv na obnovu původního vzhledu. Kvůli těžkému poškození za války a následným stavebním úpravám se však na mnoha místech původní rámy oken nedochovaly a byly nahrazeny tehdy běžně používanými typy. V rámci renovace tedy došlo k restaurování dochovaných oken a jejich opatření izolačními skly namísto jednoduchého zasklení (což si často vyžádalo vestavbu dalšího rámu či uchycení izolačního skla zevnitř, především u tenkých železných rámu byl problém do nich silnější izolační skla napasovat),⁴⁸⁹ u nedochovaných rámu či zadržovaných okenních otvorů došlo k jejich obnově v co možná původním vzhledu – nešlo tedy přímo o repliky, které by bylo v mnoha případech příliš komplikované a drahé vyrobit, jak bylo zmíněno např. u obnovy zaobleného okna v Scharounově domě nebo u velkoformátového prosklení Le Corbusierova maisonetového domu. Obzvlášť na oknech se tedy ukázala stinná stránka celkové rekonstrukce areálu – finanční náklady byly příliš velké a na některé opravy tedy nezbyly v budgetu peníze, obzvlášť pokud šlo pouze o „estetickou“ a nikoli technickou úpravu (velkoformátové okno Le Corbusierova domu bylo vyjmuto kvůli svému špatnému stavu či nedostatečným izolačním vlastnostem a nahrazeno dvěma běžnějšími okny jen pár let před renovací kolonie, roku 1979, bylo tedy v dobrém stavu).⁴⁹⁰ Dále obnova zahrnovala všechny kovové a plechové prvky jako oplechování či zábradlí a také interiérové úpravy. Byl vypracován koncept pro nové elektrické rozvody, nové plynové kotle a na ně napojené radiátory a zmodernizování koupelen, kuchyní.⁴⁹¹ Pokud to nebylo příliš stavebně náročné, došlo k obnově původních dispozic a v několika vybraných domech došlo k rekonstrukci původního stavu. Těchto celkem 5 domů, které nebyly tolik zasaženy používáním pro nouzové bydlení a uchovali si téměř původní dispozici, bylo i v interiérech navraceno do původního stavu včetně barevnosti výmalby a obnovy dispozic a sloužilo tedy jako vzorové obnovy, u ostatních domů byly již dispozice natolik změněny, že bylo rozhodnuto o jejich neobnovování.⁴⁹² Takto vzorově byl zrenovován jeden z Oudových (prostřední, Pankokweg 5) a Stamových řadových domků (také prostřední, Am Weissenhof 26),⁴⁹³ rodinný dům od Le Corbusiera a jedna polovina jeho dvojdomu (Bruckmannweg 2 a Rathenaustrasse 3) a jeden z Miesem zařízených bytů v jeho nájemním domě (Am Weissenhof 16, byt 2.OG

⁴⁸⁸ Více o konstrukci plochých střech a možnostech zateplení v předchozí kapitole.

⁴⁸⁹ Nägele 1992 (pozn.173), s. 79-89 – Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 99-130.

⁴⁹⁰ Nägele 1992 (pozn.173), s. 35-40 – Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 131-160.

⁴⁹¹ Nägele 1992, s. 23.

⁴⁹² Idem, s. 25 – Joedicke 2000 (pozn.116), s. 86-88.

⁴⁹³ Ibidem.

vlevo).⁴⁹⁴ U těchto domů bylo pokud možno zachováno i provedení podlah (někde byly provedeny nově) a omítek v původní barevnosti, nicméně i zde došlo k částečným změnám, především co se týče vybavení kuchyní a koupelen, které byly ve stejné skladbě nahrazeny modernějším zařízením.⁴⁹⁵ Nicméně došlo k rekonstrukci některých prvků vestavěného zařízení jako např. vestavěných skříní se schránkami na kovové postele v Le Corbusierově dvojdomu⁴⁹⁶ nebo betonový stůl v jeho maisonetovém domě či výdejní okénko propojující kuchyni s obývacím pokojem v Oudově řadovém domku.⁴⁹⁷

I dům Petera Behrense byl zbaven v 50. letech nastavené sedlové střechy a získal tak svůj původní vzhled. Důležitým prvkem oprav byl i průzkum a návrat k původní barevnosti fasád (od lomené bílé přes světle žlutou či oranžovou po levandulovou, zelenavou, modrou, šedou a růžovou) a částečná obnova zahrad. Zároveň byla během prací založena stavební dokumentace staveb pro budoucí opravy a prováděna osvěta veřejnosti, kromě šíření informací o projektu tiskem se uskutečnily také 3 víkendy otevřených dveří, kdy se zájemci mohli podívat na průběh prací a ocenit i jinak soukromé interiéry staveb.⁴⁹⁸

Nájemníkům byly po dobu rekonstrukcí nabídnuty náhradní byty, bylo však potřeba nejprve odbourat strach, že se již nebudou moci vrátit – někteří z nájemníků žili v domech již od války. Právě kvůli stěhování nájemníků bylo nutné rozdělit práce do 3 etap – v letech 1983/84 byly renovovány domy Le Corbusiera, Ouda a Behrense, dále 1984/85 domy Josefa Franka, M. Stama a část bytového domu Miese van der Rohe, v poslední fázi 1985/86 byl dokončen Miesův dům a opraveny domy A. Schnecka a V.Bourgeoise.⁴⁹⁹ Zajímavostí je, že v rámci obnovy Miesova nájemního bloku byly na jeho střeše rozšířeny technické nástavby na dvě regulérní bytové jednotky a to z „ekonomických“ důvodů,⁵⁰⁰ tedy samozřejmě pro navýšení pronajímaných obytných prostor. Protože byty nepokrývají celou plochu střechy, není jejich hmota na budově z běžných pohledů viditelná, přesto však u památkové obnovy přinejmenším zaráží.

⁴⁹⁴ Ibidem.

⁴⁹⁵ Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 71-99.

⁴⁹⁶ Idem, s. 131-160 – Nägele 1992 (pozn.173), s. 67-78. Rekonstruovaná podoba skříní se ovšem materiálem a lehce i rozměry lišila od původního stavu, což bylo nahrazeno přesnějšími replikami při pozdější renovaci dvojdomu – viz kapitola Weissenhof v Současnosti kolonií.

⁴⁹⁷ Ibidem, s. 99-130 – Nägele 1992, s. 89-98.

⁴⁹⁸ Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 71-98.

⁴⁹⁹ Nägele 1992 (pozn.173), s. 22-30.

⁵⁰⁰ Idem.

Renovovaná kolonie byla prezentována při oslavě 60. výročí výstavy roku 1987 spolu s publikací Karin Kirsch, dodnes základní literaturou ke kolonii.⁵⁰¹ Celá akce byla zcela průkopnická, obnovy meziválečné moderny byly v té době neprobádanou oblastí, obzvláště u tak velkého souboru, a většina rekonstrukcí a renovací se teprve chystala nebo rovněž probíhala, nebyla tedy možnost se inspirovat jinde, využít zkušenosti realizovaného projektu (kromě vlastních zkušeností z obnov Stamových domů a Scharounovy vily ze 70. let). To je nepochybně také jeden z důvodů, proč je dnes na tuto první obnovu pohlíženo spíše kriticky. Mnoho původních prvků, ať už podlah, omítek, dispozic či například do té doby dochovaných původních oken, bylo vyměněno či zničeno, často z důvodu modernizace pro přizpůsobení soudobému životu, či kvůli jednotnému řešení celého domu a finanční výhodnosti kompletní výměny místo částečného nahrazení a částečného restaurování.⁵⁰² Kritizován je také fakt, že na dalších 10 až 20 let byly domy ponechány samy sobě, bez větší údržby, původně proklamovaná průběžná péče o stavební památku tak vzala za své. I přes veškerou kritiku je však tato první obnova brána jako záchranná akce, bez které by se kolonie nedochovala.

3.4.2 Nový dům Brno

Brněnská kolonie se v 60. letech začala propadat hlouběji do kolotoče přestaveb a stavební úprav. Protože na rozdíl od stuttgartského Weissenhofu byly domy v soukromých rukou, nebyla instance, která by stavební ruch na sídlišti jakkoli regulovala s ohledem na jeho architektonickou a historickou hodnotu a pokud byl Státní ústav památkové péče zainteresován, výsledek byl často takřikajíc poplatný době. Zároveň stále probíhala výměna vlastníků, některé domy byly po roce 1948 vyvlastněny a přiděleny jiným majitelům, či je jejich majitelé prodali. To sebou neslo přizpůsobování domu nové rodině s jinými požadavky.

Tyto změny se dotkly např. nárožního domu Bohuslava Fuchse (Petrvaldská 10). Dům byl po roce 1948 přidělen jako kompenzace za vyvlastěný majetek novému majiteli, ten ho roku 1962 prodal rodině, která ho vlastní dodnes.⁵⁰³ První majitel provedl v domě několik stavebních úprav, především interiérových, protože dům byl ve velmi špatném stavu. Další majitelé pak kromě různých udržovacích oprav provedly masivní přístavbu do Bráfovy ulice - dům byl prodloužen a jeho obytná patra vysunuta na piloty do ulice Bráfova, také k původnímu samostatnému křídlu s pracovnou a garáží přibyl rohový rizalit s prosklenou nárožní clonou terasy na střeše. Přístavba vznikla v roce 1978 pod

⁵⁰¹ Kirsch 1999 (pozn.70).

⁵⁰² Na podobné nálezy upozornila především druhá renovace Le Corbusierova dvojdomu. Adlberg 2006 (pozn.148).

⁵⁰³ Kateřina Fočková, Brněnská meziválečná architektura: proměny a využití staveb Bohuslava Fuchse, diplomová práce, Ústav hudební vědy, FF MU v Brně, Brno 2014, s. 46 – Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 226-227.

dozorem tehdejší památkové péče⁵⁰⁴ a je zde cítit snaha vytvořit harmonický celek, nicméně i přes podobné prvky – trojdílně členěná okna, piloty jako u jiných domů v kolonii atd. - vzniká spíš dojem slepence a popírá původní hmotovou čistotu Fuchsova řešení.⁵⁰⁵

V kolonii vznikaly i další přístavby, dům architekta Syřiště získal novou garáž vybíhající od hmoty domu do ulice Bráfovy zřejmě v 70. či 80. letech,⁵⁰⁶ rovněž dvojdům Ernsta Wiesnera byl opatřen na obou stranách přístavbou garáže, která rozšiřovala terasu vstupního podlaží (1.patro).⁵⁰⁷ další dílčí úpravy proběhly na trojdomu od J. Grunta, u kterého došlo nejpozději v 80. letech k zazdění volných zádveří, na krajním domě této trojice vznikla do dvora střešní nástavba, ale není zcela jisté v jaké době.⁵⁰⁸

Přestože odborná veřejnost od šedesátých let rehabilitovala brněnský funkcionalismus jakožto velice cenné období, na stavební aktivity v kolonii to nemělo vliv. Drobná změna nastala až roku 1987, kdy byly na seznam památek zapsány fasády trojdomů od Fuchse a Grunta. Jde přitom o u nás ojedinělý způsob ochrany zapříčiněný spěchem před vstoupením v účinnost nového památkového zákona z roku 1987, jednotlivé památky byly zapisovány do seznamu v průběhu roku 1987.⁵⁰⁹ Nebyl čas dělat kompletní průzkum potenciálních památek a tak tým památkáře Karla Kuči v jihomoravském kraji vytipoval nejhodnotnější nebo nejlépe dochované stavby a zapsal je na seznam památek pouze v rozsahu průčelí.⁵¹⁰ To proběhlo právě i u zmíněných 6 domů z kolonie Nový dům, které byly v té době nejlépe dochované a tak nejlépe zastupovaly mizející genius loci meziválečné kolonie.

3.4.3 WUWA Wrocław

Také wroclawská WUWA se již od války ocitla ve víru přestaveb a přizpůsobování novým obyvatelům. Po válce jsou větší stavební úpravy uváděny

⁵⁰⁴ Fočková 2014, s. 47.

⁵⁰⁵ Přestože Fočková píše, že se tehdejší majitel s Fuchsem několikrát setkal a zjevně s ním o domě mluvil. Idem.

⁵⁰⁶ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 204.

⁵⁰⁷ Idem, s. 217, 219.

⁵⁰⁸ Ibidem, s. 255.

⁵⁰⁹ Rozhodnutí o zápisu památky 14.12.1987, rejstříkové č. 48688/7-8040.

⁵¹⁰ Rozhodnutí o zápisu památky 14.12.1987, rejstříkové č. 48688/7-8040 – poznámky K. Kuči ke kolonii, archiv NPÚ Brno, poř. č. 8040 – Popis kolonie od Ing. Arch. Ivety Černé, archiv NPÚ Brno – evidenční list památky, poř. č. 8040, archiv NPÚ Brno.

pouze u tří budov, přičemž je dobré zmínit, že hlavní historička WUWA, Jadwiga Urbanik, ve své knize zohledňuje pouze externí změny, změny vnitřních dispozic nejsou zahrnuty.⁵¹¹ První z nich je rodinný dům T. Effenbergera č. 22 s původně ustupujícím zahradním přízemím s krytou verandou a přízemním křídlem do ulice, celý dům byl o patro nastaven a zahradní veranda zazděna, srovnal se tím výškou s řadovými domky v navazujícím bloku.⁵¹² Zásadní změny prodělal Radingův kolektivní dům č.7, přestavba bohužel výrazně změnila původní ráz Radingova revolučního evropského věžáku – východní část spojovacího křídla mezi oběma sekcemi byla zastavěna na úroveň hlavní fasády, změněn byl původní tvar oken a členitý prostor východní střešní terasy byl zastavěn, také vnější vstupní předsíně byly zbourány.⁵¹³ Radingův dům se tak řadí mezi nejbrutálněji přestavěné domy v kolonii. Zároveň také jeho interiér prodělal velké změny, kromě absolutně přestavěného prvního patra bylo třeba přestavět po změně funkce na studentské koleje také zbytek pater, z původních 8 bytů vznikl dvojnásobek s doplněním společné kuchyně a zázemí. Poslední upravený je dům č. 35 od H. Lauterbacha, který byl poškozen za války.⁵¹⁴ Následně byl rozdělen na dvě samostatné části, u jedné z nich bylo přistavěno patro. Původně přízemní dům tak dostal zcela nový vzhled, jedna polovina je opravena a druhá naopak zanedbána, nicméně samotné rozdělení domu výrazně uškodilo.⁵¹⁵

Stavebně upraveno bylo ale více domů, většinou jde o klasické rozšiřování vnitřního prostoru, zástavbu teras, nastavení patra atd. Další změny prodělaly i obě poloviny Effenbergerova dvojdomu č. 26 a 27, jejich rohové terasy v patře byly zazděny a proměnily se tak v další pokoje.⁵¹⁶ Tak jako v ostatních městech byl ve Wroclawi tlak na co největší využití domů, čemuž musely být vnitřně přizpůsobeny. I přesto však došlo v 70. letech k zapsání domů kolonie na seznam kulturních památek města Wroclawi (Rejestr zabytków miasta Wrocławia), a to nejdříve Scharounova hotelového domu č.31 v roce 1972,⁵¹⁷ a posléze všech ostatních budov v roce 1979.⁵¹⁸ Od 70. let byly tedy budovy chráněny a žádné

⁵¹¹ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 230 (pozn. 516).

⁵¹² Idem, s. 333-355.

⁵¹³ Ibidem, s. 313-329.

⁵¹⁴ Ibidem, s. 441-458.

⁵¹⁵ Vizuální posouzení původního a dnešního stavu.

⁵¹⁶ Vizuální posouzení původního a dnešního stavu, důsledně barevně odděleno při renovaci fasády.

⁵¹⁷ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 399 – číslo v registru památek 283/Wm, 21. 2. 1972 – Šlapeta – Šlapeta 1979 (pozn.231).

⁵¹⁸ K zápisu došlo 18. 1. 1979, viz Urbanik 2010 (pozn.12).

větší přestavby zde již nevznikly, zároveň se však kolonie nedočkala ani celkové obnovy.

3.4.4 Neubühl Zürich

Také na Neubühlu v 80. letech proběhla celková obnova sídliště, cesta k ní vedla bez potřeby nátlaku zvenčí. Jak již bylo řečeno, v čele družstva a mezi obyvateli kolonie vždy figurovali architekti, kteří si byli dobře vědomi architektonické kvality a kulturněhistorické ceny sídliště, díky tomu byly výraznější přestavby či rozšiřování domů vždy zamítnuty předsednictvem nebo valnou hromadou družstevníků (např. nápad na rozšíření obytných prostor formou zimní zahrady).⁵¹⁹ Plán kompletní renovace tak přicházel pozvolna, skrz dílčí úpravy a modernizace interiérů.

Jako první se potřeba modernizace projevila u bytů v nájemních domech typu LM,⁵²⁰ šlo o koupelny, kuchyně a rozvody. V 60. letech byly pořízeny elektrické sporáky, nicméně lednice a dřezy si nájemníci pořizovali sami, každý podle sebe, tak vznikla idea kompletní jednotné modernizace kuchyní, studie k ní byla vypracována v letech 1970-71.⁵²¹ Začalo to jednou vzorovou kuchyní, v následujícím roce byla ustavena pracovní „kuchyňská“ skupina, průběžně měly být do deseti let renovovány všechny kuchyně a koupelny v bytových domech, v roce 1977 bylo dokončeno 33 kuchyní a 38 koupelen.⁵²² Tento krátký náhled do renovačních prací v kolonii nicméně ukazuje postup, kterého se družstvo drží dodnes – nejprve je vypracován projekt vyzkoušený na jednom exempláři, tedy vzor, na který dohlíží pracovní skupina, pak dojde v časovém horizontu několika let, podle finančních možností, k opravám na dalších objektech. Většinou pak dojde k projektu na další část oprav a průběžně tak, od velké renovace v 80. letech, o které bude dále řeč, dochází k údržbě domů.⁵²³

V 80. letech proběhla celková obnova kolonie, která se začala chystat již po roce 1980. Tehdy bylo osloveno 6 architektonických kanceláří, vybráno bylo duo Ueli Marbach a Arthur Ruegg.⁵²⁴ Plánové přípravy probíhaly v letech 1983-84,

⁵¹⁹ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 158-159.

⁵²⁰ Idem, s. 161-162 – složka Küchen und Bäder bis 1980, archiv Gennossenschaft Neubühl.

⁵²¹ Idem.

⁵²² Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s.162.

⁵²³ Info od vedoucího kanceláře Gennossenschaft Neubühl Bruno Suhnera, srpen 2015.

⁵²⁴ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 163 – Schaal – Pfister – Scheibler 1990 (pozn.447), s. 233-260 – Ueli Marbach – Arthur Rüegg, Lernen von Neubühl, in: *Unsere Kunstdenkmäler. Mitteilungsblatt für die Mitglieder der Gesellschaft für Schweizerische Kunstgeschichte*, 1990, roč. 41, č. 1, s. 81-87.

realizace pak následovala 1985-86, architekti Marbach a Ruegg poté vydali ke kolonii publikaci včetně záznamu postupu prací.⁵²⁵ Přípravy přitom obnášely prostudování veškeré původní dokumentace,⁵²⁶ ale i skutečného stavu domů a podle něho vytvoření nových plánů, architekti si sestavili tzv. Problemkatalog, kde u každého typu domů zapsali nezbytné opravy a vylepšení. Hlavním předmětem zájmu byly fasády, střechy, okna a v interiéru především kuchyně, koupelny a rozvody, podle vytvořeného katalogu bylo pak rozhodnuto, které problémy se dají a budou řešit. U každého domu byla samozřejmě situace individuální, nicméně některé problémy byly stejné – např. izolace střechy, fasády i sklepů musela být vylepšena, okna potřebovala restaurovat či vyměnit, zařízení kuchyně a koupelny potřebovalo zmodernizovat, nové řešení sklepů a prádeln kvůli vlhkosti apod. Výsledky průzkumu stavu a nutných oprav byly pak diskutovány s obyvateli a na základě těchto diskuzních večerů architekti vypracovali optimální projekt renovace. Bylo rozhodnuto, že jeden čtyřpokojový dům typu B bude vzorově renovován a zachován v podobě ze 30. let pro budoucí generace.⁵²⁷

Problémem byla samozřejmě tepelná izolace jednotlivých domů, obzvlášť proto, kromě úspory energií na vytápění, že se v domech tvořily tepelné mosty především kolem překladů, kšiltů střech a dalších přechodových míst konstrukce, následkem nízkého vytápění během války a únikům tepla to vedlo ke skvrnám a plísním na fasádě i v interiéru. Architekti se nakonec rozhodli vybavit zateplením pouze boční stěny, kde je minimum oken (u řadových domů tedy jen krajní domy) a pečlivě izolovat sklepy a střechy, aby se zamezilo prosakování vlhkosti a únikům tepla zespodu a svrchu. Heraklitová původní izolace stěn byla tedy pouze restaurována, nové zateplení proběhlo tepelněizolační omítkou. Důvodem bylo samozřejmě zachování charakteru prosklených fasád, kdy by se okna ocitla hluboko za fasádou a bylo by nutné je posunout nebo rovnou vyměnit a to i v případech, kdy by výměna bez posunu nebyla nutná.⁵²⁸ Dalším bodem byla otázka renovace střechy. Narozdíl od Weissenhofu jsou Neubühlské střechy trochu odlišné, mají lehce předstupující část zvanou „Vordach“, vypadající jako malý, lehce předstupující kšilt či římsa, na níž je pak linie samotné střechy. Zároveň až na domy typu A nemají budovy střechy pochozí, chybí jim střešní terasa. Střechy tedy získaly novou izolaci ze 4 centimetrového Sikathermu, včetně folie proti zatékání a vlhkosti.⁵²⁹ Samostatnou kapitolou pak byly střešní nástavby u typu A, kde se kvůli zatékání tvořilo množství trhlin. Problematickým místem kvůli

⁵²⁵ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91).

⁵²⁶ Což značně zjednodušila skutečnost, že veškerá plánová dokumentace je v archivu Gennossenschaft Neubühl, dnes jsou originály v ETH Zürich (družstvo jim je poskytlo), v Gennossenschaft mají kopie veškeré původní dokumentace.

⁵²⁷ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), od s.163.

⁵²⁸ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 166.

⁵²⁹ Idem, s. 167 – archiv Gennossenschaft Neubühl, složka Sanierung Siedlung Neubühl – Marbach – Rüegg, Lernen von Neubühl (pozn.524).

vlhkosti a tvoření skvrn byly také koupelnové světlíky/lucerny u domů typu B, C a D. Protože nová konstrukce by byla příliš drahá, přistoupilo se k výměně železných oken a nové izolaci. Dále byla rekonstruována okna a dveře, tedy zasklení domů.⁵³⁰ Skla byla nahrazena izolačními, okna, ve většině případů, zachována a restaurována. Problematické byly vstupní dveře se skleněnou poštovní schránkou, zasklené drátěným sklem, už ve 40. letech byla spodní část zdvojována a i přesto muselo být zasklení často měněno. Zároveň prakticky vůbec neizolovaly a v zimě docházelo k silné kondenzaci vody, která se v interiéru měnila v ledovou vrstvu. Dveře tedy byly zdvojeny, čímž se dosáhlo potřebné izolace a síly, typické Neubühlské skleněné poštovní schránky tak zůstaly zachovány, ačkoli již nefunkční.⁵³¹

Obnova exteriéru a interiéru probíhala nezávisle na sobě. V interiéru bylo potřeba poupravit rozvody vody a odpadu v kuchyni, přizpůsobit tak kuchyň současnému využití. Byly modernizovány kuchyně a koupelny (podle stavu konkrétního zařízení), s výjimkou bytových domů, kde proběhla renovace již v 70. letech. Opravou prošla také centrální kotelna a jeden z obchodů v budově P1 spolu se dvěma garážemi byl přestavěn na družstevní prostory pro různorodé využití. Také byla renovována kanalizace a částečně i zahrady. Celá akce vyšla bez vnitřního sanování na 12 milionů franků.⁵³²

Od roku 1978 byl charakter sídliště (Ortsbild) zanesen v kantonálním územním plánu (Richtplan), od 1986 v seznamu komunálních památek uměleckého a kulturněhistorického významu.⁵³³ Soubor tedy byl ceněn, ale odpovědnost za zachování ležela především na družstvu a jeho architektech. Architekti celkové sanace kolonie, Ueli Marbach a Arthur Rüegg, před rekonstrukcí zdokumentovali originální stav a prvky všech domů. Sídlíště Neubühl je však už od svého postavení chráněno družstvem, které si cení jeho kvality a především se o něj průběžně stará s ohledem na architektonickou hodnotu a původní podobu, ale taky na potřeby obyvatel.

3.4.5 Werkbundsiedlung Vídeň

Vídeňská kolonie byla po Weissenhofu druhým souborem nejvíce postiženým válkou, což se samozřejmě podepsalo i na stavu domů, které ji přečkaly. Po válce se kolonie pomalu propadala do velmi neutěšeného stavu, do 80. let se některé domy dochovaly ve stavu téměř desolátním. Narozdíl od Weissenhofu však

⁵³⁰ Domy na Neubühlu mají prosklené dveře z drátěného skla se skleněnými poštovními schránkami.

⁵³¹ Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91), s. 171 – archiv Gennossenschaft Neubühl, složka Sanierung Siedlung Neubühl.

⁵³² Marbach – Rüegg, s. 174-195.

⁵³³ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 169 – Marbach – Rüegg, Lernen von Neubühl (pozn.524).

nedošlo k demolici žádných dalších domů, a tak si kolonie musela na zájem veřejnosti a památkovou ochranu počkat déle.

Situace se velice rychle obrátila k lepšímu roku 1978, kdy byla kolonie postavena pod památkovou ochranu (plošně pro domy v majetku města, na soukromé v kolonii rozšířeno 1979),⁵³⁴ celý areál se stal chráněnou památkovou zónou (podle Wiener Bauordnung) a velmi záhy se začala připravovat i renovace sídliště. Od roku 1978 si architektonické oddělení magistrátu (Magistratabteilung 19 – Architektur und Stadtgestaltung)⁵³⁵ začalo dokumentovat stav kolonie a následně město přistoupilo k obnově 50 domů z 64 dochovaných (pouze 48 v majetku města a 2 soukromí majitelé se připojili). Renovace se ujal architekt Adolf Krischanitz s podporou Otto Kapfingera a spoluprací s památkovým úřadem a zemským restaurátorem.⁵³⁶ Roku 1982 byl připraven katalog opatření, nutných provést během rekonstrukce (především problematické kompletní zateplení a izolace domů), projektu se ujalo oddělení magistrátu pro zachování městských obytných domů (Magistratabteilung 27 – Erhaltung städtische Wohnhäuser, kromě zmíněného MA 19 a MA 27 na obnově spolupracovalo ještě MA 7 – Kulturamt a MA 52 – Verwaltung der städtischen Wohngebäude)⁵³⁷ a v letech 1983-85 obnova proběhla v několika fázích. Financování bylo zajištěno z rozpočtu města skrz program Wiener Aldstadterhaltungsfond (fond pro zachování starého města).⁵³⁸ Cílem bylo obnovit co nejpřesněji původní stav ze 30. let, ovšem s přihlédnutím k obytné funkci a vylepšení standardu bydlení.⁵³⁹ Narozdíl od rekonstrukce Weissenhofu bylo rozhodnuto provést všechny obnovy za chodu, tedy bez vystěhovávání obyvatel, nicméně ke krátkému vystěhování obyvatel nakonec přece jen došlo. Renovace exteriéru i interiéru probíhaly víceméně současně. Kromě co nejvěrnějšího návratu k původnímu stavu byly cílem technická a izolační vylepšení, opravy některých přestaveb, které byly uznány jako vhodné (tedy vylepšující původní stav), případně úpravy některých ne tak vhodných přestaveb – proklamovaný „stoprocentní“ návrat k původnímu stavu tedy nebyl tak muzeální, jak na první pohled vyznívá, naopak byly přijaty drobné přestavby nabalené na domy v průběhu let, pokud ovšem nenarušovali estetiku celku a byly funkčně ku prospěchu (ostatně obdobně postupovali architekti i při nedávné druhé renovaci kolonie).⁵⁴⁰ Jako vzor sloužily dobové dokumentace, fotografie a dochovaný stav, bohužel ani kompletní plánová dokumentace, ani

⁵³⁴ Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 47 – Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 268.

⁵³⁵ Ibidem.

⁵³⁶ Ibidem.

⁵³⁷ Krischanitz – Kapfinger 1989, s. 47.

⁵³⁸ Idem – Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 266-275.

⁵³⁹ Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 49 – Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), od s. 266.

⁵⁴⁰ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 206.

materiály k barevnému konceptu kolonie se nedochovaly.⁵⁴¹ Celkově tedy nebyly podklady pro rekonstrukci tak detailní a úplné, aby bylo možné dosáhnout přesného stavu ze 30. let, autoři tedy vycházeli více ze současného stavu než z dobové dokumentace. Šlo tedy spíše o estetickou stránku věci, o vizuální přesnost. U barevnosti byly provedeny na některých místech průzkumy (např. u venkovních dveří).

Během prací byla provedeno zaizolování a drenáž suterénu (již zmíněný drenážní příkop kolem domu, hydroizolace a drenážní roura a následné zasypání štěrkem), izolace a povrchy střech byly obnoveny nebo nahrazeny, pro pochozí terasy byl vytvořen nový povrch ve spolupráci s Österreichisches Institut für Bauforschung kvůli lepší hydroizolaci a problémy s promrzáním – také na vídeňské kolonii se nachází dva typy plochých střech, s provozem (pochozí) a bez provozu, oba byly zajištěny novou hydroizolací a zateplením, u nepochozích střech tvoří vrchní vrstvu štěrk, u pochozích betonové pláty.⁵⁴² Také omítky byly částečně nebo úplně vyměněny, podle míry opadání (u některých domů místy až na cihlu), nejprve byla zvolena původní technika míchání omítky a do původní receptury byl přidána pouze vrstva pro lepší tepelnou izolaci, tento postup – tedy částečné zachování původních omítek a doplnění - však byl proveden pouze u prvních domů, posléze se začaly objevovat vlasové praskliny, které rozhodly o jiném pracovním postupu u dalších domů (u stávajících byly sanovány).⁵⁴³ U ostatních domů tak byly původní omítky zcela sejmuty, zdi vyčištěny a nanášena nová omítka podle současných technických standardů s vyšší elasticitou, která zamezila okamžitému praskání. Taktéž zateplení domů bylo nově provedeno tepelněizolační vrstvou omítky, ovšem u domů v té době již zateplených polystyrenovým obkladem došlo pouze k revizi a částečnému odstranění obkladu na uličních fasádách⁵⁴⁴ – právě sejmutí dochovaných částí původních omítek a řešení vnějšího pláště bylo později kritizováno.⁵⁴⁵

Okna a dveře byly renovovány, kde bylo potřeba vytuženy a opatřeny izolačním sklem, pouze v jediném případě došlo nedlouho před obnovou k výměně oken, která však byla z technického hlediska problematická a nevyhovovala ani vzhledově, při obnově tak byla nahrazena replikami původních oken s izolačními skly.⁵⁴⁶ Ne u všech oken to byla jednoduchá záležitost, v naprosté většině případů se sice zachovala původní okna a dveře, některá byla svým typem a členěním velice komplikovaná – převýšené okno u Loosových domů, balkonové dveře na mnoha místech, pro vložení izolačního skla namísto

⁵⁴¹ Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 50.

⁵⁴² Idem, s. 51.

⁵⁴³ Ibidem, s. 52.

⁵⁴⁴ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), od s. 266 – Hammer 2011 (pozn.438).

⁵⁴⁵ Hammer 2011 (pozn.438).

⁵⁴⁶ Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316), s. 53.

jednoduchého a lepší izolační a těsnící vlastnosti se muselo přistoupit k vyztužení rámu, případně jejich izolaci korkem.⁵⁴⁷ Dalším aspektem obnovy byly dílčí stavební změny a úpravy domů – zde bylo rozhodnuto o jejich průzkumu a posouzení, pokud jsou vylepšením po funkční, technické či praktické stránce, budou zachovány, pokud ne, odstraněny. Přístavby či přestavby, které byly opraveny a ponechány na svém místě byly důsledně barevně odlišeny od originální substance, některá vylepšení, např. stříšky nad vchody, které byly během let na mnoho domů doplněny, byly uznány jako pro běžný každodenní život potřebné a nahrazeny stylově a esteticky lépe vyhovujícími a ladícími k celku. Rekonstrukce se dočkaly i povětšinou nedochované zahradní pergoly. V rámci těchto prací bylo otevřeno i malé muzeum kolonie v objektu bývalé trafostanice vedle domu Josefa Franka, jde o malý přístřešek s prosklenou stěnou a dvěma vitrínami, který ovšem dobře slouží k informování návštěvníků, posléze byla k obnově roku 1989 vydána také publikace.⁵⁴⁸ Kvůli soukromému vlastnictví některých domů nebylo možné obnovit všechny, majitelé neměli zájem se k obnově připojit.

Celkově se obnova vídeňské kolonie jeví jako zdařilá, za výjimečný se dá označit postup „schvalování“ přestaveb a úprav staveb, akce se tak vymanila z potřeby muzealizovat jednotlivé domy a přihlédla spíše k reálnému obývání a pohodlí obyvatel, aniž by ovšem narušila vzhled kolonie, zároveň puristicky neočišťovala domy od známek užívání v letech po dokončení. Velice důležité v přístupu města je také fakt, že v nedávné době došlo k další rekonstrukci a sídlišti je tak věnována péče i nadále.

3.4.6 Osada Baba Praha

Druhá československá výstavní kolonie prožívala v 60. až 80. letech velice podobný osud jako brněnský Nový dům – ocitla se v proudu přestaveb. Na Babě se snad nejvíce ze všech kolonií podepsaly emigrace obyvatel, po první vlně před válkou a následné emigrační vlně v roce 1948 někteří původní stavebníci opustily své vily roku 1968 či po něm, ve strachu před silou normalizace. Původní struktura obyvatel, kteří byli u vzniku sídliště a aktivně se na něm financováním a požadavky na architekty podíleli, z velké části zmizela a byla opět v několika etapách nahrazena obyvateli novými, kteří často drží domy dodnes.

V 60., 70. a 80. letech se naplno začalo se stavebními úpravami, které některé domy výrazně změnily, či poškodily jejich dosud dochovanou podobu a autentickou stavební hmotu. Šlo především o úpravy dispozic v důsledku předpisů o rozloze obytné jednotky, mnoho domů tak bylo rozděleno na více bytů a používáno jako vícegenerační či přiděleno několika uživatelům po jednotlivých bytech.⁵⁴⁹ Kuriózně se s tímto řešením vypořádal dr. Kytlica, který se ve své dvougenerační vile (již stavěno se dvěma byty) rozhodl posunout dělící příčky

⁵⁴⁷ Idem, s. 53-55.

⁵⁴⁸ Krischanitz – Kapfinger 1989 (pozn.316).

tak, aby vyhovovaly předpisům a nebylo nutné vilu rozporcovat mezi více obyvatel.⁵⁵⁰ Zároveň je potřeba si uvědomit, jak probíhala bytová politika v té době, poněvadž to mělo přímý vliv na skladbu obyvatel a jejich následné chování – domy, které nebyly přímo vyvlastněny a následně dány k užíváním novým obyvatelům, v některých případech i prominentům, sice zůstaly ve vlastnictví původního stavebníka, ale ten neměl prakticky žádná práva.⁵⁵¹ Pouze mohl v domě ubytovat své vdané či ženaté děti, případně rodiče, aby řádně zaplnil bytové jednotky, ale pokud měl v domě volný byt, musel to nahlásit a byt mohl být přidělen prakticky komukoliv, samozřejmě bez ohledu na jeho vztah a zájem o meziválečnou architekturu. To následně vedlo k mnoha nevhodným přestavbám, které byly zapříčiněny jednoduše neznalostí či nezájmem, s nimiž byly prosazovány vlastní potřeby.

Kromě změn dispozic pokračovala také výstavba garáží, které často proporně a esteticky narušily vzhled domu.⁵⁵² Asi nejzásadnějšími však byly případy zazdívání teras, výměny oken bez ohledu na původní velikost a členění či přístaveb. K velkým přestavbám došlo např. u domu pro Hugo Zaorálka od Ladislava Žáka (Na ostrohu č.p.1708), který roku 1971 odkoupil tehdejší náměstek předsedy vlády Josef Šimon.⁵⁵³ Ten nechal zazdít terasy v přízemí i v patře, čímž radikálně změnil vzhled celého domu, ke změnám došlo i v interiéru.⁵⁵⁴ Šimon měl ke všemu svolení tehdejšího památkového ústavu, dá se nicméně předpokládat, že šlo o úlitbu jeho postavení, tedy rozhodnutí podmíněné dobou a režimem.⁵⁵⁵ Razantních úprav se dočkal i dům Ferdinanda Špíška od Ladislava Machoně (Na Babě č.p.1777), který byl v 80. letech přestavován a několikrát upravován pro potřeby Ministerstva vnitra, sloužil jako ubytování pro prominentní hosty. Došlo u něj k postupné výměně všech oken za standardizovanou, ač zrovna tento dům byl jedinečný několika typy oken užívanými v jednotlivých podlažích, dále proběhla rozsáhlá úprava dispozic a

⁵⁴⁹ Zákon o hospodaření s byty č.41/1964 Sb., §60, ods.1: „Rodinný domek je obytný dům, u něhož aspoň dvě třetiny podlahové plochy všech místností připadají na byty. Rodinný domek může mít nejvýše 5 obytných místností, nepočítaje v to kuchyně. Větší počet obytných místností může mít, jestliže úhrn jejich podlahové plochy nepřesahuje 120 m². Z obytných kuchyní se do tohoto úhrnu započítávají pouze plochy, o které výměra kuchyně přesahuje 12 m².“

⁵⁵⁰ Varyšová 2013 (pozn.319), s. 41-42.

⁵⁵¹ Zákon o hospodaření s byty, č.41/1964 Sb.

⁵⁵² Templ 2000 (pozn.320), s. 29.

⁵⁵³ Templ 2000 (pozn.320) – Šenberger – Šlapeta – Urlich 2000 (pozn.87) – Varyšová 2013 (pozn.319), s. 45-47.

⁵⁵⁴ Varyšová 2013 (pozn.319), s. 45-47.

⁵⁵⁵ Idem.

přestavba vstupu, včetně velkoformátového okna schodišťové haly nad vstupními dveřmi.⁵⁵⁶

Zajímavý je také případ minimálního domu pro grafika Sutnara od architekta Oldřicha Starého. Sutnar emigroval ještě před válkou a po roce 1948 byl dům vyvlastněn.⁵⁵⁷ V 50. letech ho získal malíř Karel Mezera (1955), který ho později přenechal dceři a její rodině a pro sebe si na jihu pozemku vybudoval dům s dvougaráží v přízemí v roce 1969.⁵⁵⁸ Dům svou kubickou hmotou rámcově zapadá do okolní zástavby. K samotné Sutnarově vile přitom Karel Mezera přistavěl nové zádveří a garáž na severní straně domu.

Na vícegenerační byla přestavěna i výstavná vila architektky Hany Kučerové-Záveské, původně vila pro movitou rodinu s bytem pro správce byla rozdělena na 3 samostatné bytové jednotky, což si vyžádalo rozsáhlé úpravy interiéru. Již ve 40. letech byla část fasády obložena dlaždicemi.⁵⁵⁹ Dalším příkladem prominenta, který získal vilu na Babě je náměstek ministra zahraničního obchodu Petr, který po konfiskaci v roce 1968 dostal do užívání Lindovu vilu od Pavla Janáka, kterou posléze výrazně přestavěl.⁵⁶⁰

I přes výměnu obyvatel však některé z domů zůstaly v rukou rodiny stavebníka až dodnes (Kytlicova vila, Boudova vila), naopak některé vyvlastněné po válce jsou dodnes v rukou nových majitelů (Mezerovi v Sutnarově vile), tedy opět již několik desetiletí v majetku jedné rodiny. I na Babě byla snaha o zařazení pod památkovou ochranu a to již od 60. let. Podle dokumentace k Zaorálkovu domu byly stavby osady Baba zapsány roku 1964 do seznamu chráněných objektů památkového zájmu, bohužel poměrně záhy byla tato kategorie ochrany zrušena a domy tak o ochranu přišly, na což marně upozorňoval památkový ústav v 70. letech.⁵⁶¹ Kdyby tehdejší ochrana vydržela, byla by pražská Baba druhou kolonií po Weissenhofu nejdříve zařazenou pod památkovou ochranu. To se však bohužel nestalo.

I přes zmíněné újmy se však kolonie dochovala v dobrém stavu, některé domy donedávna dokonce ve stavu původním (např. Glücklichův a Mojžíšův dům až do nového tisíciletí, kdy prošly rekonstrukcí), některé jsou stále v rukou potomků původního stavebníka – k architektonické hodnotě zde tedy ještě přibyla hodnota osobní spojená s historií rodiny.

⁵⁵⁶ Ibidem, s. 43-45 - Rostislav Švácha, Dvě publikace o Babě, in: *Věstník Klubu Za starou Prahu* 1-2/2001, s. 37.

⁵⁵⁷ *Templ 2000* (pozn.320) – Varyšová 2013 (pozn.319), s. 61-64.

⁵⁵⁸ Varyšová 2013 (pozn.319), s. 61-64.

⁵⁵⁹ Idem, s. 39-40.

⁵⁶⁰ Praha neznámá, <https://www.prahaneznamy.cz/praha-6/dejvice/baba/>, vyhledáno 29. 6. 2018.

⁵⁶¹ Odborné vyjádření SÚPP Praha čj. 1926/75.

3.5 Shrnutí

Šedesátá, sedmdesátá a osmdesátá léta byla pro výstavní kolonie obdobím, kdy se o ně probouzel odborný zájem, což v mnoha případech vedlo k ocenění jejich architektonické i kulturní hodnoty památkovou ochranou. Sídliště ve Stuttgartu, Vídni, Wroclawi a částečně v Brně byla zapsána do seznamu památek, ve Stuttgartu, Vídni a Zurichu proběhla v 80. letech celková obnova sídliště. Z tohoto výčtu je patrné, že ne vždy šla památková ochrana ruku v ruce se stavební renovací, stejně tak neplatí, že kde je odborný zájem, je vždy i památková ochrana. O kolonie v Zurichu a Praze byl obdobný odborný zájem jako o jejich památkově ceněné protějšky. U stavebních obnov je to již poněkud složitější problematika. Po válce byla Evropa politicky, ale do velké míry i kulturně rozdělena na Východ a Západ, a ačkoli na příkladu kolonií je vidět, že zájem odborných kruhů o meziválečnou avantgardu byl prakticky stejný na obou stranách železné opony, něco jiného je o hodnotě architektury psát a něco jiného je fyzicky ji zachraňovat. Na stavební obnovu je potřeba mnohem větší úsilí a především finance. Jestliže se v éře socialismu prakticky stírá rozdíl „západních“ kolonií jako těch vlastněných městem, státem či družstvem a „východních“ kolonií vlastněných soukromými osobami, protože jak bylo naznačeno na příkladu pražské Baby, v ČSSR neměl vlastník příliš velká práva co se týče nemovitostí, zásadní roli zde získává právě ono financování a také vnímání architektury. Přestože odborné kruhy architektů, historiků a kunsthistoriků uznávaly hodnotu meziválečné architektury, pro politický režim, ovládající státní orgány, šlo stále o projev buržoazní První republiky, „hnízdo buržoazních intelektuálů“, do kterého rozhodně nehodlal vkládat finance pracujícího lidu. Zoufalá snaha o ochranu alespoň části brněnské kolonie je také ukázkou toho, že ochránit celý soubor nebylo jednoduché. Wroclawská kolonie, taktéž součást východního bloku, se sice ochrany dočkala již na konci 70. let, ale na renovaci si také musela počkat do nového režimu.

Stavební obnova sebou samozřejmě nesla množství dosud neprozkoumaných a neřešených problémů, od zatékajících plochých střech, experimentálních konstrukcí z velmi nekvalitního materiálu, až po velkoformátová okna, která už firmy neuměly vyrobit. Všechny tři stavební akce tak lze brát jako pionýrské, jedny z prvních svého druhu, které v mnoha případech zachránily stavby před destrukcí, v některých ohledech však jsou již dnes zastaralé především svým přístupem k originálu a dosud dochovaným prvkům. Podobné problémy, jaké se objevily na Weissenhofu, ostatně musel řešit i autor první renovace vily Tugendhat v Brně,⁵⁶² která je z dnešního pohledu také brána jako nedokonalá a poplatná době.

Již byla naznačena problematika vlastnictví ve vztahu k celkové obnově výstavního areálu – je samozřejmě mnohem jednodušší plánovat a realizovat památkovou obnovu souboru, který je v majetku jednoho subjektu, ať už města, státu či družstva, než se snažit ukočírovat množství soukromých majitelů, na což je potřeba mnohem větších pravomocí, než památková péče má. Později k tomu našlo zajímavý nástroj město Wroclaw, o tom bude řeč v příští kapitole. S

⁵⁶² Dagmar Černoušková – Iveta Černá (eds.), Villa Tugendhat. 1980–1985, Brno 2015.

vlastnictvím úzce souvisí obyvatelé výstavních kolonií. Zatímco na východní straně železné opony byly všechny domy v osobním vlastnictví, domy jsou tedy velice úzce provázány se svým obyvatelem a jeho zcela individuálními záměry, vztahem k moderní architektuře, uvědoměním si jeho hodnoty, na Západě má nad obyvateli, kteří se střídají jako nájemníci (i když často také obývají domy po většinu života), moc vyšší instance vlastníka, který je zároveň také tím, kdo kolonii památkově chrání (ať už zákonem nebo vlastním oceněním). Bohužel se dramatickým vývojem 20. století mnoho vztahů mezi obyvatelem a domem přetřhalo, nebo se nepodařilo předat do dalších generací, ale tam, kde ještě trvá, jde o velice vzácnou a svým způsobem primární památkovou ochranu stavby – ať už jde o potomky původního stavebníka na Babě, kteří stále bydlí v téže vile a vzpomínají, nebo o nadšeného obyvatele jistého Stamova domu na Weissenhofu, který když vidí skupinu turistů, zve je dovnitř a hrdě jim ukazuje všechny dochované prvky. Protože právě znalost historie místa, osobní vztah k oné historii nebo ocenění architektonických a estetických hodnot je nejlepší ochranou, jak se ukazuje v posledních letech.

4. Současnost kolonií

V posledních třech desetiletích, která jsou zde vyčleněna jako pomyslná současnost nebo cesta k současnosti výstavních kolonií, se situace výrazně proměnila hned v několika ohledech. Pro země tzv. východního bloku, tedy Československo a Polsko, se po revolucích roku 1989 zásadně změnila politická situace, což mělo samozřejmě dopad i na památkovou péči. V Rakousku, sjednoceném Německu a také Švýcarsku se naopak začala odvíjet nová etapa sídlišť po generálních opravách v 80. letech, kdy kolonie již byly uznány jako hodny památkové ochrany a obnovy, na druhou stranu po rozsáhlé rekonstrukci poněkud opadl zájem domy průběžně udržovat – kromě švýcarského Neubühlu, kde byla právě kompletní obnova kolonie pobídkou k systematické údržbě, na vídeňské kolonii proběhla v uplynulých letech druhá renovace. Praxe památkové péče se začala cizelovat a také si uvědomovat některá pochybení prvních památkových obnov.

Zároveň se památková péče začala zabývat monumenty moderní architektury, tedy meziválečné avantgardy, ale pomalu i architektury poválečné, a rozkryla tak novou kapitolu, tedy jak chránit, ale i obnovovat takto mladé památky, které vznikaly často novými konstrukcemi a materiály, o jejichž chování po několika desetiletích se zatím vědělo pouze z pár pionýrských rekonstrukcí výjimečně hodnotných staveb – mezi ně samozřejmě patřily i obnovované kolonie. Problematika stárnutí materiálů, jejich obnovy či výměny, do jaké míry chránit originální materií a do jaké míry je přípustné přizpůsobovat objekty současným potřebám a technickým možnostem, to vše se stalo součástí rozsáhlé diskuze napříč evropskými státy. Ač neexistuje jednotná metodika, díky inspiraci z již proběhlých renovací se základní přístup k památkách modernismu většinou shoduje.

Ne na všechna místa ovšem památková péče dosáhla. Některé z kolonií stále ještě čekaly na památkovou ochranu a přístup majitelů především v Praze a Brně se po revoluci spíše uvolnil a pokračovaly tak přestavby, nástavby a destrukce či výměna původních prvků. Právě střet památkových orgánů a soukromých majitelů se ukázal jako velice problematický. Zatímco v některých případech si majitel nechce nechat do svých stavebních aktivit mluvit a chce si se svým majetkem zacházet zcela podle své vůle, jsou samozřejmě i naprosté opaky, kdy investor z vlastní iniciativy spolupracuje s památkovými orgány a snaží se zachovat co největší autenticitu památky, protože chápe a ctí její kulturní hodnotu. Na výstavních sídlištích Werkbundu můžeme zcela názorně sledovat rozdíly mezi koloniemi vlastněnými jedním majitelem, městem či družstvem, a koloniemi roztržštěnými mezi jednotlivé vlastníky s různými názory na moderní architekturu. S tím se samozřejmě pojí i možnosti financování náročné údržby či obnovy památkově chráněného objektu. Ve většině zemí existuje možnost zažádat si o finanční podporu či využít některý z grantů města či státu na obnovu památkově hodnotného objektu, přesto však je finanční příspěvek na obnovu něco zcela jiného než obnova z veřejných prostředků. Zajímavou cestu pro památkovou obnovu kolonie, kde jsou většinou domy v soukromých rukou, ukázala Wrocław, která v uplynulých letech vyčlenila na rekonstrukce domů rozpočet a pod

podmínkou památkářsky vedené obnovy domu financovala až 70% nákladů rekonstrukce.⁵⁶³ V krátké době se tak podařilo obnovit velkou část kolonie.

Příklady obnovy, rekonstrukce, ale i další destrukce domů v koloniích pomohou nastínit rozsáhlou problematiku památkové ochrany a obnovy ve vztahu k výstavním sídlištím v jednotlivých zemích od roku 1989 po současnost.

4.1 Problematika památkové ochrany kolonií

Výstavní kolonie se spolu s architekturou meziválečného modernismu staly památkově hodnotnými soubory, ať už zapsanými na seznamy památek či uznanými pouze odbornými kruhy, a s tímto jejich novým statutem se začaly řešit praktické, ale i ideové aspekty jejich ochrany, především kvůli jejich neutěšenému stavu. Obnovy z 80. let se s těmito problémy musely také vypořádat, nicméně právě na základě mnoha renovací či rekonstrukcí se začal odborný názor na moderní památky precizovat a to za pomoci několika mezinárodních organizací, konferencí a sdílení zkušeností skrz publikace.

Zatímco právní aspekty ochrany jsou dány konkrétní památkovou legislativou jednotlivých zemí, existuje samozřejmě i propojení odborníků napříč státy organizacemi, které vydávají sice právně nezávazné, ale pro teorii i praxi památkové ochrany nesmírně důležité a směrodatné materiály – např. Benátskou chartu z roku 1964,⁵⁶⁴ která předznamenala vznik ICOMOS (International Council on Monuments and Sites),⁵⁶⁵ hlavní poradní orgán UNESCO ve věci světového dědictví, či Washingtonskou chartu z roku 1987.⁵⁶⁶ Zatímco Benátská charta klade velký důraz na zachování autenticity památek, Washingtonská na zachování urbanistického celku, obě jsou přitom zaměřeny na památky obecně, tedy mimojiné i na moderní, meziválečnou architekturu. Z aktivity ICOMOSu je pro klasickou modernu zásadní také konference z roku 1996 v Lipsku (Lipsko), zabývající se tématem konzervace moderny (Konservierung der Moderne).⁵⁶⁷ Teprve po velkých renovacích výstavních kolonií se totiž v péči o meziválečné památky začal objevovat důraz kladený na zachování autenticity a nejen „pokud možno původního vzhledu“. V rámci této konference bylo německou památkovou péčí přiznáno zjištění z poslední inventarizace, že na Weissenhofu je dochováno

⁵⁶³ viz podkapitola o Wroclawi.

⁵⁶⁴ Mezinárodní charta o konzervaci a restaurování památek a sídel, Benátky 1964.

⁵⁶⁵ Český národní komitét ICOMOS, <http://www.icomos.cz/index.php/en/cinnost/29-cesky-narodni-komitet-icomos>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁵⁶⁶ Mezinárodní charta pro záchranu historických měst, Washington 1987.

⁵⁶⁷ Konservierung de Moderne?: Über den Umgang mit den Zeugnissen der Architekturgeschichte des 20. Jahrhunderts. Setkání Německého národního komitétu ICOMOS ve spolupráci s „denkmal 96“ u příležitosti Evropského veletrhu památkové péče a obnovy měst, 31.10.-2.11.1996 v Lipsku.

pouze 50% původní stavební hmoty a téměř žádné (5%) původní omítky, podlahy a okna.⁵⁶⁸ Ostatní památky moderní architektury v Německu na tom byly dost podobně. Samozřejmě zde musíme brát v potaz míru poškození za války a následné opravy, ale téměř stejně velký díl odpovědnosti nesou i první obnovy.

Vedle ICOMOS je důležitou mezinárodní organizací, sdružující odborníky se zaměřením přímo na moderní architekturu, DOCOMOMO International (s místními pobočkami v mnoha zemích), která vznikla roku 1990 (neoficiálně již 1988) v nizozemském Eindhovenu.⁵⁶⁹ Kromě pořádání odborných konferencí každé 2 roky a vydávání vlastního žurnálu vede také seznam Heritage in Danger,⁵⁷⁰ kam zapisuje moderní budovy ohrožené demolicí, destruktivní přestavbou či havarijním stavem.

Roku 2013 byla z podnětu města Stuttgart zahájena spolupráce mezi všemi šesti koloniemi Werkbundu v Evropě, tzv. Netzwerk der Werkbundsiedlungen, a to především na pravidelných setkáních, kde si zástupci měst a odborníků, věnujících se jednotlivým koloniím, vyměňují zkušenosti v péči o tyto soubory.⁵⁷¹ Další setkání se konalo např. v Brně, poslední v loňském roce ve Vídni.⁵⁷² Mimojiné spolu města spolupracovala na výstavě a doprovodné publikaci Cesta k modernitě/Weg zur Moderne,⁵⁷³ uspořádané ve Wroclawském muzeu architektury na jaře 2016 v rámci Wroclaw-evropské město kultury. Zde byly poprvé kolonie představeny společně, ovšem bez důrazu na jejich dochování či památkovou ochranu.

Po zmíněných prvních stavebních obnovách moderní architektury velmi brzy následovaly další – v 90. letech prošel renovací hotelový dům Hanse Scharouna na wroclawské kolonii WUWA,⁵⁷⁴ soukromá obnova Janákovy vlastní vily na Babě,⁵⁷⁵ ale i opravy památek mimo výstavní kolonie – např. Müllerova vila od

⁵⁶⁸ Iveta Černá, Restaurátorské průzkumy ve vile Tugendhat, in: Naděžda Goryczková (ed.), *Složitosti a rozpory moderní architektury a její památkové ochrany. Sborník příspěvků*, Ostrava 2005, s. 116-119.

⁵⁶⁹ <https://docomomo.com/history>, vyhledáno 15. 6. 2018.

⁵⁷⁰ <https://docomomo.com/heritage>, vyhledáno 28. 6. 2018.

⁵⁷¹ <https://www.stuttgart.de/item/show/273273/1/9/519211?>, vyhledáno 29. 6. 2018.

⁵⁷² <https://www.iba-wien.at/nc/projekte/projekt-detail/project/wiener-werkbundsiedlung/>, vyhledáno 29. 6. 2018.

⁵⁷³ Urbanik 2016 (pozn.11).

⁵⁷⁴ Jadwiga Urbanik, Dom dla osób samotnych i małżeństw bezdzietnych Hansa Scharouna, Wroclaw 2014.

⁵⁷⁵ Varyšová 2013 (pozn.319), s. 56-58 – Daniel Špička, Rekonstrukce vlastní vily Pavla Janáka, In: *Architekt*, 1999, č. 3, s. 8-14.

Adolfa Loose v Praze.⁵⁷⁶ Po roce 2000 příkladů přibývá – obnova Le Corbusierova dvojdomu na Weissenhofu, vily Tugendhat od Miese van der Rohe v Brně, ale množí se i rekonstrukce domů tohoto období v soukromých rukou (Paličkova vila od Marta Stama na Babě apod.). Odborná veřejnost, úroveň poznání předmětu obnovy i daného období a její zpracování do metodik si klade vysoké nároky na zachování již zmíněné autenticity, restaurování dochovaných původních prvků, konzervování stavební substance – což ovšem do jisté míry dělí obnovované objekty na „muzeální“ a „užitné“.

Jestliže se k technickým problémům obnovy přistupuje obdobně jako v 80. letech – oprava nosné i výplňové konstrukce a její statické zajištění, oprava, částečná výměna nebo úplná rekonstrukce plochých střech,⁵⁷⁷ izolace základů, zateplení podle možností (pouze střecha a repasování oken s izolačními skly, případně částečné nebo úplné zateplení budovy z vnějšku (polystyren či izolační omítka), či z vnitřku budovy (méně používané))⁵⁷⁸ - je dnes kladen mnohem větší důraz na dostatečný průzkum budovy a dokumentaci jejího stavu a všech nálezů, včetně původních povrchů příček či obvodových zdí, podlahových krytin, původní barevnosti, a následné zachování či obnova nalezeného původního stavu. V případě, že původní stav z technických či jiných důvodů nelze obnovit, často se odkryjí alespoň „okénka“, odhalující na malém prostoru původní řešení (např. původní výmalba interiéru apod.).⁵⁷⁹ Autenticita je v současnosti téměř nejvyšší hodnotou v památkové péči, to s sebou samozřejmě nese i problém dochovanosti objektů – několik zahraničních kolonií bylo zásadně poškozeno válkou, ostatní svou původní substancí ztrácely pozvolněji ve formě drobných úprav a přestaveb, dílo zkázy často dokovala právě renovace či rekonstrukce domu. Jsou samozřejmě i případy, kdy je míra dochovanosti vysoká, např. Glücklichova vila na Babě od Josefa Gočára se donedávna dochovala v prakticky intaktním stavu, to s sebou nicméně během obnovy, a je to obnova velice zdařilá, přineslo i problém, že některé prvky se kvůli nedostatečné údržbě a povětrnostním podmínkám sice dochovaly, ale již byly v tak dezolátním stavu, že se nedaly zrenovovat (některá okna).⁵⁸⁰ Zároveň zde šlo o renovaci pro účely dalšího obývání a došlo tedy k nezbytné modernizaci vybavení kuchyně a koupelny, z pohledu konzervativního metodika památkové péče poněkud nevhodný zásah do autenticity domu. Tato konzervátorská očekávání kladou tedy na obnovu domu pro běžný obytný provoz až nerealistické požadavky. U sídlištních celků tak je často přistupováno ke vzorové obnově pouze jednoho domu, který posléze slouží jako muzeum, a ostatní budovy jsou obnoveny pouze z exteriéru či v interiéru jen v rámci dispozice, nebo

⁵⁷⁶ <http://www.muzeumprahy.cz/metoda-a-postup-restaurovani/>, vyhledáno 10. 6. 2018.

⁵⁷⁷ Viz podkapitola Technické aspekty v předchozí kapitole.

⁵⁷⁸ Miloš Solař – Vladimír Šlapeta – Petr Všetečka et al., Památková obnova vilové architektury 20. a 30. let 20. století, odborná metodika Metodického centra moderní architektury NPÚ Brno, Brno 2015, s. 31.

⁵⁷⁹ Solař – Šlapeta – Všetečka et al. 2015 (pozn.578), s. 17-18.

⁵⁸⁰ Varyšová 2013 (pozn.319), s. 53-55.

nejsou dokonce obnovovány vůbec (např. vzorový dům Ernst-May-Haus na sídlišti Nového Frankfurtu Römerstadt, ale i Le Corbusierův dvojdom na Weissenhofu nebo vzorové byty na Neubühlu).⁵⁸¹ Muzealizace památek moderní architektury je sice ideální z hlediska zachování autenticity, ale není možné takto obnovit a provozovat každý dům. Přestože se autoři konzervace a rekonstrukce domu snaží udržet jeho funkčnost, dochází z určitého pohledu k umrtvení domu. V rámci větších celků se přitom tento způsob vzorové obnovy s kompletním obnovením všech interiérů dá aplikovat pouze u jednoho domu, jinak by se ze čtvrti stal skanzen.

To samozřejmě úzce souvisí i s možnostmi ochrany a obnovy kolonií jakožto celku. Zatímco Weissenhof, vídeňská kolonie, WUWA a malá část Nové domu v Brně získala památkovou ochranu v 70. či 80. letech (Weissenhof v 50. letech), pražská Baba a zurišský Neubühl (ač ten částečnou ochranu svého vzhledu jako významného místa měl od 80. let) se oficiální ochrany dočkaly o něco později – kolonie na Babě v pražských Dejvicích získala roku 1993 ochranu v rámci městské památkové zóny⁵⁸² a roku 2000 byla Sutnarova vila od Oldřicha Starého prohlášena kulturní památkou,⁵⁸³ Neubühl získal kantonální ochranu jako památka (Objekte von überkommunaler Bedeutung) roku 2010⁵⁸⁴ a to na vlastní podnět. Také ve Wroclawi se v posledních letech rozšířila ochrana kolonie – roku 2007 byla na seznam památek města zapsána WUWA jako urbanistický celek.⁵⁸⁵ Ovšem ne každá památková ochrana je stejná – ve Stuttgartu, Wroclawi i Vídni je každý dům zapsán v seznamu památek státu či města samostatně, zároveň je kolonie chráněna také jako urbanistický celek, v Zurichu je sídliště zapsáno jako celek, tedy všechny domy včetně urbanistické situace a zahrad dohromady, bohužel situace v Praze a Brně za svými zahraničními kolegy poněkud pokulhává – zatímco Nový dům požívá památkovou ochranu zapsáním na seznam kulturních památek u šesti domů a to pouze jejich fasád (Fuchsův a Gruntův trojdom), Baba požívá sice o něco komplexnější ochrany městské památkové zóny, která rovněž chrání pouze exteriérovou situaci a charakter, ale kromě jediné vily není zapsána do seznamu památek. Situaci ještě poněkud komplikuje dvojkolejnost české památkové péče a její poměrně specifická praxe v Praze (často se rozcházející názor odborného pracoviště NPÚ a rozhodujícího pracoviště MHMP). Chránit charakter celku je v případě výstavních sídlišť nesmírně důležité, nicméně celek

⁵⁸¹ Adlberg 2006 (pozn.148) – Eckhard Herrel, Ein Musterhaus des Neuen Frankfurt, in: *Denkmalpflege und Kulturgeschichte*, 2010, č. 4, s. 22-28 – Marbach – Rüegg 1990 (pozn.91).

⁵⁸² Varyšová 2013 (pozn.319), s. 33 - Vyhláška HMP č. 10/1993, in: *Sbírka obecně závazných vyhlášek hlavního města Prahy*, roč. 1993, vydáno 28. 2. 1994.

⁵⁸³ Prohlášení za kulturní památku, MK ČR č.j. 13599/2000 ze dne 28. 12. 2000.

⁵⁸⁴ <http://neubuehl.ch/werkbundsiedlung/denkmalenschutz/>, vyhledáno 25. 6. 2018.

⁵⁸⁵ Číslo A/1003, Rejestr zábytków nieruchomości, <http://bip.um.wroc.pl/artykuly/204/zabytki-wroclawia>, vyhledáno 30. 6. 2018.

tvoří právě jednotlivé domy, které potřebují konkrétní vlastní ochranu, s poškozením jednoho nevhodným stavebním zásahem přijde záhy poškození druhého a posléze vezme za své i onen charakter celku. Výše zmíněná obliba vzorových rekonstrukcí domů, včetně obnovy interiéru, jeho barevnosti a alespoň části zařízení, je v případě výstavních kolonií neudržitelná – ideální rekonstrukce tohoto typu totiž předpokládá, že výsledek nebude rušit obyvatel. Vzorové rekonstrukce některých domů na Weissenhofu v 80. letech s sebou nesly výrazné ústupky modernizaci domu pro komfortnější užívání spíše než konzervaci dochovaných prvků, nová rekonstrukce Le Corbusierova dvojdomu v novém tisíciletí již tuto chybu neopakovala a z domu se tak stalo muzeum.⁵⁸⁶ Stejně tak na Neubühlu jsou dnes vybrány jako vzorově zrekonstruované byty jen příklady jednotlivých dispozičních řešení, ne všechny domy, také ve Wroclawi se při renovaci Scharounova hotelového domu rozhodly zrekonstruovat pouze jedinou obytnou jednotku do původní podoby.⁵⁸⁷ Ne všechny domy v koloniích mohou být z finančních i praktických důvodů uchovávány jako např. vila Tugendhat či Haus Schmincke,⁵⁸⁸ zároveň je třeba zdůraznit, že ne všechny objekty v koloniích mají takovou hodnotu, jsou tak exkluzivní a výjimečné. Síla a hodnota výstavních sídlišť Werkbundu spočívá především v jejich celku, v souboru všech původně výstavních domů-exponátů.

Na památkovou praxi má největší vliv téměř vždy vlastník objektu. Památková péče může schvalovat projekty, provádět průzkumy, spolupracovat, motivovat a radit, vydávat rozhodnutí, a samozřejmě může také sankcovat vlastníky, kteří nedodržují zákon či rozhodnutí, v krajním případě je možné památku i vyvlastnit, vše se liší stát od státu. Nicméně pro správné a pokud možno harmonické fungování památkové ochrany je nezbytné, aby vlastník o památku pečoval.

U výstavních kolonií Werkbundu je vlastnictví velmi rozmanité – ve Stuttgartu je majitelem Spolková republika, ve Vídni městem zřizovaná společnost Wiener Substanzerhaltung (WISEG), potažmo město, a několik domů je v soukromém vlastnictví, v Zurichu stavební družstvo (Genossenschaft Neubühl), v Praze, Brně a Wroclawi jde pak o soukromé vlastníky.

Asi největší rozdíly způsobené vlastnictvím tkví v dodržování památkové ochrany a přístupu k objektu jako k historickému monumentu, a dále v prozaičtější záležitosti a to financování údržby a obnovy. Zatímco obnovy Weissenhofu a vídeňské kolonie z 80. let byly financovány z veřejných prostředků – tedy z rozpočtu spolkové republiky, státu, města – v renovacích z poslední doby už musely i tyto kolonie sáhnout do jiných finančních zdrojů. Dvojdom na Weissenhofu byl zrekonstruován v rámci nadačního památkového programu

⁵⁸⁶ Friedemann Gschwind, Das Weissenhofmuseum im Haus Le Corbusier, in: Adlberg 2006 (pozn.148), s. 170-175.

⁵⁸⁷ Urbanik 2014 (pozn.574).

⁵⁸⁸ Vila v Löbau od Hanse Scharouna, zrekonstruována v Denkmalprogramu Wüstenrotstiftung. Monika Markgraf – Simone Oelker – Andreas Schwarting – Norbert Huse, Denkmalpflege der moderne. Konzepte für ein junges Architekturerbe, Stuttgart, Zürich 2011, s. 256-279.

Wüstenrotstiftung,⁵⁸⁹ u vídeňské kolonie se na druhé celkové renovaci podíleli i nájemníci formou zvýšeného nájmu na několik let.⁵⁹⁰ Kolonie v majetku státu či města s sebou tedy jednoznačně nese výhodu jak důkladné kooperace s památkovými orgány, tak i financování ze státního rozpočtu. Oproti tomu např. na Neubühlu, vlastněném stavebním družstvem, je sice stejná výhoda jednoho vlastníka, který udržuje celou čtvrť v dobrém stavu, zároveň však od počátku si musí financovat vše sám. V posledních letech může však i Neubühl, díky nové památkové ochraně, čerpat vysoké příspěvky od kantonální péče v případě, že u stavebních prací v kolonii klade vysoký důraz na zachování autenticity.⁵⁹¹ Právě různé příspěvkové programy státu či města jsou dobrou motivací k dodržování památkové ochrany i jinde – také ve Wroclawi spustilo město podpůrný program pro vlastníky domů na renovaci exteriéru budovy, který nabízí příspěvek až ve výši 70% nákladů za předpokladu, že projekt obnovy schválí kancelář městského konzervátora.⁵⁹²

Samozřejmě i na území ČR se občas naskytne příležitost čerpat na obnovu památky v soukromém vlastnictví nějakou finanční podporu, nicméně zde často vládne neinformovanost. Domy na Babě a Novém domě v Brně tedy závisí zcela na vlastníkově, jeho kulturním a památkovém cítění a finančních možnostech. V takovém případě pak často dochází ke kolizi vlastníka s památkáři, protože když už si soukromý majitel opravuje dům za vlastní peníze, ne vždy si chce nechat mluvit do svých záměrů památkovým ústavem. V takovém případě pak nejvíce záleží právě na jeho vztahu k objektu a jeho historii a jeho povědomí o architektonické a památkové hodnotě domu.

V koloniích se soukromými majiteli v posledních letech přibývá nových obyvatel – vedle starousedlíků si zde kupují nemovitost lidé s touhou po lukrativním bydlení a většina z nich počítá s nákladnou renovací. Najdou se zde tak příklady vlastníků-znalců, kteří velice ctí a respektují hodnotu domu ve výstavní kolonii a nechají ho vzorově obnovit a následně i publikovat v odborném tisku, jsou na svůj počín náležitě hrdí (např. Paličkova vila či Glücklichova vila na Babě), ale i obyvatelé, kteří dům nákladně zrekonstruují a vycházejí přitom z původního stavu alespoň fasády, ovšem pečlivě si střeží svůj luxus a soukromí a tak provedou celou stavbu bez vědomí úřadů (Zaorálkova vila na Babě).⁵⁹³ Právě u soukromých majitelů tedy velice záleží na jejich informovanosti, jistém kultivování jejich památkového názoru a případné motivaci k zachování autenticity a hodnoty objektů.

⁵⁸⁹ Více v kapitole o Weissenhofu.

⁵⁹⁰ Více v kapitole o Vídni.

⁵⁹¹ Více v kapitole o Neubühlu.

⁵⁹² Více v kapitole o Wroclawi.

⁵⁹³ Více v kapitole o Babě.

4.2.1 Weissenhofsiedlung Stuttgart

Celková rekonstrukce kolonie v 80. letech vyřešila problém s desolátním stavem a upevnila pozici sídliště jako památkově chráněného souboru, zároveň šlo o jednu z prvních rekonstrukcí památek tzv. klasické moderny.⁵⁹⁴ Brzy se však celá akce dočkala i kritiky a to na jedné straně kvůli velké míře odstraněných původních prvků (výměny oken, podlah, omítek apod.), což bylo způsobeno především touhou po co největší historické přesnosti, která však kvůli značnému přestavění objektů vycházela především z původní plánové dokumentace nikoli realizované skutečnosti (změny prováděné během stavby oproti původním plánům se prokázaly až během detailního průzkumu dvojdomu Le Corbusiera v letech 2002-2006),⁵⁹⁵ ale také velice těsným rozpočtem a tedy volbou často výhodnějších řešení (místo výroby kopií pouze u již nedochovaných oken byla nahrazena kopiemi i některá okna původní, kvůli jednotnosti vzhledu a finanční a praktické výhodnosti) a přizpůsobování domu soudobým požadavkům na obytný standard (především výměny sanitárního zařízení v kuchyni a koupelně), a na straně druhé kvůli absenci následné péče o domy.⁵⁹⁶ Během diskuze o podobě a rozsahu obnovy a ochrany se totiž jako samozřejmý, ale často zmiňovaný fakt brala průběžná péče o památku po její obnově. K tomu však úplně nedošlo, město i stát se rozsáhlou záchrannou akcí víceméně vyčerpalo. Začala tak snaha o vytvoření muzea kolonie, které by bylo trvalou připomínkou historické a architektonické hodnoty – první informační stánek a galerie vznikl v přízemí Miesova nájemního domu díky spolku Freunde der Weissenhofsiedlung.⁵⁹⁷ Mezitím ovšem došlo ještě v roce 2000 k rozšíření ochrany kolonie i na domy, které vznikly jako náhrada za ty válkou zničené v duchu klasické moderny.

Muzea se Weissenhof dočkal v novém tisíciletí a to za přispění Wüstenrot Stiftung a jejího Památkového programu (Denkmalprogramm).⁵⁹⁸ Město ve spolupráci s nadací se u příležitosti 75. výročí výstavy rozhodlo zrekonstruovat a nově využít Le Corbusierův dvojdom, ze kterého právě odešel nájemník a městu se podařilo dvojdom získat zpět od státu do svého vlastnictví.⁵⁹⁹ Po 20 letech tak došlo k nové kompletní rekonstrukci a doplnění stavebně historické dokumentace domu. Objekt byl v 80. letech během obnovy z jedné poloviny vzorově

⁵⁹⁴ Jak je v Německu v současné literatuře nazývána architektonická moderna přibližně první poloviny 20. století, především však meziválečné éry. Obecně se tak nazývají především stavby Neues Bauen, dále expresivnější architektura předválečná z ruky např. Ericha Mendelsohna apod.

⁵⁹⁵ Claudie Mohn, Historische Bauforschung, in: Adlberg 2006 (pozn.148), s. 44-73.

⁵⁹⁶ Tu obnově vyčítal již Nägele v publikaci k obnově.

⁵⁹⁷ <https://www.bundesstiftung-baukultur.de/netzwerkeintrag/freunde-der-weissenhofsiedlung-ev>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁵⁹⁸ více <https://www.wuestenrot-stiftung.de/denkmalprogramm/einfuehrung/>, vyhledáno 12. 4. 2018.

⁵⁹⁹ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 8-13.

renovován, druhá polovina pak byla opravena, ale interiér nebyl plně vrácen do původní podoby. V tomto duchu pokračovala i druhá rekonstrukce – zatímco levá část byla opravena pro potřeby muzea, jeho zázemí a výstavních prostor, pravá část byla upravena do co nejvěrnější podoby stavu během výstavy 1927.⁶⁰⁰

Iniciativa Wüstenrot Stiftung v památkových rekonstrukcích architektury 20. století je velice zajímavý příklad zapojení soukromého investičního sektoru do památkové péče. Společnost Wüstenrot vznikla roku 1921 původně jako spolek *Gemeinschaft der Freunde Deutscher Eigenheimverein*⁶⁰¹ s hlavním cílem řešit sociální bydlení, problematiku spekulací s pozemky i byty a lichvářskými úroky, které prakticky znemožňovaly pořízení bydlení sociálně slabší vrstvě, ze snah této společnost se pak podařilo založit roku 1924 první německou stavební spořitelnu.⁶⁰² Dnes je Wüstenrot Stiftung vlastníkem známého finančního Wüstenrot holdingu se sídlem ve Stuttgartu, kde byla původně založena. Od roku 1990 přitom společnost působí na poli kulturních památek a kulturního dědictví, především se zaměřením na památkovou péči, výzkum a umění s cílem najít cestu, jak nakládat s kulturním dědictvím a uchováním jeho hodnot pro budoucnost. V rámci svého památkového programu se zabývá vedením a financováním obnovy stavebních památek 20. století, ke kterým následně vydává ve spolupráci s vydavatelstvím Karl Krämer Verlag ve Stuttgartu i odborné publikace o památkové péči (např. *Denkmalpflege der Moderne* či *SOS Brutalismus*),⁶⁰³ mimojiné také v řadě *Baudenkmale der Moderne: Die Geschichte einer Instandsetzung*. Rekonstrukcí skrz Wüstenrot Stiftung prošla např. *Einsturm* od Ericha Mendelsohna v Postupimi, profesorský dvojdům *Muche/Schlemmer* v Dessau od W. Gropia či *Haus Schminke* od H. Scharouna.⁶⁰⁴

Celý projekt tedy převzala roku 2003 od města Wüstenrot Stiftung a vystupovala tak jako hlavní stavebník a investor. Ve spolupráci s památkovým úřadem nadace pustila do příprav renovace, tentokrát ovšem se zaměřením nejen na plánovou dokumentaci příprav, ale také na změny během osmdesátileté existence stavby - což mělo být i tématem expozice muzea - a na reálné původní stavební provedení, kde došlo mezi Le Corbusierovými plány a stavbou k několika odchylkám, jak se právě při průzkumech ukázalo.⁶⁰⁵ Během důkladného stavebně-historického průzkumu se také ukázalo, nakolik pionýrská byla obnova z

⁶⁰⁰ August Gebessler, *Denkmalpflegerische Annäherungen*, in: Adlberg 2006 (pozn.148), s. 74-83 – August Gebessler, *Denkmalpflege und Moderne in der Weissenhofsiedlung*, in: *Denkmalpflege Baden-Württemberg*, 2008, roč. 37, č. 1, s. 3-5.

⁶⁰¹ <https://www.wuestenrot-stiftung.de/die-stiftung/>, vyhledáno 12. 4. 2018.

⁶⁰² <https://www.wuestenrot-stiftung.de/die-stiftung/>, vyhledáno 12. 4. 2018.

⁶⁰³ <https://www.wuestenrot-stiftung.de/denkmalprogramm/>, vyhledáno 12. 4. 2018.

⁶⁰⁴ Idem – Markgraf – Oelker et al. 2011 (pozn.588).

⁶⁰⁵ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 76.

80. let – kromě idealistického vylepšování stavby podle původních plánů bez ohledu na to, zda vše bylo během stavby realizováno či ne, došlo také ke ztrátě některých původních prvků a jejich nahrazení podobnými prvky v duchu přesvědčení, že pouze „používaná památka může být zachována“,⁶⁰⁶ některé prvky tak byly vyměněny či nahrazeny podobnými pro větší komfort a technické vylepšení domů, ač podle dnešního pohledu mohly být restaurovány a používány dál. Průzkum vedla Dr. Claudia Mohn⁶⁰⁷ a trval dva roky, teprve poté mohlo být přistoupeno k definitivnímu projektu, jak obnovit dvojdom s respektem k celé jeho osmdesátileté historii. Právě během tohoto průzkumu se podařilo utřídit přesný stavební vývoj domu, včetně odlišností jeho realizace od prováděcích plánů – časový i finanční tlak při stavbě si vyžádal různé úpravy stavby, které na místě rozhodoval Alfred Roth, sotva vystudovaný architekt s minimem zkušeností s prováděním stavby, zatímco Le Corbusier a P. Jeanneret poprvé viděli své výstavní domy až na závěr výstavy.⁶⁰⁸ První změny stavební substance byly realizovány v roce 1932 (střešní nástavba a změny interiéru) a další v 50. a 60. letech, kdy došlo k přestavbám interiéru a tím úplnému zániku originální vnitřní struktury. Při generální renovaci v 80. letech pak byla vnitřní struktura v jedné polovině domu rekonstruována. Rekonstrukce z 80. let je, jak již bylo řečeno, z dnešního pohledu kritizována, především kvůli snaze zvýšit obytný standard s ohledem na stavebně technický pokrok, ovšem v rámci velice těsného rozpočtu,⁶⁰⁹ což vedlo ke ztrátě části dosud dochované stavební substance (kvůli tepelné izolaci byla odstraněna část zachovaných původních omítek, místo renovace oken použity výhodnější nápodoby původních oken, topná tělesa a sanita podlehly modernizaci).⁶¹⁰ Claudia Mohn přičítá tyto „prohřešky“ generální rekonstrukce kromě těsného rozpočtu a pionýrskému charakteru tehdejší renovace také využití pro nájemní bydlení, bylo nezbytné udržovat zvyšující se obytný a životní standard.⁶¹¹ Při nové rekonstrukci tento problém tedy odpadal, dům měl nadále sloužit jako muzeum, nicméně právě muzealizace významných stavebních památek a tedy vlastní odebrání původní (pokud tedy u výstavního domu nebereme jako původní právě onu výstavní funkci) obytné funkce domu je zajímavé specifikum současných památkových rekonstrukcí. Nicméně rekonstrukce z 80. let kolonii zachránila před zánikem, u Le Corbusierova dvojdomu byly obnoveny všechny původní okenní otvory, nově vyrobeny dřevěné

⁶⁰⁶ „Nur genutzte Baudenkmale koennen auch erhalten werden.“ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 79.

⁶⁰⁷ Idem – Claudia Mohn, *Bauforschung an einem Objekt der Klassischen Moderne. Das Doppelhaus von Le Corbusier und Pierre Jeanneret in der Weissenhofsiedlung in Stuttgart*, in: *Denkmalpflege in Baden-Württemberg*, 2010, roč. 37, č. 1, s. 5-13.

⁶⁰⁸ Adlberg 2006 (pozn.148), str. 45-73.

⁶⁰⁹ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 60 – Nägele 1992 (pozn.173).

⁶¹⁰ Ibidem.

⁶¹¹ Ibidem – Mohn 2006 (pozn.607).

kopie původních železných oken (i za cenu ztráty několika původních, které se při výrobě kopií již nevyplatilo zachraňovat), zrekonstruována původní dispozice a byla obnovena konstrukce domu a odstraněna nástavba ze 30. let. Nová rekonstrukce však mohla postupovat již poučena chybami i úspěchy nejen renovace kolonie, ale také památkových rekonstrukcí dalších monumentů klasické moderny.

Provedení obnovy bylo zadáno stuttgartské architektonické kanceláři Architektur 109 (Arne Fentzloff a Mark Arnold) s důrazem na co nejuvěrnější obnovení stavu z roku 1927, vše samozřejmě probíhalo pod dohledem památkového úřadu a Wüstenrot Stiftung.⁶¹² V interiéru levé části tedy měla vzniknout expozice muzea s použitím obnovené obytné dispozice situované do roku 1957,⁶¹³ kdy bylo původní rozdělení ještě patrné, ovšem bez dveří a zárubní, vnitřního vybavení a obnovení barevnosti (pouze ukázky restaurovaných ploch s původními barvami) a v pravé části měla být rekonstruována podoba z roku 1927 včetně barevnosti a vybavení. Rekonstrukce pravé části přitom spočívala v jakési renovaci rekonstrukce z 80. let s potřebnými vylepšeními tehdejších pochybení, případně vylepšeními na základě tehdy neznámých faktů o stavbě. Kvůli autenticitě bylo rozhodnuto nahradit rekonstrukce vestavěných skříňových postelí z 80. let, která materiálově neodpovídala originálu, za nové skříně, hmotou i materiálem bližší nedochovanému originálu. Podobně bylo přistoupeno i k obnově podlahových krytin (linoleum a černé dlaždice), stropů, zdí, vše opět s detailním průzkumem. Zajímavým nálezem byly např. překrývající se vrstvy podlahových krytin – původních, z přestaveb v 50. letech (terrazzo) a z 80. let.⁶¹⁴ Velká část rekonstrukce z 80. let tak byla nahrazena za podobu „věrnější originálu“. Průzkum a rekonstrukci doprovázela intenzivní rešerše dobových materiálů, archiválií a fotografií, aby interiérová instalace co nejlépe odpovídala situaci v roce 1927. Např. vestavěný nábytek měl být původně, podle Le Corbusierových návrhů, betonový, tedy v kombinaci betonové schránky a dřevěných pohyblivých dílů (postelová skříň), ale podle fotografií hrubé stavby se podařilo dohledat, že byly nakonec vyzdívané – Alfred Roth musel často improvizovat, když nebyly Le Corbusierem nebo Charlotte Perriandovou navržené kusy nábytku včas hotové či nebyly včas dodány nákresy, mohlo jít tedy o úsporu času či financí.⁶¹⁵ Tento drobný detail vypovídá o vedení celé stavby, podobné zásahy musel Roth podnikat i při konstrukčních a jiných obtížích – zařízení kuchyně a koupelny nebylo provedeno zcela podle Le Corbusierových plánů kvůli přílišné náročnosti finanční i časové a rekonstruovat se tak muselo na základě korespondence a dochovaných fotografií, nikoli plánů. Podle plánů byla rekonstruována i zahrada dvojdomu – ačkoli kolonie neměla kvůli financím a času společný zahradní

⁶¹² Arne Fentzloff – Mark Arnold, Prozess und Ergebnis der Instandsetzung, in: Adlberg 2006 (pozn.148), s. 111.

⁶¹³ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 112.

⁶¹⁴ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 126 – Mohn 2006 (pozn.607).

⁶¹⁵ Adlberg 2006, s. 67.

koncept, u dvojdomu byla realizována zahrada na základě Le Corbusierova návrhu a Rothova detailního zpracování pro realizaci, ta se včetně cestiček, osazení a kovové konstrukce růžového loubí podařila obnovit.

Z technického hlediska bylo přistoupeno k podepření, drenáži a zaizolování základů proti vodě a promrzání, úpravy z 80. let nebyly dostatečné.⁶¹⁶ Radikální úpravy čekaly také konstrukci betonové střešní pergoly. Zatímco nosná konstrukce domu se dochovala v celkem dobrém stavu, ač neodpovídala dnešním požárním předpisům a požadavkům nosnosti (bez nosných rezerv), konstrukce střešní pergoly byla nejvíce vystavena povětrnostním vlivům a vlhkosti a při důkladném průzkumu bylo nakonec rozhodnuto ji nahradit konstrukcí novou. Požadavek byl původně takový, podle možností pergolu zachovat, bohužel její stav byl vyhodnocen jako neopravitelný.⁶¹⁷ Tepelná izolace domu z 80. let a tehdy instalovaná nová okna (kopie původních) fungovaly natolik dobře, že při absenci jakýchkoli stop vlhkosti a plísně v interiéru bylo přistoupeno jen k opravě zateplení a ne výměně stávajícího řešení, u střešní terasy bylo rozhodnuto o umístění květin bez kontaktu s konstrukcí, aby nedošlo k porušení povrchu. Zajímavým zásahem do proporcí domu byl návrat k původní výšce opěrné zdi v přízemí – při přestavbě v roce 1933 byl do soklu domu, ze kterého je v levé části dvojdomu vidět opěrná zeď, zatímco v pravé části je sokl zcela zakryt terénem, vestavěn sklep. Původně měla být v suterénu umístěna garáž, ale kvůli zlevnění od ní bylo ve 20. letech ustoupeno a tak vznikl pouze převýšený nástup do domu, vyrovnávající terén. Kvůli vestavbě sklepa pouhých 6 let po skončení výstavy byl vyzděním zvýšen betonový sokl o 0,35 m a ke schodišti přistavěny dva schody.⁶¹⁸ Proporce volného přízemí na ocelových pilotech tak byly lehce změněny, prostor byl zmenšen. Při nové rekonstrukci došlo k částečnému odstranění sklepu, který neodpovídal stavu z 20. let a mohl být tedy navrácen zpět i stav přízemí a jeho výška. Přízemí má tedy opět stejnou výšku jako při dokončení domu v roce 1927.⁶¹⁹ S tím však bylo nutné vyřešit i převýšený vstup do domu, který od přízemní terasy dělí ještě několik schodů. Původní betonové schody, které se nedochovaly, byly nahrazeny v levé části decentní kovovou konstrukcí podesty ve stejné barevnosti, v části pravé pak obdobně řešenou rampou mezi uličními a domovními schody.

Dalším problémem rekonstrukce byla okna. Zatímco v přízemí západní fasády se dochovala původní kovová okna, v dalších patrech byla většina oken několikrát vyměněna z původních kovových posuvných na běžně otvíraná dřevěná okna, která svými proporcemi (především mohutnější rámy) neodpovídala originálu a na západní fasádě kontrastovala s dochovanými okny v přízemí. Obzvlášť markantní rozdíl byl patrný u úzkých horních oken osvětlujících chodbu při západní fasádě.

⁶¹⁶ Idem., s. 111-129.

⁶¹⁷ Ibidem, s. 115-116 – Markgraf – Oelker et al. 2011 (pozn.588), s. 280-292.

⁶¹⁸ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 115-116 - Markgraf – Oelker et al. 2011 (pozn.588), s. 280-292.

⁶¹⁹ Idem, s. 117-118.

Při rekonstrukci v 80. letech byla okna v horním a střešním patře nahrazena dřevěnými posuvnými okny a dřevěnými vyklápěcími horními okénky s izolačními skly. Výrazně to pomohlo klimatu v budově a okna více odpovídala původnímu řešení, proto bylo při nové rekonstrukci přistoupeno k sanaci dřevěných posuvných oken s tím, že za současných technických možností nelze najít kvalitnější řešení. Výklopná okna osvětlující chodbu však byla vyměněna za nová kovová včetně obnovy vnitřních okenních výklenků, aby lépe odpovídala původní podobě. Jako východisko pro nalezení ideální podoby oken, při nedochování původních plánů, sloužil vzorník oken Adolfa G. Schnecka z roku 1927, který obsahoval i výkresy oken dvojdomu.⁶²⁰

Podle hesla „Denkmalpflege der Denkmalpflege“ postupovali architekti i v případě vnějšího pláště budovy. Z předchozí rekonstrukce v 80. letech se v poměrně dobrém stavu zachoval zateplovací systém, přibližně 4 cm široká vrstva tepelněizolační omítky, distanetu a vrchní vrstvy hladké tenké omítky. Vedlejší fasády či méně významné menší plochy byly omítnuty bez zateplovací vrstvy.⁶²¹ Na přechodových částech konstrukce (tepelné mosty) se přitom za 20 let existence zateplení tvořily v omítce praskliny, které kvůli vlhkosti vedly místy až k opadávání omítky. Na štítové zdi na střešní terase byla izolace zdvojená dřevitými deskami (lisované desky z dřevité vlny). Protože kromě zmíněných přechodových pasáží se omítka dochovala dobře a původní omítka se na žádném místě nezachovala, nebyl důvod celou fasádu sejmout a architekti přistoupili k opravě stávající fasády včetně zateplení. Díky doplnění omítky na chybějících místech vznikly přiznané přechody mezi omítkou z 80. let a omítkou novou.⁶²² Další částí rekonstrukce byla obnova střešní terasy, kterou dlouhodobě zarůstal mezi betonovými dlaždicemi plevel.⁶²³ Místo betonových dlaždic 50 x 50 cm byly položeny podle dobové fotodokumentace odvozené betonové pláty 90 x 90 cm,⁶²⁴ rovněž 50 mm tlusté na 20 mm vrstvu kačírku. Pod tímto pochozím povrchem následuje několikavrstvá izolace střechy (stavební podložka, filtrační rouno, dvojitá asfaltová izolace, polystyrenové zateplení, parozábrana). Mezi dlaždicemi byly obnoveny z betonových dílů seskládané květníky.

Rekonstrukce byla přijata pozitivně jako příkladná akce a dvojdom začal sloužit jako muzeum a exponát – do určité míry se tak vrátila i jeho prvotní výstavní funkce. Přesto míra přestaveb i úprav během rekonstrukce ukazuje, kolik z původní stavební hmoty bylo zachováno a že velká část rekonstrukce je už skutečně pouze „rekonstrukcí“, ne opravou materiálu, ale prakticky replikou

⁶²⁰ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 120.

⁶²¹ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 121.

⁶²² Adlberg 2006 (pozn.148), s. 122.

⁶²³ Urbanik – Tomaszewicz 2014 (pozn.115) – Urbanik 2012 (pozn.445).

⁶²⁴ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 124.

originálu (vestavěný mobiliář, okna, instalace, střešní pergoly apod.). S podobným problémem se samozřejmě setkáme i v ostatních zemích.

Roku 2016 byly Le Corbusierovy domy na Weissenhofu zařazeny do výběru 17 staveb tohoto architekta chráněných jako památky Kulturního dědictví UNESCO.⁶²⁵ Projekt na ochranu díla slavného architekta zahájilo francouzské Ministerstvo kultury a komunikace, cílem bylo sestavit výběr z Le Corbusierových realizací a navrhnout ho na zařazení na seznam kulturního dědictví jako celek, což se nakonec podařilo.

4.2.2 Nový dům Brno

V brněnské kolonii Nový dům je dnes část domů výrazně přestavěna, s pozměněnými fasádami, barevností, vyměněnými okny, přistavěnými garážemi a zastavěnými terasami, některé se dočkaly rekonstrukce, nicméně kolonie je již v okolní zástavbě sotva patrná. Pouze část domů je památkově chráněna, přičemž stavby byly postaveny pod ochranu narychlo před změnou památkového zákona, nebyl čas na průzkum interiérů, a tak je chráněná pouze fasáda (zpracováno arch. Karlem Kučou, unikátní situace, která se opakuje často v jihomoravském kraji).⁶²⁶ Chráněno je pouze 6 domů ze 16 a to Fuchsův (Petřvaldská 6,8,10) a Gruntův (Šmejkalova 144, 146, 148) trojdům,⁶²⁷ které byly v té době v nejlepším stavu – tady je nutno se pozastavit, poněvadž některé domy jsou ve velmi dobrém stavu dodnes (domy od arch. Wiesnera, dům arch. Syřiště) nepochybně však v tom hrála roli i snaha najít domy hodnotné nad rámec kolonie a tak Kučovým sítím prošly jen dva trojdomy dokládající snahu o typové úsporné bydlení.

Po revoluci však situace v kolonii doznala obratu stejně jako na pražské Babě. Roku 1996 byl podán podnět k prohlášení zbývajících 10 domů za kulturní památky, řízení však nebylo zahájeno, podle posudku památkového ústavu i ministerstva (rozhodnutí bylo vydáno až 2010) byly domy příliš znehodnoceny přestavbami a již nereprezentovali architektonické ideje 20. let.⁶²⁸ Magistrát tehdy nedoporučil zahájení řízení s poukazem na to, že se kolonie nachází v ochranném území památkové rezervace Brno. V současnosti snad pokračuje snaha zahrnout Nový dům alespoň do ochrany městské památkové zóny, jako je tomu u kolonie Baba v Praze – nicméně jak je známo z tohoto příkladu, i tato ochrana je zcela nedostatečná.

Kvůli nemožnosti nahlédnout do archivu stavebního úřadu bez písemného souhlasu majitelů vil se u většiny domů z kolonie mohu pokusit o rekonstrukci

⁶²⁵ Adlberg 2006 (pozn.148), s. 175 – <http://whc.unesco.org/en/list/1321>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁶²⁶ Rozhodnutí o zápisu památky do Státního seznamu kulturních památek, 14. 12. 1987, zápis 9. 2. 1989, rejstříkové číslo 48688/7-8040, archiv NPÚ Brno.

⁶²⁷ Idem.

⁶²⁸ Rozhodnutí o nezahájení řízení ze dne 19.8.2010, č.j. MK 16105/2010 OPP.

některých stavebních změn pouze na základě fotografií. To je velmi dobře možné například u domu arch. Krohy (Drnovická 2/Šmejkalova 142) původně velkorysé puristické vily se zimní zahradou a dvěma terasami, postavené zčásti na pilotách. Již na fotografii domu z roku 1993 je vidět, že terasa v patře do ulice Šmejkalovy je zastavěna, stejně tak je pozměněn i vstup, zahradní průčelí levitující na pilotách je taktéž zastavěno, zmizelo prosklené nároží u terasy ve zvýšeném přízemí a bylo změněno i prosklení zimní zahrady. Tyto stavební úpravy pravděpodobně proběhly v 60. nebo 70. letech,⁶²⁹ původní řešení však pod nimi ještě nesměle prosvítá. Rána z milosti však byla domu uštědřena v 90. letech (po roce 1993),⁶³⁰ kdy byl přestavěn téměř k nepoznání – dům obroužily mohutné zaoblené balkony, čímž ho vizuálně rozplácly jako roztékající se postmoderní dort. Netušící pozorovatel by v tom mohl hledat pozůstatky Krohovy až mašinstické stavební praxe z počátku 20. let.

Podobně se dá identifikovat přestavba poloviny Víškova domu (Drnovická 8), kde byla původně ustupující fasáda domu zarovnána se sousedním domem, dům byl tedy asi o metr do ulice rozšířen. Přestavba proběhla podle fotografické dokumentace NPÚ roku 1993.⁶³¹ Do té doby byl dům zřejmě upravován jen kosmeticky. Na druhé polovině Víškova domu (Drnovická 10) je minimálně od roku 2014 lešení a fasáda je odstraněna na cihlu, okenní otvory zakryté deskami. Co vlastník s domem zamýšlí, zda rekonstrukci či radikálnější přestavbu, není jisté. Nicméně podle nové publikace věnované Novému domu, je uvedeno, že Víškův dům v Drnické 10 byl jako jediný v kolonii detailně prozkoumán⁶³² a je dochován v téměř autentickém stavu včetně interiérových detailů i okenních výplní⁶³³ - je tedy možné, že se dům podaří vrátit do původní podoby.

Domy od Putny a Foltýna byly přestavěny už ve 40. letech Františkem Uherkou, dost pravděpodobně do víceméně dnešního stavu – zrcadlově obrácené fasády s okny běžného formátu namísto pásových. Asi v 70. letech došlo k výměně oken a aplikaci nové fasády,⁶³⁴ podle fotografií⁶³⁵ lze odvodit, že po

⁶²⁹ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 170-171.

⁶³⁰ Fotografie z dubna 1993 ukazují dům ještě před přestavbou. Foto Procházková, 4/1993, ev. č. 107939, 107931, archiv NPÚ Brno.

⁶³¹ Památkov ústav zjevně dělal dokumentaci současného stavu pro návrh na prohlášení za památku. Dům je zachycen v hrubé stavbě. Foto Procházková 4/1993, ev. č. 107927, archiv NPÚ Brno.

⁶³² Pavel Borský: Nový dům. Drnovická 10/1004, Brno-Žabovřesky, stavebně historický průzkum, Brno duben 2011, strojopis MuMB-ODA, citováno z Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 192-193.

⁶³³ Idem.

⁶³⁴ Ibidem, s. 180-181.

⁶³⁵ Dnešní stav porovnán z fotografiemi z dubna 1993. Foto Procházková, 4/1993, ev. č. 107929, 107928, archiv NPÚ Brno.

novém tisíciletí získaly oba domy nová okna s jiným členěním (u pravé poloviny značně dekorativní), pravá polovina domu byla také zateplena (podle změny proporcí asi obklad polystyrenovými deskami cca 10 cm)⁶³⁶ a opatřena novou fasádou. Nárožní dům arch. Šyříšče získal již za minulého režimu přístavbu garáže a břizolitovou fasádu, která nahradila cihelný pás pásem rezavé omítky, jinak však svůj vzhled příliš nezměnil. Podobně je na tom i dvojdům arch. Wiesnera opodál, jedna polovina má novou fasádu, u obou došlo k výměně původních oken po roce 1993.⁶³⁷

Trojdům arch. Grunta ve Šmejkalově ulici je podobně jako trojdům Fuchsův v poměrně dobrém stavu. Nepochybně i díky ochraně průčelí se drží původního vzhledu, ač okenní i dveřní výplně již byly vyměněny, z boku byla přistavěna garáž a prostřední dům má odlišné zábradlí střešní terasy. Pozměněn je i vstup, skrytý pod hmotou domu, u kterého bylo prosklené rohové okno prádelny, dnes je okno z výklenku zazděné, což vytváří vizuální oddělení od výklenku vstupu. Domy jsou v dobrém stavu, nárožní mají i opravené fasády.⁶³⁸

Roku 2009 se pokusil majitel domu Petřvaldská 6 od Bohuslava Fuchse zrušit její památkovou ochranu, naštěstí neúspěšně.⁶³⁹ Ve své zamítnuté žádosti uvádí následující důvody, které leccos vypovídají o problematice současného užívání funkcionalistických domů:

„...Již při výstavbě nebyl dodržen projekt. Od data výstavby se nemovitosti v průběhu let přestavěly, dobudovaly se schodišťové křídlo s místnostmi, garáže, došlo k výměně oken, přístavbám v dvorním traktu hospodářských budov, spíží v patře, zněnám střechy apod., a tak současný stav nemá již s projektem téměř nic společného. Domy byly stavěny jako příklady levného bydlení a nesplňují základní požadavky kladené na bydlení. Dům je stavěn z betonových tvárnic minimální tloušťky, střechy, které nebyly opraveny, jsou rovné, bez zateplení, pokryté pásy JPA, zatíká do nich apod. Domy nejdou vytopit, promrzají, mrazem praskají vodovodní vedení. V přízemí jsou umístěna okna plastová apod. Lze říci, že zařazení těchto staveb jako kulturní památka nemá žádný historický či kulturní význam a je nutno uvažovat o jejich celkové rekonstrukci pro potřeby současného bydlení. Tyto změny pak nelze též odstranit, neboť změny byly v minulosti řádně povoleny a na druhé straně ochrana nyní brání úpravám a rekonstrukcím těchto nemovitostí....“⁶⁴⁰

⁶³⁶ Idem.

⁶³⁷ Dnešní stav porovnán s fotografiemi z dubna 1993. Foto Procházková, 4/1993, ev. č. 107930, 107944 – Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 216-219.

⁶³⁸ Fotografie stavu z roku 1993, foto Procházková, ev. č. 107940, archiv NPÚ Brno - Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 254-259.

⁶³⁹ Odpověď na žádost, č.j. NPÚ-371/5765/2009/OI - rozhodnutí ministerstva (MK 10938/2009 OPP), oboje archiv NPÚ Brno.

Tehdejší majitel v žádosti dále uvádí zajímavé detaily ze stavební historie domu čp. 1010/Petřvaldská 6 od Fuchse. Byla zde polovena přístavba dřevníku a spíže, zvýšení atiky o 40 cm kvůli zatékání a nový sklon střechy směrem do dvora (obdobný problém byl dramaticky medializován na Babě u Paličkovy vily),⁶⁴¹ výměna oken na eurookna jiných rozměrů, v přízemí plastových, také změna původní vápenné omítky na břizolitovou. Zmiňuje také nutnost zateplení a nové vápenné omítky a přestavbu původní garáže v přízemí/zvýšeném suterénu na obytné místnosti. Majitel o dva roky později dům prodal, již zrekonstruovaný, v roce 2008 navíc proběhlo řízení o odstranění zvýšené atiky poté, co zpráva o takovém znehodnocení domu proběhla médii. I jím zmiňovaná euro- a plastová okna byla později vyměněna za okna původního vzhledu. Nepochybně to měla za následek prodej domu. Nová majitelka provedla další dispoziční úpravy (otevření obytných prostor ke schodišti).⁶⁴² I dnes je však dům stále vyšší než ostatní (atika).

Sousední dům Petřvaldská 8, prostřední z Fuchsova trojdomu by měl být v původním stavu bez úprav.⁶⁴³ Nicméně podle fotografií z 90. let i současného stavu již dům nemá větrací výplně nad okny, stejně jako rohový dům Petřvaldská 10, muselo tedy dojít alespoň k této úpravě (na fotografiích z výstavy je má).⁶⁴⁴ U domu Petřvaldská 10, tedy nárožního do Bráfovy ulice, posledního z Fuchsových domů došlo k již zmiňované přístavbě za minulého režimu, od té doby na domu nebyly prováděny žádné zásadní úpravy, ač ani současný majitel nemá s památkáři nejlepší zkušenosti a upozorňuje na to, že je chráněno pouze průčelí.⁶⁴⁵ Zajímavější je, že majitel argumentuje tím, že „*funkcionalistická stavba má sloužit uživatelům k uspokojování jejich potřeb podle současného stavu lidského poznání a životních potřeb jeho obyvatel*“.⁶⁴⁶

Pozitivní je obnova domu Petřvaldská 2 od arch. Štěpánka (tedy druhá polovina domu dostavěného a změněného Uherkou ve 40. letech),⁶⁴⁷ kde došlo k návratu k původnímu vzhledu, který výmluvně kontrastuje s druhou polovinou

⁶⁴⁰ Rozhodnutí ministerstva kultury č.j. MK10938/2009 OPP, kde je citace z původního dopisu žadatele, pana Jana Vokála, té doby majitele Petřvaldské 6.

⁶⁴¹ Viz kapitola o Babě.

⁶⁴² Fočková 2014 (pozn.503), s. 45.

⁶⁴³ Idem, s. 46.

⁶⁴⁴ Fotografie publikované např. v Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 228 – plány původního stavu v Rossmann – Václavek 1928 (pozn.1) versus dnešní stav.

⁶⁴⁵ Fočková 2014 (pozn.503), s. 47.

⁶⁴⁶ Idem.

⁶⁴⁷ Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 242-253.

dvojdому. Bohužel přesný rok opravy se mi nepodařilo dohledat (před rokem 2013).⁶⁴⁸ Druhá polovina domu se drží přestavby ze 40. let, je opravená a má novou žlutou fasádu.

Celkově se dá říci, že Nový dům je těžko rozpoznatelný v okolní zástavbě, ač tvoří nejzazší výspu zástavby v Bráfově ulici, mezi zalesněným kopcem a tramvajovou tratí. Díky iniciativě Brněnského architektonického manuálu je alespoň značka na chodníku, která upozorňuje na výskyt hodnotné architektury a odkazuje na číslo na webu či v knize.⁶⁴⁹ Stejně jako kolonie na Babě by si však Nový dům zasloužil alespoň důstojnou informační tabuli.

4.2.3 WUWA Wroclaw

Wroclawská kolonie je sice od 70. let památkově chráněna, na obnovu si však musela počkat. Většina domů si i po revoluci udržela svou obytnou funkci, z experimentálnějšího Radingova kolektivního domu, dispozicemi již radikálně přestavěného, se stala studentská kolej "Pancernik" Wroclawské univerzity, z Scharounova hotelového domu pro bezdětné páry a svobodné osoby, který již od války sloužil jako ubytovací zařízení Státního inspektorátu práce, je dnes hotel a tréninkové centrum Národního inspektorátu práce,⁶⁵⁰ čemuž skvěle vyhovují minimální apartmány a původní společné zázemí jako prostorná vstupní hala (lobby) a restaurace.

Právě Scharounův dům utřžil během svého života jen několik funkčních úprav (obslužné schodiště, okna), výraznější změny pro jeho hotelové využití nebylo třeba. Protože jde jednoznačně o dominantu sídliště a díky vlastníkovi a uživateli – Státnímu inspektorátu práce – zde došlo k obnově jako u první budovy v kolonii v 90. letech.⁶⁵¹ Obnovu inicioval tehdejší ředitel tréninkového centra inspektorátu, protože budova byla ve velmi špatném technickém stavu. Na průzkumu, projektování a realizaci se podílelo množství odborníků, které inspektorát oslovil (např. dr. Jadwiga Urbanik a dr. Agnieszka Gryglewska),⁶⁵² a vše proběhlo pod dohledem městského konzervátora. Nejprve byl vypracován stavebně-historický průzkum budovy a inventarizace všech původních prvků. Díky sondáži a odkrytí

⁶⁴⁸ Podle vlastní fotodokumentace, ani v monografii není více, zde uvádějí úpravy „po roce 1993“. Chatrný – Černoušková – Borský 2018 (pozn.78), s. 243.

⁶⁴⁹ <https://www.bam.brno.cz/objekt/c187-rodinny-dum-v-kolonii-novy-dum>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁶⁵⁰ Rozhovor se správcem, <http://www.wuwa.eu/wuwa-dzisiaj/jacek-gasior/?lang=en>, vyhledáno 22. 6. 2018.

⁶⁵¹ Rozhovor se správcem, <http://www.wuwa.eu/wuwa-dzisiaj/jacek-gasior/?lang=en>, vyhledáno 22. 6. 2018 – Urbanik 2014 (pozn.574).

⁶⁵² lidem.

částí výmalby interiéru se podařilo zrekonstruovat původní pestrou barevnost podle dochovaných fragmentů. Jak uvádí Jadwiga Urbanik, roku 1993 byla obnova budovy zahájena a stále probíhá, po jednotlivých fázích.⁶⁵³ V první etapě, která proběhla v 90. letech, se tedy stavební práce zaměřily především na konzervaci budovy a zabránění dalšímu chátrání a dále snížení provozních nákladů budovy (především tepelná izolace oken, která často nedoléhala a ještě byla pouze jednoduše zasklená). Problémem byla také velká vlhkost a zatékání způsobené poškozenými nebo chybějícími okapy a oplechováním. Okna levého křídla budovy byla původně vyrobena z velice nekvalitního levného borovicového dřeva a již ve 40. letech i po mnoha opravách špatně doléhala (především zkroucení materiálu kvůli vzdušné vlhkosti), kromě dřevěných rámu byly v dalších částech budovy použity i ocelové profily. V průběhu let byla okna především ve zmíněné levé obytné části kvůli funkčnosti postupně vyměňována za dřevěná či plastová okna stejného členění, která však ve vlhkém prostředí také dlouho nevydržela, nálezový stav v roce 1993 byl tedy tristní.⁶⁵⁴ Okna byla následně na přání investora vyměněna za plastová v původním šedém odstínu, především kvůli izolaci – nicméně toto řešení se nakonec neukázalo jako šťastné, PVC neobstálo ve specifickém vlhkém prostředí Slezska a pás velkoformátových oken v lobby musel být roku 2009 vyměněn za repliku původních ocelových oken.⁶⁵⁵ Především velkoformátová zasklení měla původně ocelové rámy, podobný případ bylo i nouzové schodiště na konci levého křídla budovy s prosklednou stěnou, která se dochovala v dobrém stavu a byla roku 2013 renovována (s výměnou zaklení).⁶⁵⁶ Díky dlouhému trvání celého procesu obnovy budovy, nepochybně danému financováním, bylo možné přistoupit k opravám a revizi již provedených prací po několika letech. Např. na první pohled nevydařená výměna oken, která musela být po deseti letech opět nahrazena, je dána velice složitou klimatickou situací v dolním Slezsku, na kterou se odvolávali i původní autoři kolonie – kvůli specifickým podmínkám nakonec nepřizvali žádného “nedomáčího” architekta.⁶⁵⁷ Jde především o vysokou vlhkost ovzduší, která způsobuje např. rozsáhlou kondenzaci vody v místech teplejších mostů konstrukce, ale také nižší trvanlivost materiálů – dřevo se kroutí, kov koroduje, ani PVC, do kterého byla v 90. letech vložena důvěra, nevydrželo tuto zkoušku. Z tohoto hlediska byla další výzvou obnova střešní terasy na levém křídle budovy, která musela být před pár lety také opětovně zrenovována.⁶⁵⁸ První obnova byla provedena v roce 1993, další obnova proběhla v několika fázích, v letech 2008-11

⁶⁵³ Urbanik 2014 (pozn.574).

⁶⁵⁴ Idem.

⁶⁵⁵ Urbanik 2014 (pozn.574).

⁶⁵⁶ Idem, s. 26.

⁶⁵⁷ Urbanik 2010 (pozn.12), s. 149-156.

⁶⁵⁸ Urbanik – Tomaszewicz 2014 (pozn.115).

příprava a odstranění původních vrstev, od roku 2011 byla realizována kompletní renovace terasy.⁶⁵⁹ Rekreační terasy hotelové budovy jsou komplikované především svou členitostí – střecha střední části s visutým točitým betonovým schodištěm přechází můstkem na levé křídlo budovy, která je rozdělena na dvě úrovně, propojena vždy několika schody na mnoha místech, lehce kryta betonovými rámy s ocelovou konstrukcí na popínavé rostliny, spodní část je doplněna betonovými květníky (podobné použity na střešní zahradě Le Corbusierova dvojdomu na Weissenhofu). Právě vybavení a povrch terasy byl po válce mnohokrát opravován a měněn, včetně odstranění květníků a betonových dlaždic. Již v 90. letech se ukázal jako dobře dochovaný stav konstrukce střední části střechy včetně hydroizolace, hlavním problémem byl špatný způsob odvádění vody z terasy, což způsobovalo provlhnání a korozi v místech styku povrchu terasy se stěnou budovy, zapříčiněné především nevhodnými opravami. Po odstranění poválečných vrstev tedy došlo k novému položení terasy a vrchní vrstvy betonových dlaždic 40 x 40 cm.⁶⁶⁰ Bohužel materiály použité v 90. letech neměly příliš dlouhou životnost, kvůli objevující se vlhkosti na stropěch a v betonové vrstvě bylo nutné přistoupit po pár letech k novému řešení. Roku 2011 tak byla provedena druhá etapa obnovy střechy na levém křídle, kompletní výměna pláště, položení membránové hydroizolace, zateplení, a vrchní vrstvy betonových dlaždic 40 x 80 cm.⁶⁶¹ Stejným způsobem byla obnovena také terasa na střední části hotelu, byly odstraněny všechny vrstvy přidané v 90. letech, ale i provlhlá původní izolace. V letech 2009-11 probíhala také rekonstrukce architektonického vybavení terasy, odstraněného po válce – tedy konstrukce na rostliny, květníky a schodiště.

Následně byla obnovena také původní barevnost exteriéru i interiéru, v interiéru došlo kromě obnovy společných prostor také ke vzorové rekonstrukci jednoho z dvoupodlažních bytů v pravém křídle (2008),⁶⁶² zbytek maisonetových bytů byl již po válce rozdělen na pokoje a nově zařízen v designu vycházejícím z celkového charakteru domu. Barevnost byla důkladně zkoumána do roku 1997, poté byl vypracován projekt obnovy a jako první byla roku 2005 realizována výmalba lobby.⁶⁶³ Dále byla obnovena barevnost restaurace – je zde použita kombinace modré, růžové, červené a slonové kosti. Podobná barevnost ještě v kombinaci se šedou a cihlovou byla použita v obytných křídlech – spojovacích chodbách a schodišťovém traktu. K obnově exteriérové omítky došlo v roce 2004.⁶⁶⁴ Renovační práce na hotelovém domě stále pokračují po částech,

⁶⁵⁹ Idem – Urbanik 2014 (pozn.574).

⁶⁶⁰ Urbanik 2014 (pozn.574).

⁶⁶¹ Urbanik 2014 (pozn.574), s. 29.

⁶⁶² Idem, s. 37.

⁶⁶³ Ibidem, s. 33.

⁶⁶⁴ Ibidem, s. 34.

pravděpodobně v závislosti na financích a provozu. Původní obnova z 90. let se snažila především v případě střech zachovat co nejvíce původních vrstev, nicméně práce musely být po 10 letech zopakovány a tentokrát s velkým podílem moderních materiálů, protože původní izolace a další vrstvy již byly za svou hranici dožití.

Stejně jako v Praze či Brně prošly i další budovy v kolonii úpravami jako změnou barvy fasády, některé získaly i nevyhovující zateplení, nová okna jiného tvaru či dokonce plastová. Neopravené domy mají často fasádu ve velmi špatném stavu a vyměněnou pouze část oken, omítka přitom leckde opadala až na cihlu. Roku 2006 během požáru zcela zanikla školka architektů Heima a Kemptera, bylo však rozhodnuto přistoupit k její rekonstrukci a roku 2013 tak byla realizována replika,⁶⁶⁵ která dnes slouží jako sídlo Komory architektů dolního Slezska.

Od roku 2011 se však situace soukromých domů v kolonii začala výrazně zlepšovat. Město Wrocław se rozhodlo založit podpůrný program pro vlastníky domů v kolonii,⁶⁶⁶ na který vyčlenilo rozpočet. Z tohoto programu mohou majitelé získat příspěvek až 70% na realizaci obnovy domu, pokud projekt schválí kancelář městského konzervátora – tedy pokud bude vše posvěceno památkovou institucí.⁶⁶⁷ Díky této podpoře bylo zrenovováno několik domů – jako první dům č. 37 od Ludwiga Moshamera, dále dvojdom č. 26-27 od Theo Effenbergera, kde sice v minulosti došlo k zazdění terasy v patře a terasa nebyla obnovena, ale hmota přístavby je ve fasádě barevně vyznačena, což odpovídá Benátské chartě. K obnově fasády došlo u několika řadových domů (Tramwajowa 8, 10), mezi další žadatele patří pavlačový dům č. 2 od Paula Heima a A. Kemptera, č. 12 Ludwiga Moshamera či č. 28 Emila Langeho,⁶⁶⁸ u kterého je momentálně fasáda v některých místech opadaná až na cihlu. Iniciativa města a památkového úřadu jdou příkladem českým koloniím, kde by obyvatelé pro náležitou ochranu také potřebovali značnou finanční pomoc.

V nejhorším stavu tak je dnešní kolej, původně Radingův činžovní dům, a bytové domky Gustava Wolfa vedle něj (blok 8 bytů se samostatnými vstupy), které mají flekatou fasádu po částečných opravách, vnější vedení rozvodů a zčásti vyměněná okna bez začištění okolní fasády. Nicméně je možné, že i sem časem dojde inspirace zbytkem majitelů, kteří využívají finanční pomoci města k památkové obnově.

Město v současnosti pracuje na postupné revitalizaci společných zelených ploch kolonie. Část původně volné plochy je bohužel dnes zastavěna novou budovou

⁶⁶⁵ Urbanik 2010 (pozn.12), s.229-264 – <http://www.wuwa.eu/spacer/>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁶⁶⁶ Konserwatorski program wsparcia dzialan remontowych dla prywatnych wlascieli, <http://w-r.com.pl/projekty/wuwa-2010-2017/>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁶⁶⁷ <http://www.wuwa.eu/wuwa-dzisiaj/program-wsparcia-dla-prywatnych-wlascieli/>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁶⁶⁸ Seznam domů na <http://w-r.com.pl/projekty/wuwa-2010-2017/>, vyhledáno 30. 6. 2018.

školkou za řadovými domy, centrální zelený prostor propojený pěšinkami tak zčásti zanikl, zčásti zarostl. Roku 2010 pověřilo město společnost Wroclawska Revitalizacja vypracováním plánů revitalizace území.⁶⁶⁹ Kromě přípravy plánů se zaměřili také na propagaci historie kolonie přednáškami přímo na sídlišti, vznikla publikace a webové stránky.⁶⁷⁰ Realizace revitalizace začala na podzim roku 2016 a dokončena by měla být roku 2018, v rámci projektu vznikne i informační stánek o kolonii v původním prostoru trafiky v zaobleném kiosku pavlačového domu.⁶⁷¹

V posledním desetiletí vznikla tedy ve Wroclawi velká iniciativa za obnovu kolonie a její dostatečné ocenění mezi širokou veřejností a to z podnětu města, což by mohlo být vzorem pro česká výstavní sídliště, která jsou také v soukromých rukou.

4.2.4 Neubühl Zurich

Zurišské sídliště dodnes vlastní Gennossenschaft Neubühl, tedy stavební družstvo, které ho před více než 80 lety postavilo. Díky této skutečnosti a také architektům a odborníkům sedícím ve vedení družstva, ale i bydlícím v rámci kolonie, se daří zachovat podobu čtvrti a udržovat domy v dobrém stavu, zároveň se zde vytvořila i kontinuita obyvatelstva, které v mnoha případech celý život rotuje mezi jednotlivými obytnými typy sídliště podle svých aktuálních životních potřeb – tak jak to bylo původně zamýšleno.

Během velké renovace v 80. letech se podařilo najít ideální princip obnovy domů a od té doby tedy postupně probíhá oprava jednotlivých domů či jejich drobné modernizace a odstraňování závad⁶⁷² vždy, když se v konkrétní bytové jednotce mění nájemníci, kolonie je tedy kontinuálně a koncepčně udržována v dobrém a co možná původním stavu. Zároveň k prvnímu vzorově obnovenému domu z 80. let – tehdy šlo o nejtypičtější čtyřpokojevý dům, přibýly další dva zástupci jiných obytných typů obnovené v „muzeální“ kvalitě. Došlo zde tedy i k zachování či rekonstrukci zařízení kuchyně a koupelny, v plně funkčním stavu, neboť jsou byty běžně pronajímány.⁶⁷³ Ostatní domy prošly většími úpravami, aby se udržel standart bydlení současného člověka, nicméně bez větších zásahů do půdorysné dispozice či stavební konstrukce. Největší změny tak potkaly vybavení

⁶⁶⁹ <http://w-r.com.pl/projekty/wuwa-2010-2017/> - <http://w-r.com.pl/projekty/plany-i-wizualizacje/>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁶⁷⁰ www.wuwa.eu - Grażyna Adamczyk-Arns - Justyna Dudek - Grzegorz Szewczyk, Wuwa-wroclawska wystawa werkbundu – mieszkanie i miejsce pracy, Wroclaw 2014.

⁶⁷¹ <http://w-r.com.pl/projekty/wuwa-2010-2017/>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁶⁷² Veškerá stavební a plánová dokumentace v archivu Gennossenschaft Neubühl.

⁶⁷³ Info Gennossenschaft Neubühl, osobně od vedoucího kanceláře Bruno Suhnera, srpen 2015.

a rozvody energií. V řešení zateplení a hydroizolace také nedošlo k větším změnám, vše prochází revizí při opravách konkrétních domů.

Od roku 2010 je Neubühl pod vyšší památkovou ochranou – jako Objekt nadkomunálního významu pod památkou ochranou⁶⁷⁴ - z podnětu samotného družstva, ochrana se vztahuje i na zahrady a údržba je dotována kantonem při zachování původní stavební substance. V současnosti probíhá úprava společných zahradních ploch a chodníků.

Kolonie Neubühl je tedy dnes v ideálním stavu – nezasazena válkou ani nevhodným zacházením, díky stálému dohledu a financování družstvem průběžně opravována a to včetně zahrad a ploch mezi jednotlivými pozemky. Roku 2000 proběhla v jednom z obnovovaných domů výstava s původním nábytkem⁶⁷⁵ jako jakási vzpomínka na výstavu bydlení – historie je tedy taktéž průběžně připomínána a prezentována.

4.2.5 Werkbundsiedlung Vídeň

Dnes je vídeňská kolonie z větší části v majetku města (Wiener Stadtverwaltung, pro jejich správu založen WISEG-Wiener Substanzerhaltungsgesellschaft & Co KG), z původně 70 domů se dochovalo 64 budov, 48 z nich je v majetku města, zbytek v soukromých rukou – právě ve vlastnictví vězí největší problém průběžné péče o kolonii. Stejně jako v 80. letech, v novém tisíciletí se město rozhodlo opět sídliště zrenovovat, některá stavební opatření již nesloužila dobře (především řešení tepelné izolace),⁶⁷⁶ po 20 letech bylo nutné provést další fázi centrální obnovy. Stejně jako v 80. letech však město mohlo obnovit pouze domy ve svém majetku, soukromým vlastníkům bylo nabídnuto, aby se ke stavební akci přidali, ale nabídku opět využili jen 2 majitelé.

Roku 2011 se tedy přistoupilo k novým restaurátorským a rekonstrukčním pracím na sídlišti a to za spolupráce města s památkovým úřadem a zemským konzervátorem. Celkem bylo rekonstruováno 48 domů v majetku obce a 2 domy soukromé. Do roku 2012 byly dokončeny 4 domy, především fasády, střechy, okna, podlahy a modernizace sociálního zařízení, renovace byla kompletně hotova do roku 2016.⁶⁷⁷ Celá obnova proběhla v režii ateliéru P.GOOD Architekten Azity Goodarzi a Martina Praschla za spolupráce s památkovým úřadem (Bundesdenkmalamt a Landeskonservator fuer Wien Dr. Friedrich Dahm)⁶⁷⁸ a s důrazem kladeným na co největší zachování originální substance staveb. Cílem

⁶⁷⁴ Zaneseno v seznamu památek města Zürich, Spezialinventar Werkbundsiedlung Neubühl, Stadt Zürich 1999.

⁶⁷⁵ Info od Bruno Suhnera, srpen 2015.

⁶⁷⁶ Hammer 2011 (pozn.438).

⁶⁷⁷ Urbanik 2016 (pozn.11), s. 215.

tedy bylo co nejvíce přiblížit stavby stavu ve 30. letech, zároveň je však přizpůsobit životnímu standardu 21. století, tedy shodné zadání jako v 80. letech. Jako první byl vypracován průzkum kolonie, zajištění původní hmoty, během renovace pak byl kladen důraz na použití stejných materiálů i řemeslné techniky jako ve 30. letech, alespoň u povrchových částí staveb. Renovován podle dochovaných plánů a fotografií byl i veřejný prostor kolonie. Při hledání rovnováhy mezi původním stavem a novými požadavky na bydlení bylo nutno občas přistoupit ke kompromisu a u některých domů k lehké změně půdorysu či funkcí jednotlivých místností – například u Rietveldových domů byla zřízena nová prostornější koupelna v suterénu domu, zatímco stará byla nově využita pro jiný účel, zároveň došlo k úpravě půdorysu přízemí ve prospěch nerealizovaných plánů samotného autora, dochovaných v náčrtech a dopisech.⁶⁷⁹ Ani ve Vídni se tak architekti nedokázali vyhnout jakémusi „vylepšení historie“, se kterým se setkáváme i při rekonstrukcích v jiných zemích. Každopádně byla předem odmítnuta muzealizace domů, primární, vedle zachování původního vzhledu, byl další život domu jako obytného organismu. Architekti P.GOOD spolupracovali i s autory předchozí rekonstrukce, A. Krischanitzem a O. Kapfingerem. Samostatnou kapitolu opět tvořila tepelná izolace domů. Kvůli velké vnitřní vlhkosti, tedy i vysokým nákladům na vytápění a provlhnutí zdí a stropů, bylo nezbytné přistoupit k zateplení domů. Hlavní problém u meziválečných staveb je drastická změna subtilních proporcí domů při použití běžné vnější izolace, při vnitřní izolaci by se opět projevil problém tepelných mostů a tedy kondenzace vlhkosti v interiéru a vnější izolace pouze omítkou nepřinesla uspokojivé výsledky. Architekti nakonec vymysleli kompromis mezi těmito dvěma způsoby a provedli kombinaci několika opatření. Střechy byly nově zaizolovány, stejně tak terasy, a zatepleny byly všechny štítové zdi a zdi bez oken, v kombinaci s restaurováním oken a jejich technickým vylepšením zesílenými skly, a použitím nového plynového vytápění a odvlhčovačů vzduchu bylo dosaženo dostatečné izolace domů⁶⁸⁰ – zda skutečně jde o dostačující řešení, ukáže čas.

Rekonstrukce probíhala téměř u všech domů za provozu, pouze 10 domů bylo neobydlených, i přes nabídku města na získání náhradního ubytování během rekonstrukce ho využil málokdo. Práce proběhly ve čtyřech etapách. Nejprve byly opraveny 4 domy od G. Rietvelda a dům od J. Hoffmanna, na základě zkušeností z těchto renovací se pak pokračovalo v následujících letech rychleji – druhá a třetí etapa pojala pokaždé 17 domů a poslední zbývajících 11.⁶⁸¹ Každý dům měl přitom individuálně přizpůsobené řešení rekonstrukce, probíhaly konzultace projektantů s nájemníky a důkladné informování nájemníků. Problematické pro

⁶⁷⁸ Martin Praschl, Die Sanierung der Werkbundsiedlung seit 2011, in: Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 276-279.

⁶⁷⁹ Idem - Urbanik 2016 (pozn.11), s. 196-210 – <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/sanierung/die-sanierung>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁶⁸⁰ Praschl, in: Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 272-279.

⁶⁸¹ Idem.

obyvatele bylo právě dlouhé trvání některých prací, řemeslné práce si často vyžadovaly dlouhé schnutí a tedy prodlevy a dočasné znepríjemnění bydlení.

Finančně celou akci z největší části zaštitilo město skrz svůj program stavební obnovy.⁶⁸² Nicméně program Sockelsanierung je určen spíše na obnovu velkých obecních staveb a dotace na 50 domů nestačily, část tedy musela být financována z jiných zdrojů, mimo jiné také zvýšením nájemného na následujících 15 let – nicméně pro nájemníky to byl drobný podíl na financování výměnou za výrazné zvýšení komfortu bydlení. K provedení akce byla založena městská společnost Wiener Substanzerhaltungsg.m.b.H. & Co KG, tzv. WISEG, přes kterou momentálně probíhá i pronájem – jde tedy o jakéhosi nástupce GESIBA ve správě kolonie.⁶⁸³

Roku 2016 byl pod památkovou ochranu postaven i dům Rolanda Rainera z roku 1954, který nahradil za války zničený dům kolonie (Engelbrechtweg 8). Už dříve se tak stalo i u náhradního domu Veitingergasse 95-97 od Heinricha Reitstaettera z roku 1956/57.⁶⁸⁴ Vídeňská kolonie je tedy momentálně dobře zabezpečena jak ze strany památkové ochrany, tak průběžné péče.

4.2.6 Osada Baba Praha

Pražská kolonie na Babě se po revoluci konečně dočkala památkové ochrany, roku 1993 byla vyhlášena městská památková zóna Baba,⁶⁸⁵ jejíž jádro tvoří původní výstavní kolonie, ale je do ní zahrnuto poměrně široké území ostrohu včetně zříceniny viničního lisu. Zóna chrání především rozčlenění, charakter a exteriéry domů, včetně jejich výškové hladiny. Bohužel i přes snahu památkového ústavu není ochrana vždy dodržována.

Devadesátá léta s sebou však kromě památkové ochrany přinesla i značné uvolnění stavební činnosti v rámci kolonie. Mnoho majitelů přistoupilo k přestavbám, přístavbám, nástavbám, ale především k zateplování vil, novým omítkám a okenním výplním, v interiéru pak nepochybně došlo k mnoha změnám, především modernizaci domácnosti. Právě přizpůsobení současnému životnímu stylu a nárokům je totiž hlavním argumentem většiny vlastníků, ne vždy však jde o modernizaci provedenou s ohledem na památkovou hodnotu objektu, natožpak na autenticky dochované prvky. Kromě postupných úprav se v 90. letech uskutečnila i první celková renovace vily, konkrétně vlastního domu Pavla Janáka.

⁶⁸² www.werkbundsiedlung-wien.at/sanierung/die-sanierung, vyhledáno 30. 6. 2018 – Urbanik 2016 (pozn.11), s. 217.

⁶⁸³ <https://www.wiseg.at/Projekte/Werkbundsiedlung>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁶⁸⁴ Nierhaus – Orosz 2013 (pozn.40), s. 266-275.

⁶⁸⁵ Vyhláška 1993 (pozn.582).

Janákovu vilu koupit jistý rakouský historik umění a její renovaci svěřil architektu Danielu Špičkoví, projekt byl realizován v letech 1996-98.⁶⁸⁶ Obnova na jednu stranu velice respektuje hodnotu domu a jeho výraz – kvůli zateplení byly repliky původních oken posunuty do líce fasády, aby dodržely původní proporce, nicméně např. masivní vchodové dveře neodpovídají původnímu řešení. Větší nedostatky má projekt v interiéru – zde už nejde o obnovu, ale o přestavbu. Původní Janákův koncept prostorového kontinua v hlavním obytném patře byl oddělen příčkami, původně použité levné materiály jako xyolit, bakelit a překližka byly nahrazeny dubovým masivem, mramorovým obkladem a nerezem.⁶⁸⁷ Je zde tedy vidět snaha o návrat k původnímu vzhledu exteriéru, ale z pokusu o typové, praktické bydlení se stala luxusní rezidence.

Ostatní výraznější stavební aktivity v osadě z 90. let však nejsou tak pozitivní jako pokus o obnovu Janákovy vily. Další fáze přestaveb proběhla ve Špiškově domě do Ladislava Machoně,⁶⁸⁸ který od 80. let užívalo Ministerstvo vnitra.⁶⁸⁹ Nepříznivé úpravy probíhaly v domě od 70. let (výměna původních oken s rozmanitým členěním a velikostí za paneláková, dispoziční úpravy),⁶⁹⁰ další přestavby interiéru probíhaly již v 80. letech pod taktovkou Ministerstva vnitra. Ani po revoluci a po vyhlášení památkové ochrany však ministerstvo ve svých aktivitách neustalo, v roce 1995 došlo k dalším úpravám dispozic a výměně oken za jednotná plastová, proti čemuž protestovala odborná veřejnost.⁶⁹¹ Alarmující byla i následná situace, kdy památkový ústav trval na nápravě, ale magistrát vzal úpravy „na vědomí“ a zpětně je schválil.⁶⁹² Dalším negativním příkladem z 90. let je střešní nástavba Jirouškovy vily od Františka Kerharta. Dům prošel v letech 1997-99 kompletní renovací podle návrhu architektky Lucie Dvořákové,⁶⁹³ v

⁶⁸⁶ Vlček et al. 2012 (pozn. 337), s. 318 – Špička 1999 (pozn.575), s. 8-13.

⁶⁸⁷ Špička 1999 (pozn. 575), s. 8-13.

⁶⁸⁸ Šenberger - Šlapeta - Urlich 2000 (pozn. 87), s. 170 - Templ 2000 (pozn. 320), s. 138-141.

⁶⁸⁹ Templ 2000 - Šenberger - Šlapeta - Urlich 2000, s. 173 – V archivu Odboru výstavby Prahy 6 dochovány zprávy o tom, že ještě roku 1961 dům patřil F. Špičkoví, který ho pronajímal, poté byl pravděpodobně zabaven a v letech 1966-67 byl vypracován odhad domu k prodeji. Při úpravách v 70. letech uvedeno několik obyvatel, jakožto nájemníků v jednotlivých bytech (suterén, přízemí, patro), až 1980 na žádosti o povolení rekonstrukce uvedeno Ministerstvo vnitra. Běžně bývá uváděno, že objekt přešel do majetku Ministerstva již v 60. letech.

⁶⁹⁰ I zde jsou v archivu Odboru výstavby Prahy 6 ještě žádosti několika nájemníků, o majiteli nejsou zmínky.

⁶⁹¹ Odborné vyjádření PÚPP čj.15795/95 - Závazné stanovisko OPP MHMP 954/1995 - Stavební dokumentace k čp.1777 z roku 1995-6, archiv Odboru výstavby Prahy 6.

⁶⁹² Odborné vyjádření PÚPP čj.15795/95 - Závazné stanovisko OPP MHMP 954/1995.

⁶⁹³ Rostislav Švácha, Zkáza Baby, in: *Literární noviny* XI, č.40, 27.9.2000, s. 5 - Odborné vyjádření PÚPP čj.13496/97, 15656/97, závazné stanovisko OPP MHMP 6418/97, 4091/98 - Stavební

rámci projektu však došlo k zasklení terasy a stavbě střešní nástavby s masivní dřevěnou konstrukcí, která absolutně popírá charakter vily a zvedá výškovou hladinu ulice o patro výš, čímž popírá i ochranu památkové zóny. Projekt přesto získal povolení od památkových orgánů.⁶⁹⁴ Do třetice se v 90. letech zvýšení střešní atiky u subtilně členěného Paličkova domu od Marta Stama dočkalo mediálního skandálu, při kterém odborníci volali po okamžité nápravě.⁶⁹⁵ Posledním příkladem, a to asi nejbrutálnějším, byla přestavba Řezáčovy vily. Během ní byly zdemolovány všechny vnitřní dělicí příčky a dům byl o patro zvednut střešní nástavbou – a to i přes opakované snahy stavebního úřadu práce zastavit.⁶⁹⁶ Vila sice dnes na první pohled krásně zapadá do svého okolí a téměř není poznat, že vrchní patro nebylo součástí původního projektu, ale přišla o veškerou autenticitu a jde tedy o pustý fasádismus. Všechny tyto zásahy se přitom odehrály až po vyhlášení památkové ochrany.

Zlomovým se stal rok 2000, kdy byla Sutnarova vila od Oldřicha Starého prohlášena kulturní památkou.⁶⁹⁷ Nešlo zde však o rozpoznání hodnoty stavby, ale o snahu zachránit autenticitu budovy před nevhodnou rekonstrukcí. Majitelka domu (dcera malíře Mezery, který dům v 50. letech koupil) připravovala s architektem Janem Kosem projekt obnovy domu,⁶⁹⁸ ovšem s výraznými úpravami – zasklení a zastavění původně volného suterénu na pilotách (první zasklení tzv. salla tereny vzniklo již v 80. letech),⁶⁹⁹ nová fasáda s 10 cm tlustým polystyrenovým zateplením, nová masivní eurookna.⁷⁰⁰ Z toho důvodu podalo Uměleckoprůmyslové muzeum podnět k prohlášení za kulturní památku,⁷⁰¹ který byl vyslyšen. Bohužel ani vyšší památková ochrana vilu nezachránila, majitelka i přesto rekonstrukci provedla v letech 2000-02 a Sutnarův dům ztratil své proporce a část charakteru. Zlomovým tedy bylo prohlášení za památku jen kvůli zjištění, že památková ochrana dům proti jeho majiteli neochrání, obranné nástroje v

dokumentace archiv Odboru výstavby Prahy 6.

⁶⁹⁴ Odborné vyjádření PÚPP čj.13496/97, 15656/97 - Závazné stanovisko OPP MHMP 6418/97, 4091/98.

⁶⁹⁵ Rostislav Švácha, *Obnova Paličkovy vily*, in: *Stavba* 2004, č. 4.

⁶⁹⁶ Miloslava Perglová, *Sutnar: kulturní památka*, in: *Architekt* 2001, č. 3, s. 86-87.

⁶⁹⁷ Prohlášení za kulturní památku, MK ČR čj.13599/2000 ze dne 28.12.2000.

⁶⁹⁸ Stavební dokumentace k rekonstrukci z roku 2000, archiv Odboru výstavby Prahy 6.

⁶⁹⁹ Stavební povolení na garáž z roku 1984, zmínka o zasklení sally tereny, archiv Odboru výstavby Prahy 6.

⁷⁰⁰ Závazné stanovisko OPP MHMP 183349/2001/Kol z 22.2.2002.

⁷⁰¹ Návrh na prohlášení za kulturní památku podalo Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze 17.9.2000.

podobě pokuty sice památkové instituce mají, ale používají se jen výjimečně nebo spíše vůbec. Dům přitom nezachránil ani fakt, že rodina majitelky patří již mezi starousedlíky na Babě, nicméně právě jejich absence u samotného vzniku kolonie zapříčinila, že nezná nebo neuznává její hodnotu a vztah k rodinnému dědictví je zde tak čistě zjištěný.

První skutečně povedenou a vzorovou obnovou na Babě byla v letech 2002-03 renovace Paličkovy vily od holandského konstruktivisty Marta Stama podle projektu architekta Ladislava Lábusa.⁷⁰² Zatímco v 90. letech byla kvůli zatékání nevhodně zvýšena atika, po odkoupení novým majitelem bylo přistoupeno k renovaci do co nejpůvodnější podoby s důrazem na zachování původních detailů a tedy autentičnosti stavby. Bylo přistoupeno k nové izolaci stavby i zatékající střechy, na vnější tepelnou izolaci byla použita 5 cm silná izolační omítka, vyzkoušená již v Německu.⁷⁰³ Zatímco dvě obytná patra nechal architekt dispozičně v původním stavu, původně technický suterén přeměnil na další byt, bylo tedy nutné ho více propojit i se zahradou. Architektovi se tento zásah podařilo dobře začlenit do Stamova odlehčeného charakteru domu. Největší změnou oproti originálu bylo zvětšení propojení obytného prostoru v hlavním obytném patře s lodžii, které architekt se stavebníkem zdůvodnili nalezením nerealizovaného Stamova plánu pro dům, který byl během stavby pozměněn Jiřím Paličkou.⁷⁰⁴ Tento bod obnovy mi osobně přijde sporný, jde jednoznačně o „vylepšování“ minulosti, nikoli o respekt k dochované substanci stavby. Stavba nicméně neztratila nic ze svého charakteru a ze všech ostatních ohledů skvělá renovace se stala inspirací pro další podobné akce na Babě.

V následujících letech tak proběhlo hned několik poměrně povedených renovací – Lindovy vily od Pavla Janáka, Mojžíš-Lomovy vily podle Josefa Gočára, Zaoarálkovy vily od Ladislava Žáka či Glücklichova domu opět od Gočára. V dobrém stavu je udržován další dům od Ladislava Žáka postavený pro Karla Heraina.

Vila Stanislava Mojžíše-Loma se až do roku 2009 nacházela v zanedbaném, ale prakticky původním stavu. Tehdy se nový majitel pustil do obnovy podle projektu architekta Jakuba Cíglera.⁷⁰⁵ Zatímco fasáda byla vzorově rekonstruována s použitím tenčeného zateplení do původní podoby, sporným bodem se stal suterén, přestavěný na další obytný prostor – podobně jako u Paličkovy vily. Došlo zde k vybourání téměř všech dělicích příček suterénu, proti čemuž razantně protestovali památkáři, kromě ztráty původních dispozic především kvůli způsobu propování této přestavby do exteriéru. Gočár totiž u několika domů na Babě použil rustikální kamenný sokl, který vizuálně ukotvoval stavbu k zemi, a právě tento sokl byl

⁷⁰² Ladislav Lábus, *Idealismus versus realita – o vnitřnostech a povrchu*, in: *Stavba 2004*, č. 4.

⁷⁰³ Lábus, *Idealismus versus realita 2004* (pozn.702).

⁷⁰⁴ *Stavba 2004*, č. 4.

⁷⁰⁵ Závazné stanovisko OPP MHMP 710956/2009/Kol - Dokumentace ke stavebnímu povolení z 12/2009, archiv Odboru výstavby Prahy 6.

proražen několika francouzskými okny do zahrady, což zcela popírá charakter domu. Tato přestavba byla nakonec magistrátem schválena díky dobrozdání historika Zdeňka Lukeše.⁷⁰⁶ Zatímco podobnou funkční konverzi zvládl architekt Lábus u Paličkovy vily v souladu s celkovým pojetím domu, architekt Cígler šel zcela proti architektonickému pojetí vily. Také u Glücklichovy sousední vily je vidět, že nezbytné dispoziční úpravy pro současný život lze udělat citlivě a v souladu s architekturou památky. Glücklichova vila, taktéž od Gočára, se také až do roku 2009 dochovala v intaktním stavu.⁷⁰⁷ Mezi lety 2010-13 proběhla obnova pro nové majitele podle projektu ateliéru 4DS architekti.⁷⁰⁸ Obnova byla provedena s důrazem na zachování autenticity a harmonické propojení původního řešení s několika úpravami – ty se týkaly především modernizace kuchyně a koupelny, rozdělení jedné z ložnic na dva menší pokoje, nejrazantnějším zásahem byl přímý vstup z obytného přízemí na zahradu skrz prosklené dveře na místě kuchyňského okna doplněné lehkou zámečnickou konstrukcí schodiště. Původní okna byla repasována, pokud to šlo, nebo nahrazena replikou, u fasády bylo rozhodnuto kvůli subtilitě viditelné konstrukce (sloupky terasy, visuté schodiště na střechu) neprovádět zateplení.

Kontroverzní rekonstrukce se dočkala i v 70. letech znehodnocená Zaorálkova vila. Asi mezi lety 2010-12 došlo k její obnově, ovšem zcela načerno, tedy bez stavebního povolení či jakéhokoli vyjádření či rozhodnutí památkové péče.⁷⁰⁹ Dům prošel zjevně vnitřní i vnější přestavbou, původní nárožní terasy, později zazděné, byly obnoveny alespoň prosklením rozšířeného obytného prostoru, což pěkně odkazuje k původní podobě vily. Byla provedena i nová fasáda, okna jsou replikami původního řešení včetně vrchní odvětrávací části. Majitelé bohužel zcela odmítli snahy památkového ústavu o dokumentaci změn ve vile,⁷¹⁰ o rozsahu této rekonstrukce tedy nejsou žádné zprávy. Jakkoli tento zásah navrátil do velké míry domu alespoň odlesk původního vzhledu, v rámci památkové zóny by mělo být naprosto nepřípustné provádět stavbu bez povolení.

V nedávné době došlo k dalším úpravám Špiškova domu, jeho současný uživatel, Generální inspekce bezpečnostních sborů,⁷¹¹ proměnil část zahrady na parkoviště a opatřil domu novou fasádu se zateplením.⁷¹² Během průzkumu se

⁷⁰⁶ Idem.

⁷⁰⁷ Do té doby ve vlastnictví rodiny stavebníka, Glücklichův vnuk nakonec vilu prodal.

⁷⁰⁸ Informace od architekta Rostislava Žďánského ze 4DS architekti. - Závazné stanovisko OPP MHMP 1231212/2011 z 24.2.2012.

⁷⁰⁹ K rekonstrukci nebylo vydáno žádné závazné stanovisko OPP MHMP ani vyjádření NPÚ HMP, ani na OV P6 neexistuje kromě stížnosti sousedky žádné vyjádření, povolení či plány. Nebyla podána ani žádost o povolení stavby.

⁷¹⁰ Info NPÚ Praha.

⁷¹¹ Katastr nemovitostí ČR.

⁷¹² Info NPÚ Praha.

objevila nevhodná izolace asi z 90. let, uchycená na dřevěných roštech, které kvůli vlhkosti zdiva začaly uhnívat. Stavebník chtěl na tuto vrstvu uchytit nové zateplení, což NPÚ odmítl. Zda nakonec došlo k výměně nebo pouze částečné opravě zateplení, mi není známo. Nicméně chování státu k vile na památkově chráněném území je v tomto případě tristní.

Řada dalších domů se v posledních letech dočkala nové fasády, často se zateplením. Nejčerstvějšími stavebními akcemi z kolonie jsou rekonstrukce dvou domů – Čeňkova od Ladislava Žáka a Košťálova od Františka Kerharta. Košťálova vila prošla kompletní změnou vnitřní dispozice, dělicí příčky byly vybourány, původních dřevěná okna vyměněna za kovová a okolí vily terasovitě uspořádáno a vydlážděno podle projektu architektky Magdaleny Rochové z ateliéru JRA – Jaroušek Rochová architekti.⁷¹³ Projekt z roku 2015 (realizace 2018) navrhoval vnější návrat k původnímu vzhledu, ale bohužel za poměrně nekompromisních ztrát interiérového členění či původních prvků jako jsou okna. Rekonstrukce je bohužel podobná Řezáčově vile, kdy z původního domu zbyly pouze obvodové zdi.⁷¹⁴ I zde je účinek na první pohled velmi dobrý, ale bohužel míra autenticity nulová.

I v druhém případě jde o spornou rekonstrukci. Čeňkova vila od Ladislava Žáka se během stavebních prací ateliéru Pilka, které nečekaly na pomalý schvalovací proces, dostala do mediální tahanice sousedského spolku Hanspaulka,⁷¹⁵ který upozorňoval především na bourání střešní pergoly a její nahrazení proskleným terasovým „barem“, proti kterému se stavělo i NPÚ.⁷¹⁶ Prosklená nástavba nakonec roku 2015-16 vznikla, ale nenavazuje na původní stavbu zdaleka tak dobře, jak by bylo záhodno. Provedeno bylo 10 cm silné zateplení, okenní a dveřní výplně se liší materiálem i barvou, což vytváří nepříznivý dojem, ač je to prý výsledek studia dobových fotografií. I zde je tedy třeba se ptát, kam se ztratila autenticita domu? Bohužel i zde jsou rozpory mezi odbornými vyjádřeními NPÚ a závaznými stanovisky OPP MHMP, odborné pracoviště a výkonný orgán nepracují ve shodě a bitý jsou na tom památky.

Navzdory několika povedeným obnovám dochází k čím dál větší zvlí soukromých vlastníků ruku v ruce s památkovým odborem magistrátu. Autenticita Baby se pomalu ztrácí. Mnohokrát již bylo voláno po větší památkové ochraně,⁷¹⁷ na příkladech Zaorálkovy, Řezáčovy či dalších vil se však musí člověk ptát, zda stojí za to bojovat o vyšší ochranu na papíře, když památkové instituce nemají

⁷¹³ Závazné stanovisko OPP MHMP č.j. S-MHMP 1191968/2015.

⁷¹⁴ <https://www.jra.cz/projekt/rekonstrukce-vily-baba>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁷¹⁵ <https://www.denik.cz/bydleni/ohrozeny-architektonicky-skvost-dostane-novou-sanci-20151008-1cxf.html>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁷¹⁶ Závazné stanovisko OPP MHMP č.j. S-MHMP 342032/2015.

⁷¹⁷ Švácha 2004 (pozn.695) – <https://www.denik.cz/bydleni/ohrozeny-architektonicky-skvost-dostane-novou-sanci-20151008-1cxf.html>, vyhledáno 30. 6. 2018.

prostředky nebo vůli jejich dodržování vymáhat. Jak už bylo několikrát řečeno, Baba byla od počátku výjimečná svým propojením s konkrétním stavebníkem, dnes však přílivem nových majitelů, neznalých nebo ignorujících historickou hodnotu, ale i vlivem starousedlíků, kteří získali domy za minulého režimu, je právě soukromé vlastnictví cestou demolice a nevhodných úprav. Vily, které ještě neprošly celkovou renovací či rekonstrukcí, naopak pomalu chátrají, protože jejich vlastníci nemají finance na větší opravy – přesto u několika takových vil můžeme pozorovat původní okna, dveře, kování či garážová vrata (!). Přitom i v Praze je možnost získání dotací na obnovu památkově hodnotných staveb, od městské části nebo přímo magistrátu,⁷¹⁸ otázka je, zda jsou o tom obyvatelé dostatečně informováni.

Velice účinnou motivací vlastníků k památkové obnově aplikují ve Wroclawi, kromě vyčlenění dostatečných prostředků přímo na obnovu kolonie, což by bylo záhodno i v Praze nebo v Brně, podnikají také mohutné informování obyvatel o hodnotě, historii a možnostech zachování. Dostatečná osvěta by snad i u nás mohla být cestou k zachování Baby.

4.3 Shrnutí

Vývoj posledních desetiletí dokazuje, že výstavní kolonie již jsou uznány památkově hodnotnými, většina z nich je chráněna a v zahraničí je vyvíjena velká snaha o jejich zachování a představení veřejnosti. Poválečné politické rozdělení se podařilo do velké míry smazat, vývoj se srovnal – polská WUWA navázala na obnovu západních kolonií z 80. let a od 90. let je zde obnovována nejvýraznější budova kolonie, Scharounův hotelový dům. V nedávné době pak byla městem spuštěna iniciativa na obnovu celé kolonie.

Právě dění v zahraničních koloniích vrhá stín na sídliště na našem území. Ačkoli odborné poznání a ocenění je se zahraničím srovnatelné, náležité uznání, ochrana a podpora obnovy ze strany měst a státního aparátu do velké míry chybí. Zatímco v Praze je kolonie pouze pod nedostatečnou ochranou památkové zóny, která v kombinaci se stavebními ambicemi soukromých vlastníků a nedostatkem snahy ze strany magistrátu vede k postupné ztrátě autenticity, v Brně je ochrana jen částečná nebo nulová. V ČR se tedy zjevně památková péče neumí vyrovnat se soukromým vlastnictvím, ač v případě kolonií je možnost se inspirovat v zahraničí.

Dalším bodem zachování výstavních sídlišť Werkbundu je samotná praxe památkové obnovy, její chápání a vytyčení teoretické, ale i možnosti technické. V posledních letech je kladen čím dál tím větší důraz na exaktní průzkum a dokumentaci dochovaných prvků a stavební substance a zachování všeho původního. To s sebou přináší problémy technického rázu, praktického využití a samozřejmě i financí. Zároveň se ukazují nedostatky obnov z 80. let, kdy byl větší důraz často kladen na „vzhled“ stavby a tedy to, aby se co nejvíce přiblížila

⁷¹⁸ <http://www.praha6.cz/granty/list.php> – https://www.praha6.cz/system/file.php?File=f889_1070.pdf&crc=613e18e6fb947483843d3bf052c43140, vyhledáno 30. 6. 2018.

originálu, čemuž občas za obět' padly i původní prvky. Požadavek zachování autenticity je na jedné straně přísně dodržován u muzeálních obnov, na straně druhé musí hledat kompromis s potřebou úprav pro současné využití. Většina domů v koloniích stále slouží jako obytné domy – tak by to také mělo být - a je tedy nutné v některých ohledech dům přizpůsobit. V příkladech z jednotlivých kolonií je vidět, že již se mnohokrát povedlo vybalancovat hranici mezi původním a novým a drobné dispoziční úpravy a zmodernizování zařízení do domů navrhnout a realizovat s maximálním respektem k dochovanému originálu. Problematictější je zachování původních povrchových ploch fasády, pokud se dochovaly, protože obytný dům si klade vysoké nároky na tepelněizolační vlastnosti a v případě zateplení je těžko možné uchovat původní omítku – i v tomto případě se tvoří rozdíly mezi obnovou muzeální, při které se dá omítka s určitými povrchovými úpravami, aby vydržela působení počasí, uchovat, zatímco u domů „užitných“ musí památková péče většinou ustoupit a trvat pouze na tloušťce fasády, její struktuře a barevnosti.

Kromě problému dochování původní hmoty je zde také otázka, zda při obnově původní stavu trvat přísně na odstranění všech pozdějších přestaveb a stavebních změn, či zda některé ponechat. Například na kolonii ve Vídni je vidět příklad zachování některých funkčně přínosných pozdějších přístaveb, ovšem jejich barevné oddělení od originálu. Narozdíl od tohoto řešení se občas objeví i opačná možnost, totiž rekonstrukce situace, která byla obsažena v původních plánech, ale nikdy nebyla realizována – snaha o „vylepšení“ původního stavu o prvek, který zůstal jen na papíře, je jistě lákavá, ale také ahistorická a z hlediska památkové péče nesprávná. Ačkoli můžeme napříč zkušenostmi z jednotlivých kolonií vidět obdobná řešení architektonického a technického zabezpečení stavby (izolace, zateplení, řešení oken apod.), ideového přístupu i provedení realizace, vždy je konkrétní řešení potřeba přizpůsobit stavbě a jejímu architektonickému řešení a aktuálnímu stavu.

Právě technické a ideové otázky a jejich řešení si odborníci mohou vyměnit na půdě organizací, které vznikly napříč Evropou s konkrétním zaměřením na moderní architekturu, jako je DOCOMOMO, ale i muzea architektury, metodická centra apod. Díky odborné síti konferencí a publikační činnosti, tedy sdílení poznání, se daří posouvat možnosti obnovy a zachování meziválečné architektury stále dál. Problém památkové péče, ochrany a obnovy výstavních kolonií tedy není v nedostatečném vědeckém poznání nebo technických možnostech, ale často ve financování a především ve snaze vlastníka, památkových institucí a městské a státní správy o realizování a prosazování ochrany a péče v praxi.

5. Závěr

Po téměř 90 letech existence se zdá, že si meziválečná avantgarda již vydobyla své místo mezi kulturními památkami, i přesto se u některých staveb stále vedou boje o zachování. Proto je otázka, proč chránit výstavní kolonie, stále aktuální. Jak bylo avizováno již předem, hlavní hodnota výstavních sídlišť Werkbundu je právě hodnota celku, souboru vilových, řadových či bytových domů ukazujících různé nuance nejen funkcionalismu, ale také soudobého pohledu na bydlení, funkční řešení dispozic, využití nových konstrukčních a materiálových možností, které měly urychlit a zlevnit stavbu a ulehčit a zpříjemnit život modernímu člověku. Ačkoli v těchto souborech jsou stavby z dnešního pohledu architektonicky hodnotnější, ale také méně výrazné či progresivní, právě onen celek z nich činí muzeum modelů pod širým nebem. Jak napsal již Charles Jencks, dějiny umění mají tendenci si vybírat autory, kteří tvoří pěknou vývojovou linii, a ty, kteří se vymykají, vynechávat a tak svým způsobem zastírat pluralitu architektonické tvorby⁷¹⁹ - a právě to je důvod, proč jsou výstavní kolonie tak cenné jako celky. Zachování pouze některých domů, těch nejvýraznějších, jako jsou realizace Le Corbusiera, Hanse Scharouna či Ladislava Žáka nebo Marta Stama na Babě, by vymazalo onu různorodost tehdejší moderní architektury, vynechalo by linii architektů, kteří více ctili tradici a jejich funkcionalismus není tak lehký, tak osobitý, tak progresivní. Výstavní kolonie ukazují širokou škálu modernismu přelomu 20. a 30. let v podobě „živých“ modelů a v tom je jejich největší hodnota.

Pokud tedy máme zodpovězenou otázku „proč“, je zde otázka, jak kolonie chránit. Sídlíště, postavená pod památkovou ochranu, jsou většinou zapsána na seznam památek jednotlivě a zároveň je chráněn i jejich celek, urbanistické řešení či zahradní úprava veřejných prostranství – bohužel to tak není všude, ale mělo by být. Památková ochrana konkrétního domu totiž zahrnuje jak jeho charakter, architektonické řešení exteriéru, tak i dispoziční řešení interiéru, případně jeho dochované prvky. Ochrana celku pak řeší urbanistické řešení – tedy i nemožnost další výstavby v rámci souboru – charakter a exteriér staveb, včetně jejich výšky. A zde se právě ukazuje nedostatek památkové ochrany „jen“ celku např. v rámci zóny – zcela vynechává cokoli, co se děje uvnitř zdí domu, což může vést až ke kompletnímu vybourání všech dělících příček, jak to dokazuje několik příkladů z pražské Baby. Nicméně zurišský Neubühl je chráněn jako celek s definováním ochrany včetně řešení interiéru, tedy i ochrana celku může být správně nastavena. Na druhou stranu ani ochrana vil jednotlivě, bez ohledu na vazby souboru a jeho urbanistické řešení, může být pro soubor fatální. Konkrétní ochrana tedy závisí na legislativních možnostech té které země, ale důležitý je důraz na exteriér i interiér, celek i jednotlivé domy.

Celkové obnovy i renovace jednotlivých vil ukazují, že často je problém, co všechno chránit a zachovávat. Samozřejmostí by měla být ochrana formy, kromě tvaru i jejich proporcí, které bývají největším problémem při zateplování, dále jsou tu okenní výplně, dveře a prosklené stěny -zde právě bývá nejčastěji problém s životností, která se při dlouhodobé neúdržbě rapidně snižuje, případně s

⁷¹⁹ Jencks 1977 (pozn.64).

dochováním, protože podléhají častým výměnám. Bohužel u těchto prvků se často místo náročnějšího restaurování přikročí k výměně a to ne vždy za repliky ze stejného materiálu. Podobný problém je v případě zachování a restaurování případně výměna kování – právě charakter těchto drobných prvků, jako jsou kliky oken a dveří, často výrazně odlišuje originál od novodobého řešení. V poslední době však bývá kladen i důraz na zachování historických omítek a právě v tomto bodě se renovace domů kolonií často dělí na muzeální a užité, na obnovu jednoho domu a vzorové čtvrti – zachování omítek vyžaduje náročné konzervační práce a stálou údržbu, zároveň prakticky vylučuje vnější zateplení objektu, to s sebou nese nutnost odvlhčovacích mechanismů v objektu, celoroční udržování konstantní teploty kvůli kondenzaci vody (a to bohužel ne v míře příjemné pro obytný prostor). U privátních domů tak majitelé k zachování omítky prakticky nikdy nepřistupují, bývá to privilegium domů s jiným využitím (vzor je v tomto vila Tugendhat).⁷²⁰ V interiérech jde o otázku složitější – pro přizpůsobení současnému stylu života i technickým možnostem dochází k adaptacím dispozic pro nový účel. U výstavních kolonií je tak důležité zachovat dispozice typické pro daný dům, které v době výstavy představovaly nové řešení bydlení – např. kontinuální obytný prostor či spací kabiny a pracovní kuchyně, drobné změny v rámci technického suterénu apod. jsou v mnoha případech přípustné a pochopitelné, ale nemělo by docházet k výraznému nebo dokonce celkovému vybourání příček. Dalšími dochovanými prvky často bývá vestavěný nábytek, podlahy, ve vzorových muzeálních obnovách bývá obnovována barevnost prostor, rekonstruováno zařízení kuchyně a koupelen, které se však málokdy dochovalo.

S restaurováním prvků, především v interiéru, souvisí téma vlastnictví. Zatímco tři z výstavních kolonií jsou v majetku státu, města či družstva, tedy jakési větší, zastřešující instituce, a do určité míry se řídí pravidlem „co drží, to necháme“, případně se v poslední době snaží navrátit alespoň vybrané dobře dochované interiéry do původního stavu (dům od arch. Haerdta ve Vídni,⁷²¹ dvojdom Le Corbusiera na Weissenhofu, vzorové byty na Neubühlu, obytná buňka ve wrocławském hotelovém domě), u domů v soukromých rukou byly interiéry kontinuálně měněny podle potřeb a v případě obnovy většinou dochází k větší míře výměny původních prvků za účelem modernizace. Nicméně právě zachování původní obytné funkce je pro domy zásadní – při dlouhém neobývání stavba chátrá a případná muzealizace je možná jen u omezeného počtu staveb. Z výstavních kolonií byl opravdu muzeálně rekonstruován pouze zmíněný Le Corbusierův dvojdom, který slouží jako muzeum a exponát Weissenhofu, ostatní zmíněné obnovené interiéry však běžně slouží obyvatelům, přesto jsou však funkční památkou na původní stav.

Jednotlivé domy kolonií by tak měly být udržovány a obnovovány do co možná původního stavu, ale s ohledem na jejich obytné využití, protože právě obyvatelé je drží při životě. Především v případě kolonií v Brně, Praze a Wroclawi, které jsou v soukromém vlastnictví, je obyvatel zcela zásadní postava pro zachování

⁷²⁰ Černá 2005 (pozn.568).

⁷²¹ Hammer 2011 (pozn.438).

charakteru místa. V jednotlivých kapitolách byly zmiňovány proměny v obyvatelstvu a co to pro domy znamenalo – každý nový vlastník či uživatel si památku přizpůsobil alespoň trochu k obrazu svému a zároveň právě emigrace, stěhování či smrt prvních obyvatel či dokonce původních stavebníků – v čemž je zcela jedinečná Baba – znamenala pro kolonii ztrátu či přerušeni oné kontinuity obývání, která přinášela cit a pochopení modernistické architektury a jejích ne vždy pohodlných řešení a tím i zachování autenticity domů. Dnes jsou některé domy dochovány právě díky původním obyvatelům, často jednoduše protože neměli dostatek financí na výrazné přestavby, někdy ovšem i kvůli vztahu k domu, který postavil jejich dědeček či pradědeček (kromě příkladů z pražské Baby – Kytlicův či Boudův dům jsou stále v majetku rodiny původního stavebníka, se na Weissenhofu či ve Wroclawi se najdou obyvatelé, kteří zde bydlí již od války⁷²²). Zároveň domy dnes odkupují noví majitelé, z nichž někteří jsou si vědomi historické a architektonické ceny domu a sami aktivně vyhledávají spolupráci s památkovými úřady, aby uchovali vše cenné (příklady opět z Baby, např. Paličkova vila, Glücklichova vila).

Srovnání a shrnutí vývoje všech šesti kolonií přináší poměrně jasné výsledky k otázkám proč, jak a co chránit, a také zjištění, že zahraniční výstavní kolonie nepotřebují „zachraňovat“. I přes přiznání odborníků, jak málo z původní stavební substance je dodnes zachováno,⁷²³ stojí kolonie ve Stuttgartu, Vídni, Zurichu i Wroclawi pod důkladnou památkovou ochranou, prošly, či procházejí obnovou a průběžnými opravami, jsou dobře umělecko-historicky zpracovány a zdokumentovány a je o ně stále velký zájem odborníků i veřejnosti. Dosavadní umělecko-historické bádání důkladně zpracovává historii kolonií, případně celkové rekonstrukce nebo některé vzorové obnovy jednotlivých domů ve formě publikací, článků v periodících či příspěvků na konferencích, především u domů v soukromém vlastnictví však většinou chybí stavebně-historický průzkum, u mnoha domů se tak neví, v jakém jsou přesně stavu, jakými změnami prošly. Právě poválečný vývoj je tedy důkladně zpracován jen u vzorku domů. Zpravidla jsou dobře prozkoumány architektonicky výjimečné domy od slavných architektů a méně atraktivní domy ne tak známých jmen stojí ve stínu. Donedávna chybělo koloniím Werkbundu náležité srovnání, což se pokusila napravit výstava doplněná publikací *Cesta k Modernitě* wroclawského muzea architektury.⁷²⁴ Publikace se věnuje historii všech kolonií se společným historickým úvodem, ale kvůli textům od odlišných autorů – vždy odborníků z daného města – chybí jednotlivým kapitolám jednotný rámec, zatímco někde se autoři věnují i současnosti a obnovám kolonií, někde tato část historie zcela chybí. Také kromě několika zmínek tak chybí větší srovnání jednotlivých kolonií, především jejich poválečného vývoje, obnovy a památkové ochrany, což, doufám, tento text doplnil.

⁷²² Nägele 1992 (pozn.173) - rozhovory s obyvateli pavlačového domu, <http://www.wuwa.eu/wuwa-dzisiaj/wywiady2/?lang=en>, vyhledáno 30. 6. 2018.

⁷²³ Černá 2005 (pozn.568).

⁷²⁴ Urbanik 2016 (pozn.11).

Pokud srovnáme současný památkový přístup v jednotlivých koloniích, lze rozeznat drobné rozdíly, ač cíl je všude stejný. Stuttgartský Weissenhof se vydal cestou péče o jednu „ikonickou“ stavbu, její muzealizace a rekonstrukce, za kterou bude vždy poznání a péče o všechny ostatní domy v kolonii pokulhávat. Oproti tomu ve Vídni je snaha udržovat všechny domy stejným způsobem, jako celek, a exaktně památkový přístup donedávna narážel na kritiku obyvatel, že jde pouze o kosmetické úpravy namísto reálného řešení (izolace). Z hlediska průběžné péče a jakési přirozené ochrany je ideální situace v zurišském Neubühlu, i přes velkou míru přizpůsobení obyvatelům – ovšem pouze vybavením, nikoli úpravami dispozic! - se daří zachovat původní vzhled i mnoho prvků. Zároveň je zde kladen důraz i na ideální využití domů – domy s větším počtem místností jsou vždy pronajímány pouze početnějším rodinám,⁷²⁵ přístup ke kolonii je tedy velice komplexní. Ač se kolonie v soukromém vlastnictví velice špatně srovnávají s koloniemi jednoho vlastníka, u wroclawské WUWA je vidět přístup podobný většině staveb Weissenhofu – u obnovy domů, dotovaných městem, je vidět velká snaha především o návrat exteriéru do původního stavu, interiér často závisí na dochování a majiteli. Brněnská a pražská kolonie se svou situací vymykají, i přes jednotnou ochranu se liší případ od případu podle majitele a architekta. Někteří se také zaměří pouze na obnovu exteriéru, jiní se snaží zachovat i co nejvíce z vnitřních dispozic a původních prvků.

Co vývoj a současný stav vypovídá o českých výstavních koloniích, brněnském Novém domu a pražské Babě? Srovnání se zahraničím je smutné a zahanbující, přes veškerou snahu odborníků, přes publikace a články, které se oběma sídlištím věnují, jsou obě sídliště ve špatném stavu, co se týče dochovanosti, změn a památkové péče - nedostatečně památkově chráněna, jejich autenticita mizí s každou další přestavbou či rekonstrukcí. Objevilo se sice několik vzorových obnov, Paličkova či Glücklichova vila v Praze nebo polovina Štěpánkova dvojdomu v Brně, ale objevují se také přestavby, které sice navrací iluzi původního funkcionalistického vzhledu, ale vykupují tím vnitřní demolice či střešní nástavby. Ačkoli je voláno po vyšší památkové ochraně, tedy prohlášení jednotlivých domů kulturními památkami, má to několik zádrhelů - s momentální politikou prohlašování památek na Ministerstvu kultury (smutné příklady nejen poválečné architektury) je většina domů na Babě již příliš přestavěna, chybí jim původní okna a jiné prvky, a je tak velice nepravděpodobné, že by domy na ochranu dosáhly. Kromě toho ne všechny domy na Babě i v Brně jsou samy o sobě natolik architektonicky hodnotné, nejvyšší je zde cena celku. Druhým problémem je samotná váha památkové ochrany – i kdyby ji domy dostaly, kdo zaručí její dodržení? Sutnarova vila, jediná kulturní památka na Babě, byla prohlášena právě kvůli ochraně před nevhodnou rekonstrukcí a ta nakonec stejně proběhla bez jediného postihu. Stát sám systematicky devastuje Špiškovu vilu již několik desetiletí, místo aby šel příkladem a vzorově ji zrekonstruoval, případně poskytl jako informační místo kolonie. Vyšší ochranu momentálně nevidím jako příliš reálnou a ani jako účinnou, pro motivaci soukromých vlastníků k památkové obnově domů je potřeba víc než formalita vyšší památkové ochrany, kterou nikdo nevymáhá.

⁷²⁵ Informace od vedoucího kanceláře Gennossenschaft Neubühl Bruno Suhnera, srpen 2015.

Inspirací ze zahraničí by nám mohl být podpůrný program Wroclawi. To s sebou ovšem nese nutnost aktivního informování obyvatel, propagace kolonie a její historie, ideálně prostor přímo v kolonii věnovaný její historii – ve Vídni je k tomu využita bývalá transformační stanice, na Weissenhofu muzeum, ve Wroclawi chystají informační kancelář. Jisté je, že i u kolonií, které nejsou v majetku města, je nutná pro její zachování iniciativa městské či státní správy.

Nedochovaná autenticita přitom podněcuje otázku, jak uchovat cenné stavby, které ještě nejsou „dost staré“, aby se staly památkou? Je to případ jak dnešního boje o poválečnou architekturu, tak boje o meziválečnou, který probíhal donedávna. Zdeněk Kudělka navrhl již v 70. letech svým článkem *Moderní architektura a památková péče*⁷²⁶ revizi ochrany moderního umění a jeho text je dnes stále aktuální a stále platný. Jsou jistě stavby, které svou hodnotu získávají časem, i díky historickému vývoji, ale jsou umělecká díla, která jsou již dnes pro nás výjimečná a proto by měla mít právo na památkovou ochranu, právě z důvodu zachování autenticity. Pokud jsou pro nás přestavěné, rekonstruované či obnovené domy málo autentické, měla by být ustanovena forma předpamátkové ochrany, která zajistí, aby se doklady moderního, současného umění a architektury dočkaly památkové plnoletosti.

Závěrem mohu říci, že výstavní kolonie Werkbundu jsou již v zahraničí doceněné, ačkoli problematika jejich údržby se stále řeší, ale v Čechách je situace dosud nevyjasněná. Cestou k uchování jejich charakteru tedy musí být zainteresování státu či města k motivaci vlastníků finančně dotacemi na památkovou obnovu konkrétních kolonií⁷²⁷, ale i k motivaci příkladem – město by mělo zřídit informační stánek či alespoň tabuli nebo naučnou stezku, iniciovat osvětu o hodnotě kolonií, jejich historii, ale i možnostech a způsobech obnovy. Majitelé si potřebují uvědomit historickou hodnotu vlastního domu a jeho okolí a starat se o jeho zachování, ale nedojdou k tomu sami. Výstavní kolonie jsou významným dokladem meziválečné architektury a jejího řešení bydlení, ale i inspirační výměny mezi zeměmi, díky kterému se obdobný koncept výstavy podařilo realizovat v šesti evropských městech, zároveň funkcionalismus dodnes inspiruje architekturu rodinných domů, což dokládá velké množství v současnosti realizovaných neofunkcionalistických vil. Snad by se mohlo podobnou inspirační výměnou, která zapříčinila vznik kolonií, dosáhnout i jejich dalšího uchování na našem území.

⁷²⁶ Kudělka 1971 (pozn.424).

⁷²⁷ Města i městské části samozřejmě poskytují dotace na obnovu či uchování památkově hodnotných staveb, ale celkové prostředky nejsou dostatečné, aby motivovali vlastníka k obnově podle památkového úřadu/ústavu. Model z Wroclawi, kdy je vyčleněn zvláštní fond pouze na obnovu konkrétního souboru, by tak posloužil mnohem lépe.

6. Seznam použité literatury a pramenů

- ABC Beiträge zum Bauen, Zürich 1924-28.
- ADAMCZYK-ARNS Grażyna – DUDEK Justyna – SZEWCZYK Grzegorz, Wuwa- wroclawska wystawa werkbundu – mieszkanie i miejsce pracy, Wrocław 2014
- ADLBERT Georg (ed.), Baudenkmale de Moderne. Le Corbusier/Pierre Jeanneret Doppelhaus in der Weissenhofsiedlung Stuttgart. Die Geschichte einer Instandsetzung, Stuttgart 2006
- Amtlicher Katalog, Werkbund-Ausstellung „Die Wohnung“ 23.Juli-9.Okt. Stuttgart 1927, Stuttgart 1927
- Ausstellung Karlsruhe Dammerstock-Siedlung. Die Gebrauchswohnung, Karlsruhe 1929
- BEERLITZ Konstanze – FÖRSTER Niclas, Breslau/Wrocław. Die Architektur der Moderne, Berlin, Wrocław 2006
- BENEŠOVÁ Marie, Pavel Janák, Praha 1959
- BENŠ Adolf, Výstava bydlení ve Stuttgartě, in: *Stavitel*, 1927, roč. VIII, s. 121-134.
- BISOM Wilhelm, Das neue Haus. Eine Mustersiedlung in Brünn, in: *Der Baumeister*, 1929, roč. 27, s. 71-93
- BLUNCK E., Die Wohnung. Werkbund-Ausstellung in Stuttgart 1927, in: *Deutsche Bauzeitung*, 1927, roč. 61., č. 59, s. 489-491
- BONATZ Paul, in: *Schwäbische Merkur*, Stuttgart, 5.5.1926
- BONGARTZ Norbert, Denkmäler der frühen Moderne in Stuttgart und ihre konservatorischen Probleme, in: *Denkmalpflege in Baden-Württemberg*, 1980, roč. 9, č. 4, s. 137-147
- BURKHARDT Lucius (ed.): Der Werkbund in Deutschland, Österreich und der Schweiz, Stuttgart 1978
- CINK Adolf, Výstava bydlení ve Vídni, in: *Stavitel*, 1932-33, roč. XII (XVII), s. 63-79
- COHEN Jean-Louis – KIRSCH Karin – SACK Manfred, Neues Bauen International 1927/2002, Berlin 2002
- COHEN Jean-Louis, Le Corbusier (1887-1965). Die Lyrik der Architektur im Maschinenzeitalter, Köln 2015
- CONRADS Ulrich (ed.), Programme und Manifeste zur Architektur des 20. Jahrhunderts, Berlin 2001
- ČERNÁ Iveta, Restaurátorské průzkumy ve vile Tugendhat, in: Naděžda Goryczková (ed.), *Složitosti a rozpory moderní architektury a její památkové ochrany. Sborník příspěvků*, Ostrava 2005, s. 116-119

- ČERNÁ Iveta – ČERNOUŠKOVÁ Dagmar (eds.), Mies v Brně. Vila Tugendhat, Brno 2012
- ČERNOUŠKOVÁ Dagmar – ČERNÁ Iveta, Stuttgart 1927 — Brno 1928/Sídliště Weissenhof — kolonie Nový dům. Inspirace i pro vilu Tugendhat?, In: Radana Červená (ed.), *ARCHIVUM AMICUS HISTORICI EST. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové*, Brno 2015, s. 506-599
- ČERNOUŠKOVÁ Dagmar - ČERNÁ Iveta (eds.), Villa Tugendhat. 1980–1985, Brno 2015
- Der Junge Architekt und die Werkbundsiedlung, in: *Radio Wien*, 1932, roč. 8, č. 41, s. 20
- Moderne Möbel und Geräte auf der Werkbundsiedlung, in: *Radio Wien*, 1932, roč. 8, č. 40, s. 15
- Werkbundsiedlung. Internationale Ausstellung, Wien 1932, in: *Radio Wien*, 1932, roč. 8, č. 35, s. 14
- DEUTSCHER WERKBUND, Bau und Wohnung, Stuttgart 1927
- Die Werkbundsiedlung Neubühl in Zürich-Wollishofen, in: *Das Werk*, 1931, č. 9, s. 257
- Die Werkbund-Siedlung Neubühl, zvláštní číslo *Neue Zürcher Zeitung*, 19.9.1931
- DÖCKER Richard, 25 Jahre Werkbundsiedlung Weissenhof, in: *Die Neue Stadt*, 1951, č.11/12
- DREIBHOLZ Wolfdieter, Die internationale Werkbundsiedlung Wien 1932, in: *Bauforum*, 1977, č. 10
- DREYSSE Dietrich W. (ed.): Das Neue Frankfurt. Internationale Monatsschrift für die Probleme kultureller Neugestaltung. Fünf Jahre Wohnungsbau in Frankfurt am Main, 1930, Faksimile, Frankfurt am Main 2011
- DREYSSE Dietrich W., May-Siedlungen. Architekturführer durch Acht Siedlungen des Neuen Frankfurt 1926-1930, Frankfurt am Main 2001
- DROSTE Magdalena, Bauhaus 1919-1933, Köln 2013.
- DULLA Matúš et al., Kapitoly z historie bydlení, Praha 2014
- DEUTSCHES ARCHITEKTUR MUSEUM, Ernst May und das Neue Frankfurt 1925-1930, Stuttgart 1986
- FEHLING Hermann, Hans Scharoun zum 70.Geburtstag, in: *Bauen+Wohnen*, 1963, č. 10
- FISCHLI Klaus, Sanierung der Werkbundsiedlung Neubühl in Zürich, in: *Schweizer Baublatt* 1988, č. 25

- FLECKNER Sigurd, Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit im Bau- und Wohnungswesen 1927 – 1931. Entwicklung und Scheitern, Aachen 1993.
- FOČKOVÁ Kateřina, Brněnská meziválečná architektura: proměny a využití staveb Bohuslava Fuchse, diplomová práce, Ústav hudební vědy, FF MU v Brně, Brno 2014
- FRANK Josef, Die Internationale Werkbundsiedlung Wien 1932, Wien 1932
- FRANK Josef, Architektur als symbol, Wien 1931
- GEBESSLER August, Denkmalpflege und Moderne in der Weissenhofsiedlung, in: *Denkmalpflege Baden-Württemberg*, 2008, roč. 37, č. 1, s. 3-5
- GIEDION Sigfried, Space, Time and Architecture. The Growth of a New Tradition, 5. vydání, Cambridge 2009
- GMEINER Astrid – PIRHOFER Gottfried, Der Österreichischer Werkbund, Salzburg/Wien 1985
- GRÄFF Werner, Vor vierzig Jahren – Rückblick auf die Weissenhof-Siedlung in Stuttgart, in: *Bauwelt*, 1967, roč. 58, č.46/47
- GROENENDIJK Paul – VOLLAARD Piet, Rotterdam Architecture City, Rotterdam 2015
- GRUNSKY Eberhard, Denkmalpflege und Neues Bauen der zwanziger Jahre. Zur Kontinuität von Missverständnissen, Denkmalpflege in Baden-Württemberg 1/1986
- GUZIK Hubert, Čtyři cesty ke koldomu. Kolektivní bydlení – utopie české architektury 1900-1989, Praha 2014
- Die Hallenschau – Wohnung und Werkraum, in: *Die Form*, 1929, s. 178-179
- HAMMER Ivo, Zur Erhaltung der Materialität der Oberflächen von Bauten der Moderne am Beispiel der Werkbundsiedlung in Wien, in: Stiftung Bauhaus Dessau (ed.), *Umgang mit Bauten der klassischen Moderne 2: Sanierung der Oberflächen*, Dessau 2011
- HAMMERBACHER Valerie - KEUERLEBER Dorothee, Weissenhofsiedlung Stuttgart. Wohnprogramm der Moderne, Stuttgart 2002
- HASPEL Jörg - JAEGGI Annemarie, Siedlungen der Berliner Moderne, Berlin 2006 (2012³)
- HASPEL Jörg - PETZET Michael – ZALIVAKO Anke - ZIESEMER John(Eds.), Heritage at Risk. The Soviet Heritage and European Modernism, Berlin 2007
- HENZE Anton, Le Corbusier, Berlin 1957
- HERAIN Karel, Katalog oddělení Svazu čs. Díla. Výstava soudobé kultury v Brně, květen-říjen 1928, Praha 1928

- HERREL Eckhard, Ein Musterhaus des Neuen Frankfurt, in: *Denkmalpflege und Kulturgeschichte*, 2010, č. 4, s. 22-28
- HILBERSEIMER Ludwig, Wohnung und Werkraum Ausstellung Breslau 1929, in: *Die Form*, 1929, s. 451-471
- HILBERSEIMER Ludwig, Mies van der Rohe, Chicago 1956
- HNÍDKOVÁ Vendula, Co nezmůže jednotlivec, zmůže skupina, in: Cyril Říha (ed.): *Nefoťte mě před knihovnou*, Praha 2009, s. 95-106
- HRUŠKA Emanuel, Mezinárodní výstava Werkbundu ve Vídni, in: *Stavba*, 1931-1932, roč.X, s. 179-180
- HUSE Norbert (ed.): *Siedlungen der zwanziger Jahre – heute. Vier Berliner Grosssiedlungen 1924-1984*, Berlin 1984
- HUSE Norbert, „Neues Bauen“ 1918 bis 1933. Moderne architektur in der Weimarer Republik, München 1975
- HÜBSCHMANN Bohumil, Výstava ve Vratislavi: Wohnung und Werkraum, in: *Styl*, 1928-1929, roč. IX (XIV), s. 171-173
- CHAN-MAGOMEDOW Selim O., Pioniere der sowjetischen Architektur. Der Weg zur neuen sowjetischen Architektur in der zwanziger und zu Beginn der dreissiger Jahre, Dresden 1983
- CHATRNÝ Jindřich – ČERNOUŠKOVÁ Dagmar – BORSKÝ Pavel (eds.), *Nový dům Brno /New House Brno/ 1928*, Brno 2018
- JANÁK Pavel (ed.), *Výstava bydlení. Stavba osady Baba*, Praha 1932
- JANDÁČEK Václav – ŠLAPETA Vladimír, *Stavební kniha. Český funkcionalismus*, Brno 2004
- JENCKS Charles, *Modern Movements in Architecture*, Oxford 1977
- JOEDICKE Jürgen, *Weissenhofsiedlung Stuttgart*, Stuttgart 1989 (2000³)
- JOEDICKE Jürgen, *Für eine lebendige Baukunst*, Stuttgart 1965
- JOEDICKE Jürgen, *Zentrum der Pioniere*, in: *Stuttgarter Zeitung*, 15.9.1962
- JOHNSON Philip C., *Mies van der Rohe*, New York 1947
- KEMME Guus – BEKKERS Gaston (eds.), *Amsterdam architecture. A guide*, Bussum 2010
- KIESLING Norbert, *Pavel Janák*, Praha 2011
- KIRSCH Karin, *Die Weissenhofsiedlung. Werkbund-Ausstellung DIE WOHNUNG Stuttgart 1927*, Stuttgart 1987 (1999²)
- KOPECKÝ Václav, Evžen Linhart – *Projev na pohřbu*, *Architektura ČSR IX*, 1950, s. 46-47

- KOS Lukáš, Ochrana památek funkcionalistické architektury: úspěchy a nezdary, diplomová práce, Katedra dějin umění, FF PU v Olomouci, Olomouc 2013
- KRISCHANITZ Adolf - Kapfinger Otto, Die Wiener Werkbundsiedlung. Dokumentation einer Erneuerung, Düsseldorf 1989
- KRCH Vojtěch, Výstava moderního bydlení Nový dům, in: *Architekt SIA*, 1928, roč. XXVII, s. 204-214
- KRCH Vojtěch, WuWA- výstava Byt a dílna. Vratislav, in: *Architekt SIA*, 1929, roč. XXVIII, s. 169-190
- KSANDR Karel (ed.), Müllerova vila, Praha 2000.
- KUDĚLKA Zdeněk, Bohuslav Fuchs, Praha 1966
- KUDĚLKA Zdeněk, Moderní architektura a památková péče, in: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity. STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS*, F 14-15, 1971, s. 311-315
- LÁBUS Ladislav, Idealismus versus realita – o vnitřnostech a povrchu, in: *Stavba* 2004, č. 4
- LE CORBUSIER, Za novou architekturu, Praha 2005
- LEHNE Andreas, Zur Unterschützstellung der Wiener Werkbundsiedlung, in: *Österreichische Zeitschrift für Kunst- und Denkmalpflege*, 1979, č. 32
- LONG Christopher, Josef Frank. Life and Work, Chicago 2002
- LOTZ Wilhelm, Die Wiener Werkbundsiedlung, in: *Die Form*, 1932, roč.7, s. 201-217
- MARBACH Ueli - RÜEGG Arthur - HOFMANN Peter, Werkbundsiedlung Neubühl, Zürich-Wollishofen, Renovationsprojekt 1984, Separatdruck aus *Werk. Bauen+Wohnen*, 1984
- MARBACH Ueli - RÜEGG Arthur, Werkbundsiedlung Neubühl in Zürich-Wollishofen 1928-1932. Ihre Entstehung und Erneuerung, Zürich 1990
- MARBACH Ueli – RÜEGG Arthur, Lernen von Neubühl, Zürich 1990
- MARBACH Ueli – RÜEGG Arthur, Lernen von Neubühl, in: *Unsere Kunstdenkmäler. Mitteilungsblatt für die Mitglieder der Gesellschaft für Schweizerische Kunstgeschichte*, 1990, roč. 41, č. 1, s. 81-87
- MARKGRAF Monika - NEUMÜLLERS Marie (eds.): Umgang mit Baten der Klassischen Moderne. Kolloquium am Bauhaus Dessau, Dessau 1999
- MARKGRAF Monika - OELKER Simone - SCHWARTING Andreas - HUSE Norbert, Denkmalpflege der Moderne. Konzepte für ein junges Architekturerbe, Stuttgart 2011
- MARKGRAF Monika (ed.), Archäologie der Moderne. Sanierung Bauhaus Dessau, Berlin 2006

- MEYER Peter, Wohnausstellung Neubühl, in: *Das Werk*, 1931, č. 10, s.34
- MEYER Peter, Die „Musterhäuser“ an der Wasserwerkstrasse, Zürich, Ausstellung „Das Neue Heim“ 1928, in: *Schweizerische Bauzeitung*, 1928, roč. 91/92, č. 4
- MEYER Peter, Von der Werkbund-Siedlung Neubühl in Zürich-Wollishofen, in: *Schweizerische Bauzeitung*, 1929, roč. 93, s. 317
- Mezinárodní charta o konzervaci a restaurování památek a sídel, Benátky 1964
- Mezinárodní charta pro záchranu historických měst, Washington 1987
- MICHELS Norbert (ed.), Architektur und Kunst. Das Meisterhaus Kandinsky-Klee in Dessau, Berlin 2000
- MOHN Claudia, Bauforschung an einem Objekt der Klassischen Moderne. Das Doppelhaus von Le Corbusier und Pierre Jeanneret in der Weissenhofsiedlung in Stuttgart, in: *Denkmalpflege in Baden-Württemberg*, 2010, roč. 37, č. 1, s. 5-13
- MOHR Christoph – MÜLLER Michael, Funktionalität und Moderne. Das neue Frankfurt und seine Bauten, Frankfurt 1984
- von MOOS Stanislaus, Le Corbusier, Stuttgart 1968
- MUMFORD Eric, The CIAM Discourse on Urbanism - 1928-1960, Cambridge Mass. and London 2000
- MUSEUM HET SHIP, Workers' palace The Ship by Michel de Klerk, Amsterdam 2012
- NÄGELE Hermann, Die Restaurierung der Weissenhofsiedlung 1981-87, Stuttgart 1992
- NESIBA Jan, Výstava „Byt a dílna“ ve Vratislavi, in: *Stavitel*, 1929, roč. X, s. 96-115
- NĚMEC Jaroslav – STRAKOŠ Martin et al (eds.), *Erich Mendelsohn. Dynamika a funkce – Vize kosmopolitního architekta*, Ostrava 2009
- NIERHAUS Andreas - OROSZ Eva-Maria (eds.), Werkbundsiedlung Wien 1932. Ein Manifest des Neuen Wohnens, Wien 2012
- NOLL Jindřich – SVOBODA Jan E. - SKALA Vladislav, Praha 1945-2003. Kapitoly z poválečné a současné architektury, Praha 2006
- NOVÝ Otakar, Česká architektonická avantgarda, Praha 2015
- PAVLÍKOVÁ Jiřina, Kolonie Nový dům v Brně, nepublikovaná diplomová práce FF MU Brno 1977
- PECOVÁ Veronika, Organizace výtvarné práce v duchu moderní doby – Svaz československého díla, bakalářská práce, FF MU Brno 2010.
- PERGLOVÁ Miloslava, Sutnar: kulturní památka, in: *Architekt* 2001, č. 3, s. 86-87

- PFEIFFER Bruce, Frank Lloyd Wright, Praha 2005
- PROBST Hartmut – SCHÄDLICH Christian (eds.), Walter Gropius. Band 1 – Der Architekt und Theoretiker, Berlin 1985
- RASCH Bodo, Wie die Weissenhofsiedlung entstand, in: *Deutsche Bauzeitung*, 1977, č. 11
- RIEGL Alois, Moderní památková péče, Praha 2003
- RISSELADA Max (ed.), Raumplan versus Plan Libre. Adolf Loos – Le Corbusier, Praha 2012
- ROSSMANN Zdeněk – VÁCLAVEK Bedřich (eds.), Výstava moderního bydlení Nový dům, katalog výstavy, Brno 1928
- SEDLÁK Jan, Kolonie Nový dům v Brně, in: *Zprávy památkové péče*, 1992, roč. 52, č. 2, s. 9-17
- SCHAAL Rolf – PFISTER Stephan – SCHEIBLER Giovanni (eds.), Baukonstruktionen der Moderne aus heutiger Sicht. Band 4 – Siedlungen, Basel, Boston, Berlin 1990
- SCHEZEN Roberto, Adolf Loos. Architecture 1903-1932, New York 2009
- SCHLESISCHE MONATSHEFTE, Sondernummer – Wohnung und Werkraum, 1929, roč. 6, č. 7
- SOLAŘ Miloš – ŠLAPETA Vladimír – VŠETEČKA Petr et al., Památková obnova vilové architektury 20. a 30. let 20. století, odborná metodika Metodického centra moderní architektury NPÚ Brno, Brno 2015
- STARÝ Oldřich, Kolonie Nový dům, in: *Stavba*, 1928-29, roč. VII, s. 97-111
- STARÝ Oldřich, Pavel Janák, in: *Architektura ČSR*, 1952, roč. 11, č. 7-9
- STARÝ Oldřich, Za Evženem Linhartem, *Architektura ČSR IX*, 1950, s. 48–50
- STARÝ Oldřich, Československá architektura od nejstarších dob po současnost, Praha 1962
- STREIFF Bruno, 20 Jahre Siedlung Neubühl, in: *Volksrecht* (Zürich), 21.10.1950
- SVOBODA Jan E. - NOLL Jindřich – HAVLOVÁ Ester, Praha 1919-1940. Kapitoly z meziválečné architektury, Praha 2000
- SYRING Eberhard – KIRSCHENMANN Jörg C., Hans Scharoun (1893-1972), Köln 2004
- ŠENBERGER Tomáš - ŠLAPETA Vladimír - URLICH Petr, Osada Baba. Plány a modely, Praha 2000
- ŠLAPETA Vladimír, Nový dům 1928 a Baba 1932, in: *Umění a řemesla* 4/1979
- ŠLAPETA Vladimír, Die Siedlung Baba. Prag 1932, in: *Bauwelt*, 1967, roč. 58, č. 27, s. 658-663

- ŠLAPETA Vladimír, K počátkům organické architektury, in: *Umění a řemesla* XV, 1978, č. 3, s.38-45
- ŠLAPETA Lubomír – ŠLAPETA Vladimír, 50 Jahre WUWA, in: *Bauwelt*, 1979, roč. 70, č. 35, s. 1426-1445
- ŠPIČKA Daniel, Rekonstrukce vlastní vily Pavla Janáka, In: *Architekt*, 1999, č. 3, s. 8-14
- ŠTĚPÁNEK Josef, Výstava soudobé kultury v Brně, in: *Stavitel*, roč.IX, 1928, s. 133-159
- ŠVÁCHA Rostislav, Osada Baba, in: *Umění XXVIII*, 1980, s. 368-377
- ŠVÁCHA Rostislav, Od moderny k funkcionalismu, Praha 1994
- ŠVÁCHA Rostislav, Dvě publikace o Babě, in: *Věstník Klubu Za starou Prahu* 1-2/2001, s. 37
- ŠVÁCHA Rostislav, Zkáza Baby, in: *Literární noviny* XI, č.40, 27.9.2000, s. 5
- ŠVÁCHA Rostislav, Obnova Paličkovy vily, in: *Stavba* 2004, č. 4
- TAVERNE Ed. - WAGENAAR Cor et al(eds.), J. J. P. Oud Poetic Functionalist 1890-1963. Complete Works, Rotterdam 2001
- TEIGE Karel, Sovětská kultura, Praha 1928
- TEIGE Karel, Vývoj sovětské architektury, Praha 1936
- TEMPL Stephan, Baba. Osada Svazu Čs. Díla Praha, Praha 2000
- TEUT Anna, Wohnungs- und Siedlungsausstellungen der 20er Jahre. Annäherung an einen Typus, in: *Daidalos. Berlin Architectural Journal* 2, 1981
- THÖNER Wolfgang – ACKERMANN Ute, *Das Bauhaus lebt*, Berlin 2009
- TREFNÝ Ivan, Výstavní kolonie bydlení na Babě v roce 1932, nepublikovaná diplomová práce FF UK 1971
- URBANIK Jadwiga, *Der Weg zur Moderne. Werkbund-Siedlungen 1927-1932*, Wroclaw 2016
- URBANIK Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wroclaw, Wroclaw 2010
- URBANIK Jadwiga, Wroclavská výstava „Bydlení a pracovna“, in: Naděžda Goryczková (ed.), *Složitosti a rozpory moderní architektury a její památkové ochrany*, NPÚ Ostrava, 2005
- URBANIK Jadwiga – TOMASZEWICZ Agnieszka, Flat roof – Advantage or disadvantage of Modern Movement buildings, in: F. Peña – M. Chávez (eds.), *9th International Conference on Structural Analysis of Historical Constructions*, Mexico City 2014
- URBANIK Jadwiga, *Renovation of Modern Movement Buildings. Original from versus Building Technology. From Le Corbusier to Hans Scharoun*, in:

Jerzy Jasienko (ed.), *Structural Analysis of Historical Constructions*, Wrocław 2012

- URBANIK Jadwiga, Dom dla osób samotných i manželstev bezdzietnych Hansa Scharouna, Wrocław 2014
- URLICH Petr – ŠLAPETA Vladimír – KRÍŽKOVÁ Alena, Slavné vily Prahy 6. Osada Baba 1932-1936, Praha 2013
- Um 1930 in Zürich. Neues Denken, Neues Wohnen, Neues Bauen., vydáno Kunstgewerbemuseum Zürich, 1977
- VARYŠOVÁ Eliška, Osada Baba – historie a současnost, bakalářská práce, ÚDU FF UK, Praha 2013
- VEREIN DEUTSCHES HOLZ, Die 25 Einfamilienhäuser der Holziedlung am Kochenhof. Errichtet in zeitgemässen Holzbauweisen als Ausstellung Deutsches Holz für Hausbau und Wohnung Stuttgart 1933, Stuttgart 1933
- VLČEK Pavel et al., Umělecké památky Prahy. Velká Praha A-L, Praha 2012
- WEISSENBACHER Gerhard, Werkbundsiedlung, in: In Hietzing gebaut, Wien 1996
- WESTON Richard, Modernism, London 1996
- de WIT Wim, The Amsterdam School. Dutch Expressionist architecture 1915-1930, New York-London 1983
- ZIMMERMANN Claire, Mies van der Rohe (1886-1969). Struktura prostoru, Praha 2007
- ŽAMPACHOVÁ Klára, Kolonie Nový dům: Vznik, architektura a vliv, bakalářská práce, FF MU Brno, Brno 2015

Internetové zdroje

- Dům Schmincke, in: *Archiweb*, <https://www.archiweb.cz/b/dum-schminke>, vyhledáno 25.5.2018
- Stiftung Haus Schmincke, http://www.stiftung-hausschminke.eu/de/Haus_Schminke/Architektur/, vyhledáno 25.5.2018.
- <https://docomomo.com/history>, vyhledáno 15. 6. 2018.
- <https://docomomo.com/heritage>, vyhledáno 28. 6. 2018.
- <https://www.stuttgart.de/item/show/273273/1/9/519211?>, vyhledáno 29. 6. 2018.
- <https://www.iba-wien.at/nc/projekte/projekt-detail/project/wiener-werkbundsiedlung/>, vyhledáno 29. 6. 2018.

- Český národní komitét ICOMOS, <http://www.icomos.cz/index.php/en/cinnost/29-cesky-narodni-komitet-icomos>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- heslo Schweizerischer Werkbund, in: Historisches Lexikon der Schweiz, <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D15205.php>, vyhledáno 14. 4. 2018.
- http://www.tugendhat.eu/data/Ivo_Hammer_Werkbundsiedlung_Wien_2000.pdf, vyhledáno 15. 3. 2018.
- <http://kochenhofsiedlung.de/>, vyhledáno 10. 3. 2015
- Cité Frugés, Pessac, France, 1924, web Foundation Le Corbusier, <http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=4705&sysLanguage=en-en&itemPos=16&itemCount=79&sysParentId=64&sysParentName=>, vyhledáno 28.6.2018.
- Kolonie WUWA, <http://www.wuwa.eu/wuwa-dzisiaj/osiedle-wuwa/?lang=en>, vyhledáno 10. 4. 2018.
- Wohnbedarf AG, <https://www.wohnbedarf.ch/de/ueber-uns/>, vyhledáno 29. 6. 2018.
- Anna Stuhlpfarrer, Die Wiener Siedlerbewegung, in: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/hintergruende/siedlerbewegung>, vyhledáno 23. 3. 2018
- Anna Stuhlpfarrer, Das Wohnbauprogramm des Roten Wien, in: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/hintergruende/wohnpolitik-in-wien>, vyhledáno 22. 3. 2018.
- Anna Stuhlpfarrer, Vörberaitung, Planung und Bau, in: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/die-ausstellung-1932/planung-und-bau>, vyhledáno 12. 3. 2018.
- <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/sanierung/die-sanierung>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- <https://www.wiseg.at/Projekte/Werkbundsiedlung>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- <http://www.muzeumprahy.cz/metoda-a-postup-restaurovani/>, vyhledáno 10. 6. 2018.
- Lenka Hanzalová, Ploché střechy – 2. část. Historický vývoj, <http://www.stavebnictvi3000.cz/clanky/ploche-strechy-2-dil-historicky-vyvoj/>, vyhledáno 27. 4. 2018.
- Wirtschaftlichkeit auf engstem Raum, in: https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Werkbundsiedlung_Wien, vyhledáno 10. 3. 2018
- Vereine und Initiativen. Freunde der Weissenhofsiedlung e. v., <https://www.bundesstiftung-baukultur.de/netzwerkeintrag/freunde-der-weissenhofsiedlung-ev>, vyhledáno 28. 6. 2018.

- <https://www.wuestenrot-stiftung.de/denkmalprogramm/einfuehrung/>, vyhledáno 12. 4. 2018.
- <https://www.wuestenrot-stiftung.de/die-stiftung/>, vyhledáno 12. 4. 2018.
- Bodo Rasch biografie, https://www.leo-bw.de/detail/-/Detail/details/PERSON/ogl_biographien/130243469/Rasch+Bodo, vyhledáno 17. 6. 2018.
- Mia Seeger biografie, <https://www.museumderdinge.de/deutscher-werkbund/protagonisten/mia-seeger>, vyhledáno 20. 6. 2018.
- <http://neubuehl.ch/werkbundsiedlung/denkmalchutz/>, vyhledáno 25. 6. 2018.
- Rejestr zábytkow miasta Wroclawia, dostupný např. <http://bip.um.wroc.pl/artykuly/204/zabytki-wroclawia>, vyhledáno 28. 6. 2018.
- <http://www.tugendhat.eu/cz/dum/60-leta.html>, vyhledáno 25. 6. 2018.
- Praha neznámá, <https://www.prahaneznama.cz/praha-6/dejvice/baba/>, vyhledáno 29. 6. 2018.
- <https://www.bam.brno.cz/objekt/c187-rodinny-dum-v-kolonii-novy-dum>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- Rozhovor se správcem, <http://www.wuwa.eu/wuwa-dzisiaj/jacek-gasior/?lang=en>, vyhledáno 22. 6. 2018.
- <http://www.wuwa.eu/spacer/>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- Konserwatorski program wsparcia dzialan remontowych dla prywatnych wlascieli, <http://w-r.com.pl/projekty/wuwa-2010-2017/>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- <http://www.wuwa.eu/wuwa-dzisiaj/program-wsparcia-dla-prywatnych-wlascieli/>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- <http://w-r.com.pl/projekty/plany-i-wizualizacje/>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- <https://www.jra.cz/projekt/rekonstrukce-vily-baba>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- <https://www.denik.cz/bydleni/ohrozeny-architektonicky-skvost-dostane-novou-sanci-20151008-1cxf.html>, vyhledáno 30. 6. 2018.
- <http://www.praha6.cz/granty/list.php>, vyhledáno 30. 6. 2018
- https://www.praha6.cz/system/file.php?File=f889_1070.pdf&crc=613e18e6fb947483843d3bf052c43140, vyhledáno 30. 6. 2018.

Prameny

- Neubühl – veškerá stavební a plánová dokumentace v archivu Gennossenschaft Neubühl.

- Baba - spisová, plánová a fotografická dokumentace z fondů 15 Grégr, 26 Machoň, 85 Janák, 14 Gočár, 147 Žák, Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea
- plánová a fotografická dokumentace z fondu Státní regulační komise a fondu františka Illka, archiv Útvaru pro rozvoj hl. města Prahy (ÚRM/IPR)
- Baba - Odborné vyjádření SÚPP Praha čj. 1926/75.
- Baba - Zákon o hospodaření s byty č.41/1964 Sb., §60.
- Rakouský památkový zákon - Denkmalschutzgesetz BGBl. Nr.533/1923, novela č.167/1978 Änderung des Denkmalschutzgesetzes z 15.3.1978
- Nový dům - Rozhodnutí o zápisu památky do Státního seznamu kulturních památek, 14. 12. 1987, zápis 9. 2. 1989, rejstříkové číslo 48688/7-8040, archiv NPÚ Brno
- Nový dům - Rozhodnutí o nezahájení řízení ze dne 19.8.2010, č.j. MK 16105/2010 OPP.
- Nový dům – fotografická dokumentace kolonie, foto Procházková, 4/1993, archiv NPÚ Brno.
- Baba – stavební dokumentace, Archiv Odboru výstavby Prahy 6
- Baba - Odborné vyjádření PÚPP čj.13496/97, 15656/97, 15795/95, závazné stanovisko OPP MHMP 6418/97, 4091/98, 954/1995, 183349/2001/Kol, 710956/2009/Kol, 1231212/2011, 1191968/2015, 342032/2015
- Baba - Info NPÚ Praha
- Katastr nemovitostí ČR.
- Baba - Informace od architekta Rostislava Žďánského ze 4DS architekti
- Nový dům - Odpověď na žádost, č.j. NPÚ-371/5765/2009/OI - rozhodnutí ministerstva (MK 10938/2009 OPP), oboje archiv NPÚ Brno
- Nový dům - poznámky K. Kuči ke kolonii, archiv NPÚ Brno, poř. č. 8040
- Nový dům - Popis kolonie od Ing. Arch. Ivety Černé, archiv NPÚ Brno
- Nový dům - evidenční list památky, poř. č. 8040, archiv NPÚ Brno
- Neubühl - Info od vedoucího kanceláře Gennossenschaft Neubühl Bruno Suhnera, srpen 2015
- Vyhláška HMP č. 10/1993, in: *Sbírka obecně závazných vyhlášek hlavního města Prahy*, roč. 1993, vydáno 28. 2. 1994
- Sutnarova vila - Prohlášení za kulturní památku, MK ČR č.j. 13599/2000 ze dne 28. 12. 2000
- Spezialinventar Werkbundsiedlung Neubühl, Stadt Zürich 1999
- Stadtarchiv Stuttgart, dokumentace ke Gropiovým domům, Fotosammlung – ev. č. FP124/4, FM8/116, FM8/115, A374a, F2089/197, F25255,

F57225, F15207, F13395, F22111, F60958, F4777, F57227, F57221,
F57231, F13691, F57211, F22103, F13700, F13678, F4472, F22097,
F22093, F22092, F57225, F57224, F4473, F13682, F46093, F13653,
F13655, F22090, F22091, F22107, F31442, F31443, F44768, F11328,
F4466, F4469, F57222, F13679, F4471, F22102, F13695, F22113,
F31444, F57218, F13695, F22105, F16076, H35090, F25253, F16588,
H29574, H29575, F48819, F48815, F20349, F33147.

7. Seznam vyobrazení

1. Ernst May, sídliště Römerstadt, Neues Frankfurt, letecký pohled 1930, zdroj: <https://ernst-may-gesellschaft.de/das-neue-frankfurt/wohnsiedlungen/roemerstadt.html>, vyhledáno 30. 6. 2018.
2. Ernst May, sídliště Bruchfeldstrasse, Neues Frankfurt, 1927-28, reprodukce z knihy Haspel Jörg - Jaeggi Annemarie, Siedlungen der Berliner Moderne, Berlin 2006 (2012³).
3. Ernst May, sídliště Praunheim, Neues Frankfurt, 1929, reprodukce z knihy Kirsch Karin – Jean Louis Cohen et al. (eds.), Neues Bauen International 1927/2002, Berlin 2002.
4. Sídliště Carl Legien, Berlín, letecký pohled 1930, reprodukce z knihy Haspel Jörg - Jaeggi Annemarie, Siedlungen der Berliner Moderne, Berlin 2006 (2012³).
5. Sídliště Weisse Stadt, Berlín, kolem 1930, idem.
6. Sídliště Siemensstadt, Berlín, kolem 1930, ibidem.
7. J. J. P. Oud, sídliště Hoek van Holland, Rotterdam, 1927, reprodukce z knihy Kirsch Karin – Jean Louis Cohen et al. (eds.), Neues Bauen International 1927/2002, Berlin 2002.
8. J. J. P. Oud, sídliště Hoek van Holland, Rotterdam, 1927, idem.
9. Sídliště Törten, Dessau, 1928, zdroj: <http://rubens.anu.edu.au/htdocs/surveys/modarch/byarch/display00114.html>, vyhledáno 30. 6. 2018.
10. Plán kolonie Weissenhof, Stuttgart, 1927, zdroj: <http://www.wernergraeff.de/weissenhof/weissenhof.html>, vyhledáno 30. 6. 2018.
11. Sídliště Weissenhof ve Stuttgartu během výstavy, 1927, reprodukce z knihy Deutscher Werkbund, Bau und Wohnung, Stuttgart 1927.
12. Sídliště Weissenhof ve Stuttgartu, 1927, idem.
13. Sídliště Weissenhof ve Stuttgartu, pohled z nároží ulic Rathenastrasse a Hölzelweg, 30. léta, Fotosammlung Stadtarchiv Stuttgart.
14. Sídliště Weissenhof ve Stuttgartu, pohled od Miesova nájemního domu směrem k Le Corbusierovým vilám, asi 1927, Fotosammlung Stadtarchiv Stuttgart.
15. Plán Weissenhofsiedlung z dubna 1927, ještě neúplný, dokumentace k domům W. Gropia, Stadtarchiv Stuttgart.
16. Nákresy domů č. 16 a 17 od Wlatera Gropia, Wiessenhofsiedlung, Stuttgart, Deutscher Werkbund, Bau und Wohnung, Stuttgart 1927.
17. Dům č. 16 od W. Gropia, Weissenhofsiedlung Stuttgart, 1927, idem.
18. Dům č. 17 od W. Gropia, Weissenhofsiedlung Stuttgart, 1927, ibidem.

19. Nákresy konstrukce Le Corbusierových domů a půdorysy maisonetového domu č. 13, Weissenhofsiedlung Stuttgart, Deutscher Werkbund, Bau und Wohnung, Stuttgart 1927.
20. Le Corbusierův dvojdům č. 14/15, Weissenhofsiedlung Stuttgart, 1935, Fotosammlung Stadtarchiv Stuttgart.
21. Řadové domy J. J. P. Ouda č. 5-9, nákres, Weissenhofsiedlung Stuttgart, Deutscher Werkbund, Bau und Wohnung, Stuttgart 1927.
22. Půdorysy řadových domů J. J. P. Ouda, Weissenhofsiedlung Stuttgart, idem.
23. Nákresy a řezy řadových domů Marty Stama, určené pro sériovou výstavbu, Weissenhofsiedlung Stuttgart, ibidem.

24. Půdorysy Stamových domů č. 28-30 na Weissenhofu, Stuttgart, Deutscher Werkbund, Bau und Wohnung, Stuttgart 1927.
25. Dům č. 12 od Adolfa G. Schnecka, Weissenhofsiedlung Stuttgart, prototyp sériové výstavby, idem.
26. Blok bytových domů č. 1-4 Miese van der Rohe, Weissenhofsiedlung Stuttgart, asi 1927, Fotosammlung Stadtarchiv Stuttgart.
27. Sídliště Weissenhof ve Stuttgartu, celkový pohled, letecký snímek, 30. léta, Fotosammlung Stadtarchiv Stuttgart.
28. Plán kolonie Nový dům v Brně, 1928, reprodukce z knihy Chatrný Jindřich – Černoušková Dagmar – Borský Pavel (eds.), Nový dům Brno /New House Brno/ 1928, Brno 2018.
29. Axonometrie kolonie Nový dům, Brno, uvedená v katalogu výstavy, reprodukce z Rossmann Zdeněk – Václavek Bedřich (eds.), Výstava moderního bydlení Nový dům, katalog výstavy, Brno 1928.
30. Kolonie Nový dům, pohled z Bráfovy do Drnovické ulice, Brno, 1928, reprodukce z knihy Chatrný Jindřich – Černoušková Dagmar – Borský Pavel (eds.), Nový dům Brno /New House Brno/ 1928, Brno 2018.
31. Kolonie Nový dům, pohled zezadu na řadu domů od Putny, Foltýna a Víška, Brno, 1928, idem.
32. Trojdům Bohuslava Fuchse, kolonie Nový dům, Brno, 1928, ibidem.
33. Axonometrie trojdomu Bohuslava Fuchse, publikovaná v katalogu výstavy Nový dům, reprodukce z Rossmann Zdeněk – Václavek Bedřich (eds.), Výstava moderního bydlení Nový dům, katalog výstavy, Brno 1928.
34. Půdorysy domu č. 1 Bohuslava Fuchse, kolonie Nový dům, Brno, idem.
35. Trojdům č. 6-8 Jaroslava Grunta, kolonie Nový dům, Brno 1928, reprodukce z knihy Chatrný Jindřich – Černoušková Dagmar – Borský Pavel (eds.), Nový dům Brno /New House Brno/ 1928, Brno 2018.

36. Axonometrie a půdorys přízemí dvojdomu č. 4-5 Josefa Štěpánka, levá polovina byla ve 40. letech radikálně přestavěna, reprodukce z Rossmann Zdeněk – Václavěk Bedřich (eds.), Výstava moderního bydlení Nový dům, katalog výstavy, Brno 1928.
37. Axonometrie vily č. 9 Jiřího Krohy, kolonie Nový dům, Brno, 1928, idem.
38. Vila č. 9 Jiřího Krohy, Kolonie Nový dům v Brně, 1928, reprodukce z knihy Chatrný Jindřich – Černoušková Dagmar – Borský Pavel (eds.), Nový dům Brno /New House Brno/ 1928, Brno 2018.
39. Plán kolonie Wohnung und Werkraum ve Wroclawi/Breslau 1929, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.
40. Plán kolonie WUWA s rozvržením zeleně, Wrocław 1929, idem.
41. Kolonie WUWA vw Wroclawi, letecká pohled, 1930, ibidem.
42. Plán wroclawského výstaviště, vpravo rozkreslená kolonie WUWA, 1929, ibidem.
43. Kolonie WUWA, pohled od pavlačového domu č. 1 k Radingovu věžovému domu č. 7, Wrocław, 1929, reprodukce z Nesiba Jan, Výstava „Byt a dílna“ ve Vratislavi, in: *Stavitel*, 1929, roč. X, s. 96-115.
44. Celkový pohled na kolonii WUWA, letecký snímek, Wrocław, 1930, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.
45. Řadové domy č. 9-22, v pozadí Radingův věžový dům, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.
46. Pavlačový dům č. 1, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, reprodukce z Nesiba Jan, Výstava „Byt a dílna“ ve Vratislavi, in: *Stavitel*, 1929, roč. X, s. 96-115.
47. Pavlačový dům č. 1, východní fasáda, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, idem.
48. Pavlačový dům č. 1, půdorysy, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.
49. Bytový dům č. 3-6 Gustava Wolfa, půdorys a nárys, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, idem.
50. Bytový dům č. 3-6 Gustava Wolfa, napravo pavlačový dům č. 1, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, reprodukce z Nesiba Jan, Výstava „Byt a dílna“ ve Vratislavi, in: *Stavitel*, 1929, roč. X, s. 96-115.
51. Plán školky č. 2 od Heima a Kempdera, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.

52. Školka od architektů Heima a Kemptera, foto a půdorys, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, reprodukce z Nesiba Jan, Výstava „Byt a dílna“ ve Vratislavi, in: *Stavitel*, 1929, roč. X, s. 96-115.
53. Věžový dům č. 7 od Adolfa Radinga, pohled od severozápadu, kolonie WUWA Wrocław, 1929, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.
54. Věžový dům č. 7, pohled od severovýchodu, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, idem.
55. Věžový dům č. 7, půdorys obytného patra, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, reprodukce z Nesiba Jan, Výstava „Byt a dílna“ ve Vratislavi, in: *Stavitel*, 1929, roč. X, s. 96-115.
56. Hotelový dům pro bezdětné manželské páry a svobodné č. 31, pohled ze zahrady, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.
57. Hotelový dům č. 31 od Hanse Scharouna, půdorys a řez, kolonie WUWA, Wrocław, reprodukce z Nesiba Jan, Výstava „Byt a dílna“ ve Vratislavi, in: *Stavitel*, 1929, roč. X, s. 96-115.
58. Hotelový dům č. 31, pohled na ústřední spojovací křídlo s lobby, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.
59. Hotelový dům č. 31, pohled ze střešní terasy, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, idem.
60. Dům č. 35 od Heinricha Lauterbacha, uliční fasáda, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, ibidem.
61. Dvojdům č. 26-27 od Theo Effenbergera, uliční fasáda, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, ibidem.
62. Pohled přes zahradu domu č. 35 k sousednímu č. 36 od Moritze Haddy, kolonie WUWA, Wrocław, 1929, ibidem.
63. Plán kolonie Neubühl v Zurichu, kolektivní práce architektů Artarii, Schmidta, Haefeliho, Hubachera, Steigera, Mosera a Rotha, 1931, archiv Gennossenschaft Neubühl.
64. Řada čtyřpokojových domů typu B, kolonie Neubühl, Zurich, nedatováno, archiv Gennossenschaft Neubühl.
65. Kolonie Neubühl, Zurich, letecký pohled, po 1932, idem.
66. Kolonie Neubühl, pohled na pavlačové domy typu PQ, Zurich, po 1932, ibidem.
67. Kolonie Neubühl, pohled přes garážové domy s malými byty typu O na ateliérové budovy typu N, Zurich, po 1932, ibidem.
68. Nákrasy ateliérového domu typu N, Kolonie Neubühl, Zurich, ibidem.

69. Šestipokojový dům typu A, pohled ze zahrady, kolonie Neubühl, Zurich, po 1932, ibidem.
70. Půdorys sklepa a přízemí, typ A, kolonie Neubühl, Zurich, ibidem.
71. Půdorys patra a střechy, typ A, kolonie Neubühl, Zurich, ibidem.
72. Pětipokojový dům typu C, pohled ze zahrady, kolonie Neubühl, Zurich, 1932, ibidem.
73. Pavlačový dům typu PQ, kolonie Neubühl, Zurich, 1932, ibidem.
74. Nárysy fasády typu PQ, kolonie Neubühl, Zurich, ibidem.
75. Půdorysy typu PQ, kolonie Neubühl, Zurich, ibidem.
76. Dům typu PQ, pohled na zahradní fasádu, kolonie Neubühl, Zurich, po 1932, ibidem.
77. Bytové domy typu LM, kolonie Neubühl, Zurich, po 1932, ibidem.
78. Půdorys čtyřpokojového bytu v domě LM, kolonie Neubühl, Zurich, ibidem.
79. Ústřední budova P1 s centrální kotelnou, obchody, garážemi, malými byty a bytem správce, nárys fasády, kolonie Neubühl, Zurich, ibidem.
80. Plán vídeňské kolonie Werkbundu, reprodukce z knihy Nierhaus Andreas - Orosz Eva-Maria (eds.), Werkbundsiedlung Wien 1932. Ein Manifest des Neuen Wohnens, Wien 2012.
81. Řadové domy č. 8-11 Josefa Hoffmanna, pohled z ulice, sídliště Werkbundu, Vídeň, 1932, idem.
82. Celkový pohled od jihovýchodu, v popředí domy č. 13-14 od Strnada a č. 15-16 od Brennera, síliště Werkbundu, Vídeň, 1932, ibidem.
83. Dvojdomy Adolfa Loose č. 49-52 z centrálního prostranství, v pozadí řadové domy André Lurcata, sídliště Werkbundu, Vídeň, 1932, ibidem.
84. Lurcatovy řadové domy č. 25-28, sídliště Werkbundu, Vídeň, 1932, ibidem.
85. Řadové domy č. 25-28 A. Lurcata, uliční fasáda, sídliště Werkbundu, Vídeň, 1932, ibidem.
86. Půdorysy a nárysy řadových domů č. 25-28 André Lurcata, sídliště Werkbundu, Vídeň, ibidem.
87. Přízemní domy č. 15-16 Antona Brennera, pohled ze zahrady, sídliště Werkbundu, Vídeň, 1932, ibidem.
88. Dům č. 3 Hugo Häringa, pohled ze zahrady, sídliště Werkbundu, Vídeň, 1932, ibidem.
89. Půdorysy domů č. 1-5 Hugo Häringa, sídliště Werkbundu, Vídeň, ibidem.
90. Dvojdům č. 13-14 od Oskara Strnada, pohled ze zahrady, sídliště Werkbundu, Vídeň, 1932, ibidem.

91. Bungalov č. 47 od Richarda Neutry, pohled ze zahrady, sídliště Werkbundu, Vídeň, 1932, ibidem.
92. Půdorysy a nárysy domu č. 47 od Richarda Neutry, sídliště Werkbundu, Vídeň, ibidem.
93. Půdorysy a nárysy řadových domů č. 53-56 od Gerrita Rietvelda, sídliště Werkbundu, Vídeň, reprodukce z knihy Nierhaus Andreas - Orosz Eva-Maria (eds.), Werkbundsiedlung Wien 1932. Ein Manifest des Neuen Wohnens, Wien 2012.
94. Řadové domy č. 53-56 Gerrita Rietvelda, uliční a zahradní fasáda, sídliště Werkbundu, Vídeň, 1932, idem.
95. Plán osady Baba, zakresleny již všechny realizované či plánované vily, Praha, 1933, archiv architektury a stavitelství NTM.
96. Pohled od horní ulice kolonie, od Munkova domu dále, Peřinův dům ve stavbě, osada Baba, Praha, 1932, archiv ÚRM/IPR.
97. Celkový pohled na osadu Baba v Praze, 1932, idem.
98. Model kolonie z roku 1930, nerealizovaná podoba, reprodukce z Janák Pavel (ed.), Výstava bydlení. Stavba osady Baba, Praha 1932.
99. Návrh na změnu regulačního plánu území „Na Bábě“, 1931, archiv ÚRM/IPR.
100. Herainova a Mojžíš-Lomova vila, pohled ze spodní ulice (dnešní Nad Paťankou), osada Baba, Praha, konec 30. let, idem.
101. Letošníkův dům z terasy vily Hugo Zaorálka, osada Baba, Praha, 1932, ibidem.
102. Zaorálkova vila, Ladislav Žák, osada Baba, Praha 1932, ibidem.
103. Zaorálkova vila, půdorysy, řez a nákres, osada Baba, Praha, reprodukce z Janák Pavel (ed.), Výstava bydlení. Stavba osady Baba, Praha 1932.
104. Janákova vlastní vila, půdorysy a nárysy, osada Baba, Praha, idem.
105. Janákova vila z ulice Nad Paťankou, osada Baba, Praha, 1932, archiv ÚRM/IPR.
106. Herainova vila, Ladislav Žák, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 1932, idem.
107. Herainova vila, Ladislav Žák, zahradní fasáda, osada Baba, Praha, 1932, ibidem.
108. Paličkova vila, Mart Stam, půdorysy a nárysy, osada Baba, Praha, reprodukce z Janák Pavel (ed.), Výstava bydlení. Stavba osady Baba, Praha 1932.
109. Čeňkův dům, Ladislav Žák, osada Baba, Praha, 30. léta, archiv ÚRM/IPR.

110. Sutnarova vila, Oldřich Starý, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 1932, idem.
111. Sutnarova vila, salla terrena, osada Baba, Praha 1932, ibidem.
112. Sutnarova vila, Oldřich Starý, půdorysy, řez a nárys, osada Baba, Praha, reprodukce z Janák Pavel (ed.), Výstava bydlení. Stavba osady Baba, Praha 1932.
113. Bělehrádkův dům, František Kerhart, osada Baba, Praha, 1936, archiv ÚRM/IPR.
114. Ballingova vila, Hana Kučerová-Záveská, osada Baba, Praha, 1933, idem.
115. Čeňkova vila, Ladislav Žák, zahradní průčelí, osada Baba, Praha, 1932, ibidem.
116. Nájemní blok Miese van der Rohe, pohled z Bruckmannweg, kolonie Weissenhof, Stuttgart, po válce, reprodukce z knihy Adlbert Georg (ed.), Baudenkmale de Moderne. Le Corbusier/Pierre Jeanneret Doppelhaus in der Weissenhofsiedlung Stuttgart. Die Geschichte einer Instandsetzung, Stuttgart 2006.
117. Maisonetový dům od Le Corbusiera, kolonie Weissenhof, Stuttgart, stav po válce, idem.
118. Le Corbusierův dvojdům na Weissenhofu, Stuttgart, poválečný stav, ibidem.
119. Nacistická delegace s Albertem Speerem na Babě, foceno před Janákovým vlastním domem, Praha, během okupace, zdroj: <https://news.youradio.cz/tema/nacisticka-vize-prahy-monumentalni-stavby-ovlivnene-modernismem-i-antikou-2295>, vyhledáno 1. 7. 2018.
120. Bytový dům Petera Behrense s nástavbou a sedlovou střechou z 50. let, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 1974, Fotosammlung Stadtarchiv Stuttgart.
121. Behrensův bytový dům se sedlovou střechou, pohled od Stamových řadových domů, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 1974, idem.
122. Dvojdům Josefa Franka, pohled z Rathenaustrasse, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 70. léta, ibidem.
123. Le Corbusierův dvojdům, pohled z rohu Rathenaustrasse, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 1982, ibidem.
124. Oudovy řadové domy, uliční fasáda, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 1970, ibidem.
125. Scharounův rodinný dům, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 1970, ibidem.
126. Bytový blok od Miese van der Rohe, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 1974, ibidem.

127. Renovace a zateplování fasády domu typu A, kolonie Neubühl, Zurich, 80. léta, reprodukce z knihy Marbach Ueli - Rüegg Arthur, Werkbundsiedlung Neubühl in Zürich-Wollishofen 1928-1932. Ihre Entstehung und Erneuerung, Zürich 1990.
128. Původní skladba střechy a pokládání izolace, kolonie Neubühl, Zurich, idem.
129. Nová skladba střechy po rekonstrukci, výrazně silnější zateplení střechy zvedá její profil, kolonie Neubühl, Zurich, ibidem.
130. Návrh nového řešení kuchyně u domu typu C, kolonie Neubühl, Zurich, 1980, archiv Genossenschaft Neubühl.
131. Lurcatovy řadové domy, uliční fasáda, kolonie Werkbundu, Vídeň, stav z 1978, reprodukce z knihy Krischanitz Adolf - Kapfinger Otto, Die Wiener Werkbundsiedlung. Dokumentation einer Erneuerung, Düsseldorf 1989.
132. Grünbergerův dvojdům, uliční fasáda, kolonie Werkbundu, Vídeň, stav z 1978, idem.
133. Hoffmannův řadový dům s druhotně přistavěnou stříškou nad vchodem, kolonie Werkbundu, Vídeň, začátek 80. let, ibidem.
134. Hoffmannův řadový dům po renovaci se zachovanou stříškou, kolonie Werkbundu, Vídeň, 1986, ibidem.
135. Trafostanice u Frankova domu, kolonie Werkbundu, Vídeň, před rekonstrukcí, ibidem.
136. Trafostanice po přestavbě na muzeum kolonie, kolonie Werkbundu, Vídeň, 1986, ibidem.
137. Le Corbusierův dvojdům jako muzeum kolonie, pohled z rohu Rathenastrasse, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
138. Střešní terasa Le Corbusierova dvojdому, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
139. Interiér obytného patra s replikami postelových skříní, Le Corbusierův dvojdům, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
140. Le Corbusierův dvojdům, pohled ze zahrady, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
141. Maisonetový dům od Le Corbusiera, pohled ze střechy dvojdому, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
142. Maisonetový dům, pohled ze zahrady, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
143. Oudovy řadové domy, uliční fasáda, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
144. Oudovy řadové domy, zahradní fasáda, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.

145. Bytový blok od Miese van der Rohe, vstupní fasáda, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
146. Bytový dům Miese van der Rohe, fasáda do Bruckmannweg, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
147. Řadové domy Marta Stama, uliční fasáda, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
148. Behrensův bytový dům a Stamovy řadové domy s visutými schodišti, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
149. Rodinný dům Hanse Scharouna, pohled z nároží Rathenastrasse a Hölzelweg, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
150. Scharounův dům s obnoveným nárožním oknem, kolonie Weissenhof, Stuttgart, 2015, foto autorka.
151. Kolonie Nový dům, celkový pohled, Brno, 2016, reprodukce z knihy Chatrný Jindřich – Černoušková Dagmar – Borský Pavel (eds.), Nový dům Brno /New House Brno/ 1928, Brno 2018.
152. Dům J. Syřiště a ulice Drnovická, kolonie Nový dům, Brno, 2014, foto autorka.
153. Domy arch. Putny a Foltýna, kolonie Nový dům, Brno, 1993, foto Procházková, archiv NPÚ Brno.
154. Domy Jana Víška, M. Putny a H. Foltýna po přestavbách, kolonie Nový dům, Brno, 2014, foto autorka.
155. Dvojdům Jana Víška, pravá polovina v přestavbě, kolonie Nový dům, Brno, 1993, foto Procházková, archiv NPÚ Brno.
156. Dvojdům Jana Víška, levá polovina pod lešením, pravá po přestavbě, kolonie Nový dům, Brno, 2014, foto autorka.
157. Vila od Jiřího Krohy, kolonie Nový dům, Brno, 1993, foto Procházková, archiv NPÚ Brno.
158. Vila od Jiřího Krohy, pohled ze Šmejkalovy ulice, kolonie Nový dům, Brno, 1993, idem.
159. Vila od Jiřího Krohy po přestavbě, pohled ze Šmejkalovy ulice, kolonie Nový dům, Brno, 2016, foto Martin Podhola.
160. Vila od Jiřího Krohy po přestavbě, kolonie Nový dům, Brno, 2016, foto Martin Podhola.
161. Dvojdům od Josefa Štěpánka, levá polovina přestavěna ve 40. letech, kolonie Nový dům, Brno, 1993, foto Procházková, archiv NPÚ Brno.
162. Dvojdům Josefa Štěpánka, po rekonstrukci, pohled z Petřvaldské ulice, kolonie Nový dům, Brno, 2014, foto autorka.

163. Dvojdům od Josefa Štěpánka, pohled ze Šmejkalovy ulice, kolonie Nový dům, Brno, 2016, foto Martin Podhola.
164. Trojdům od Bohuslava Fuchse, pohled z Petřvaldské ulice, kolonie Nový dům, 2014, foto autorka.
165. Rohový dům trojdomu, Bohuslav Fuchs, s přístavbou z 60. let, pohled z Bráfovy ulice, kolonie Nový dům, 1993, foto Procházková, archiv NPÚ Brno.
166. Pohled do Petřvaldské ulice, Fuchsův trojdům a Štěpánkův dvojdům, kolonie Nový dům, Brno, 2016, foto Martin Podhola.
167. Trojdům Bohuslava Fuchse, pohled na uliční fasádu, kolonie Nový dům, Brno, 2016, foto Martin Podhola.
168. Trojdům od Jaroslava Grunta, kolonie Nový dům, Brno, 2016, foto Martin Podhola.
169. Polovina dvojdomu E. Wiesnera, pohled z Bráfovy ulice, kolonie Nový dům, Brno, 1993, foto Procházková, archiv NPÚ Brno.
170. Dvojdům od Ernsta Wiesnera, pohled z Bráfovy ulice, kolonie Nový dům, Brno, 2016, foto Martin Podhola.
171. Hotelový dům Hanse Scharouna, č. 31, zahradní průčelí levého křídla, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
172. Hotelový dům Hanse Scharouna, pohled ze zahrady na pravé křídlo a ústřední lobby, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto autorka.
173. Hotelový dům Hanse Scharouna, pohled na vstup a uliční fasádu, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
174. Hotelový dům Hanse Scharouna, schodišťový trakt, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
175. Dvojdům č. 29-30 od Paula Häuslera, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
176. Dům č. 35 od Heinricha Lauterbacha, rozdělen a zčásti nastavěn, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
177. Dům č. 36 od Moritze Haddy, zahradní fasáda, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
178. Dům č. 37 od Ludwiga Moshamera, obnovený, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
179. Dvojdům č. 26-27 od Theo Effenbergera, před rekonstrukcí, kolonie WUWA, Wrocław, kolem 2010, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.
180. Dvojdům č. 26-27 od Theo Effenbergera po rekonstrukci, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.

181. Dům č. 26 od Theo Effenbergera, barveně oddělené zastavění terasy v patře, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
182. Dům č. 28 od Emila Langeho, po rekonstrukci, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
183. Blok řadových domů č. 9-22, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
184. Nárožní bytový dům u bloku řadových domů, č. 9, od Emila Langeho, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto autorka.
185. Věžový dům č. 7 Adolfa Radinga, západní fasáda se zcela zastavěnou střední částí a střešní terasou, dnešní koleje Pancernik, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
186. Radingův věžový dům č. 7, východní fasáda, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto autorka.
187. Radingův věžový dům č. 7, prosklený schodišťový trakt, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
188. Bytový blok č. 3-6 Gustava Wolfa, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
189. Pavlačový dům arch. Heima a Kemptera, nároží s bývalou trafikou, dnes informačním centrem kolonie, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
190. Pavlačový dům arch. Heima a Kemptera, vstupní fasáda s pavlačemi, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
191. Budova školky od Heima a Kemptera, před požárem, kolonie WUWA, Wrocław, reprodukce z knihy Urbanik Jadwiga, WUWA 1929-2009. The Werkbund Exhibition in Wrocław, Wrocław 2010.
192. Replika budovy školky z roku 2006, kolonie WUWA, Wrocław, 2016, foto Martin Podhola.
193. Ústřední budova kolonie typu P1 s kotelnou, obchody a kanceláři družstva, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
194. Pavlačový dům typu PQ, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
195. Bytový dům typu LM, zahradní fasáda, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
196. Přístupová ulička u třípokojových řadových domů typu D, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
197. Detail vstupních dveří s visutým schodištěm u řadových domů, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
198. Řadové domy se čtyřmi pokoji typu B, zahradní fasáda, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.

199. Řadové domy se šesti pokoji a střešní terasou typu A, pohled z louky pod kolonií, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
200. Bytový dům s ateliéry typu N, pohled z ulice, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
201. Bytový dům s ateliéry typu N, pohled ze zahrady, ateliéry v přízemí, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
202. Budova typu O s garážemi a malými byty a typ N s ateliéry, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
203. Pětipokojové řadové domy typu C, pohled od ústřední budovy, kolonie Neubühl, Zurich, 2015, foto autorka.
204. Řadové domy A. Lurcata a dům J. Hoffmanna, pohled ze zahrady, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2012, foto autorka.
205. Hofmannův dům č. 11, zahradní fasáda před rekonstrukcí, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2011, zdroj: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/sanierung/die-sanierung>, vyhledáno 1. 7. 2018.
206. Hoffmanův dům č. 11 po rekonstrukci, zahradní fasáda, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2012, foto autorka.
207. Plán obnovy kolonie v letech 2011-16, P.GOOD Architekten, vyznačeny fáze obnovy a domy, které se renovace účastní, kolonie Werkbundu, Vídeň, zdroj: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/sanierung/die-sanierung>, vyhledáno 1. 7. 2018.
208. Hofmannův dům č. 11 po rekonstrukci, Lurcatovy řadové domy č. 25-28 před rekonstrukcí, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2012, foto autorka.
209. Lurcatovy řadové domy po rekonstrukci, pohled na uliční fasádu, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2016, zdroj: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/sanierung/die-sanierung>, vyhledáno 1. 7. 2018.
210. Rietveldovy řadové domy č. 53-56, uliční fasáda během renovace, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2011-12, zdroj: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/sanierung/die-sanierung>, vyhledáno 1. 7. 2018.
211. Rietveldovy domy č. 53-56 po rekonstrukci, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2012, foto autorka.
212. Dům č. 12 od Josefa Franka a muzeum kolonie v bývalé trafostanici, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2016, zdroj: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/sanierung/die-sanierung>, vyhledáno 1. 7. 2018.
213. Dvojdům Adolfa Loose č. 48-49, před rekonstrukcí, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2012, foto autorka.
214. Řadové domy ve Woinovichgasse č. 17-24, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2012, foto autorka.

215. Řada domů č. 17-24 po rekonstrukci, uliční i zahradní fasády, kolonie Werkbundu, Vídeň, 2016, zdroj: <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/sanierung/die-sanierung>, vyhledáno 1. 7. 2018.
216. Pohled na začátek ulice Na Ostrohu, Munkův, Čeňkův a Zadákův dům, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
217. Zadákův dům od arch. Zelenky, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
218. Čeňkův dům od arch. Žáka, uliční fasáda, před rekonstrukcí, osada Baba, Praha, 2012, foto autorka.
219. Čeňkův dům po rekonstrukci, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
220. Čeňkův dům po rekonstrukci, boční fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
221. Zaorálkova vila od arch. Žáka, po rekonstrukci, pohled přes zahradu, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
222. Řezáčova vila od arch. V. Kerharta, pohled přes zahradu, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
223. Jirouškův dům s nástavbou, arch. F. Kerhart, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
224. Sukova vila od Hany Kučerové-Záveské, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
225. Joskův dům od bratří Fišerových, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
226. Košťálův dům od arch. F. Kerharta před rekonstrukcí, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2012, foto autorka.
227. Košťálův dům během rekonstrukce, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
228. Košťálova vila po rekonstrukci, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
229. Glücklichova vila od Josefa Gočára, pohled z ulice Na Babě, původní stav, osada Baba, Praha 2012, foto autorka.
230. Glücklichova vila, vstupní pergola, osada Baba, Praha, 2012, foto autorka.
231. Glücklichova vila po rekonstrukci, pohled z nároží ulic Na Ostrohu a Jarní, osada Baba, Praha 2016, foto Martin Podhola.
232. Glücklichova vila po rekonstrukci, pohled z ulice Na Babě, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
233. Dům Mojžíše-Loma, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.

234. Herainova vila od L. Žáka, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
235. Paličkova vila od Marta Stama, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
236. Uhlířův dům od F. Kavalíra, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
237. Špišková vila od Ladislava Machoně, s přestavěným vstupem, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
238. Heřmanův dům od Oldřicha Starého, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
239. Ballingův dům od Hany Kučerové-Záveské, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
240. Janákova vlastní vila, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
241. Mauleho dům od Josefa Gočára, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
242. Kytlicova vila od Josefa Gočára, uliční fasáda, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
243. Sutnarova vila od Oldřicha Starého, zahradní fasáda, osada Baba, Praha, 2018, foto Martin Podhola.
244. Sutnarova vila, uliční fasáda, pohled z ulice Průhledová, osada Baba, Praha, 2016. foto Martin Podhola.
245. Dům Cyrila Bouda od Oldřicha Starého, pohled z ulice, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.
246. Dům M. Lužné od Blažka a Fischela, pohled z Průhledové ulice, osada Baba, Praha, 2016, foto Martin Podhola.